ਸਤਾਰਵਾਂ-ਅਧਿਆਇ
ਸ਼ਰਧਾ ਤ੍ਰੈ ਵਿਭਾਗ ਯੋਗ

17.01 ਸ਼ਲੋਕ :

ਅਰ੍ਜੁਨ ਉਵਾਚ *अर्जुन उवाच*

ये शास्त्र-विधिम् उद्-सृज्-य, यजन्ते श्रद्धया अनु-इता:। तेषाम् नि-(स्था)ष्ठा तु का कृष्ण, सद्-त्वम् आहो रज: तम:॥

ਯੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਧਿਮ੍ ਉਦ੍ ਸ੍ਰਜ੍ਯ, ਯਜੰਤੇ ਸ਼੍ਰਧਯਾ ਅਨ੍ ਇਤਾਹ।

ਤੇ਼ਸ਼ਾਮ੍ ਨਿ (ਸ੍ਥਾ) ਸ਼੍ਟਾ ਤੁ ਕਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ, ਸਦ੍ਤ੍ਵਮ੍ ਆਹੋ ਰਜਹ ਤਮਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਅਰ੍ਜੁਨ ਉਵਾਚ : ਅਰਜਨ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਯੇ : ਕੌਣ। ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਧਿਮ੍ : ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਤੇ ਵਿਧਾਨ। ਉਦ੍ਸ੍ਰਜ੍ਯ : ਇਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖਣਾ। ਯਜੰਤੇ : ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨੀ। ਸ਼੍ਰਧਯਾ : ਸ਼ਰਧਾ। ਅਨ੍ਇਤਾਹ : ਭੇਟਾ ਕਰਨਾ। ਤੇ਼ਸ਼ਾਮ੍ : ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ। ਨਿ (ਸ੍ਥਾ) ਸ਼੍ਟਾ : ਸ਼ਰਤ। ਤੁ : ਸੱਚ ਮੁੱਚ। ਕਾ : ਕੀ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ : ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ। ਸਦ੍ਤ੍ : ਸਤੋ। ਵਮ੍ ਰਜਹ : ਜਾ ਰਜੋ, ਤਮੋ ਗੁਣ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਅਰਜਨ ਬੋਲਿਆ 'ਹੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ! ਜੋ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ (ਪਰ) ਸ਼ਰਧਾ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਹੋ ਕੇ ਦੇਵ ਆਦਿ ਦਾ ਪੂਜਣ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਟਾ ਕਿਹੜੀ ਹੈ ? ਸਾਤਵਿਕ ਰਾਜਸਿਕ, ਤਾਮਸਿਕ ?

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਯੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਧਿਮ੍ ਉਦ੍ਸ੍ਰਜ੍ਯ...... ਸਦ੍ ਤ੍ਵਮ੍ ਆਹੋ ਰਜਹ ਤਮਹ = ਸ਼੍ਰੀ ਭਗਵਦ ਗੀਤਾ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਤੇ ਅਰ੍ਜੁਨ ਦਾ ਸੰਵਾਦ ਸੰਪੂਰਣ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਲਯੁਗ ਦੀ ਜਨਤਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਦੁਆਪਰਯੁਗ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਲਯੁਗ ਵੱਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਰਜਨ, ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਮਹਾਰਾਜ! ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਸ਼ਰਧਾ - ਭਗਤੀ ਭੀ ਹੈ ਪਰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਉਹ ਜਾਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਉੱਪਰ ਅਮਲ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਣ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੀ ਸਥਿਤੀ ਹੋਵੇਗੀ ? ੦ ਕਲਯੁਗ ਦੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਗਿਆਨ ਨਾ ਮਾਤ੍ਰ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਸਤਿਸੰਗ ਮਿਲਣਾ ਵੀ ਔਖਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਪਹਿਲੇ ਯੁਗਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾ ਘੱਟ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਤ-ਸੰਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਕਲਯੁਗ ਵਿਚ ਦੰਭ ਪਾਖੰਡ ਵਧੇਰੇ ਹੋਣ ਕਾਰਣ, ਦੰਭੀ ਤੇ ਪਾਖੰਡੀ ਵਿਅਕਤੀ ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾ ਬਣਨ ਦਾ ਨਾਟਕ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੱਚੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਨੀ ਔਖੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਧੀ ਜਾਣਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਕਲਯੁਗ ਵਿਚ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਣਗੇ, ਪਰ ਜੋ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਸ਼ਰਧਾ ਪੂਰਵਕ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਜਿਹੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਠਾ ਕਿਹੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ? ਕੀ ਸਾਤਵਕੀ ਜਾਂ ਰਾਜਸੀ ਜਾਂ ਤਾਮਸੀ ? ੦ ਸਦ੍ ਤ੍ਵਮ੍ ਆਹੋ ਰਜਹ ਤਮਹ - ਇਸ ਪਦ ਵਿਚ ਦੈਵੀ ਗੁਣ ਨੂੰ ਦੈਵੀ ਸੰਪਤੀ ਵਿਚ, ਰਜੋਗੁਣ ਤੇ ਤਮੋਗੁਣ ਨੂੰ ਆਸੁਰੀ ਸੰਪਤੀ ਵਿਚ ਲਿਆ ਹੈ। ਰਜੋਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਆਸੁਰੀ ਸੰਪਤੀ ਵਿਚ ਲੈਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਹ ਹੈ, ਕਿ ਰਾਜਸੀ ਗੁਣ ਤਾਮਸੀ ਗੁਣ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਹੈ। ੦ ਜਿਵੇਂ ਕਾਮ ਅਰਥਾਤ ਰਜੋਗੁਣ ਤੋਂ ਕ੍ਰੋਧ ਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਤੋਂ ਮੋਹ ਰੂਪੀ ਤਮੋਗੁਣ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ (2.62)। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੰਸਾਤਮਕ ਤੇ ਸ਼ੋਕਮਈ ਰਜੋਗੁਣੀ ਕਰਤਾ ਦਾ ਲੱਛਣ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, (18.27) ਤੇ (18.25) ਹਿੰਸਾ ਨੂੰ ਤਾਮਸ ਕਰਮ ਦਾ ਲੱਛਣ ਤੇ 18.35 ਵਿਚ ਸ਼ੋਕ ਨੂੰ ਤਾਮਸ ਵਿਰਤੀ ਦਾ ਲੱਛਣ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਜੋ ਤੇ ਤਮੋ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਲੱਛਣ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ੦ ਸਾਤਵਿਕ ਭਾਵ ਆਚਰਣ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਦੈਵੀ-ਸੰਪਤੀ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਤਾਮਸੀ ਭਾਵ ਆਚਰਣ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਆਸੁਰੀ ਸੰਪਤੀ ਦੇ ਹੁੰਦੀ ਹਨ। ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਉਸ ਦੀ ਨਿੱਸ਼ਠਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਅੱਗੇ ਗਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਧਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਮਨਮੰਨੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਚਰਣ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਿੱਧੀ ਸੁੱਖ ਤੇ ਪਰਮ-ਗਤੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਤਾਂ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਠਾ ਦਾ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਤੀ ਦਾ ਕੀ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ ? ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿੱਸ਼ਠਾ ਦੱਸੋ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਕਿ ਉਹ ਸਾਤਵਕੀ ਗਤੀ ਵਿਚ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹਨ ਜਾਂ ਰਾਜਸੀ ਤਾਮਸੀ ਗਤੀ ਵਿਚ ? ੦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਖਿੱਚਣ ਵਾਲਾ। ਏਥੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸੰਬੋਧਨੀ ਪਦ ਹੈ। ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਸਮੇਂ ਕਿਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਦੇ ਹੋਵੋਗੇ ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਗਤੀ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਵੋਗੇ ? 6.37 ਸ਼ਲੋਕ ਵਿਚ ਅਰਜਨ ਨੇ ਗਤੀ ਵਿਸ਼ੇ ਸੰਬੰਧੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਦਿਆਂ, 'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਏਥੇ ਵੀ ਅਰਜਨ ਦਾ ਨਿੱਸ਼ਠਾ ਪੁੱਛਣ ਦਾ ਭਾਵ ਗਤੀ ਤੋਂ ਹੀ ਹੈ। ੦ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਖਿੱਚਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਉਹ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ? ਅਸਲ ਵਿਚ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਫਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਫਲ ਦੇ ਵਿਧਾਇਕ ਹੋਣ ਨਾਲ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਖਿੱਚਣਾ ਸੰਪੂਰਣ ਫਲਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤਾਮਸੀ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਨਰਕ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਭਗਵਾਨ ਨਰਕਾਂ ਵੱਲ ਖਿੱਚਣਗੇ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਨਰਕਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅੰਤਰ ਤੋਂ ਭਗਵਾਨ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਹੀ ਖਿੱਚਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਨਾ ਵੈਰ ਹੈ, ਨਾ ਦਵੈਸ਼ ਹੈ। ਤਾਂ ਹੀ ਆਸੁਰੀ ਯੋਨੀਆਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :- ਕਿ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਅਧੋਗਤੀ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ (16.20) ਕਾਰਣ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਧੋਗਤੀ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਸਹਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਤਵਿਕ ਵਿਅਕਤੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਰਾਜਸ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਤਾਮਸ ਵਿਅਕਤੀ ਹੋਵੇ - ਭਗਵਾਨ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਹੀ ਖਿੱਚਦੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਭਾਵ ਨਾਲ ਏਥੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸੰਬੋਧਨ ਆਇਆ ਹੈ। ੦ ਤਮੋਗੁਣ ਰਜੋਗੁਣ ਤੇ ਸਤੋਗੁਣ - ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਆਪਸੀ ਦਸ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਅੰਤਰ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਦਾ ਦਸ ਗੁਣਾਂ ਦਸ, ਤੇ ਦਸ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਦਸ ਗੁਣਾਂ ਸੌ ਤੇ ਸੌ ਦਾ ਦਸ ਗੁਣਾਂ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ। ਜੇ ਤਮੋਗੁਣਾ ਇਕ ਹੈ ਤਾਂ ਦਸ ਗੁਣਾ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਰਜੋਗੁਣ ਹੈ। ਤੇ ਰਜੋਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਸਤੋਗੁਣ 100 ਗੁਣਾਂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਹੈ। ਤਮੋਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਰਜੋਗੁਣ ਨੇੜੇ ਨੇੜੇ ਹਨ, ਜਦ ਕਿ ਸਤੋਗੁਣ ਦੋਵਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹੈ ੦ ਕ੍ਰੋਧ ਦਾ ਕਾਰਣ ਰਜੋਗੁਣ ਹੈ ਤੇ ਕਾਰਜ ਤਮੋਗੁਣ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਅਰਜਨ ਨੇ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ? ਇਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁੱਝ ਅਜਿਹੇ ਈਮਾਨਦਾਰ ਲੋਕ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਰਪੱਕ ਪੂਰਣ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਮਾਰਗ ਅਪਣਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਲਈ ਉਹ ਹਵਸ ਕ੍ਰੋਧ ਤੇ ਲਾਲਚ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਨਵੀਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਹੁੰਦੇ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਗਰੰਥਾਂ ਦੀ ਸੋਝੀ ਬਹੁਤ ਸੀਮਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ

ਉਹ ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਜਕੜੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਹਾਲਾਤ ਅਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਧਰਮ ਗਰੰਥਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਸ਼ੁੱਧ ਮੰਤਵ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਠੀਕ ਮਾਰਗ ਚੁਣਦੇ ਹਨ। ਨੇਕ ਨੀਤੀ ਤੋਂ ਅਜਿਹੇ ਪੁਰਸ਼ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਲਿਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਜੋਗੁਣ ਵਾਲੇ ਜਿੱਥੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਤਮੁਗੁਣੀ ਨੀਵੇਂ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

17.02 ਸ਼ਲੋਕ

ਸ਼੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ੍-ਵਾਚ *श्री भगवानुवाच*

त्रि-विधा भवति श्रद्धा, देहिनाम् सा स्व-भाव-जा। सात्विकी राजसी च एव, तामसी च इति ताम् श्रृ (नु)णु॥

ਤ੍ਰਿਵਿਧਾ ਭਵਤਿ ਸ਼੍ਰਧਾ, ਦੇਹਿ ਨਾਮ੍ ਸਾਸ੍ਵ-ਭਾਵ ਜਾ

ਸਾਤਿੱਵਕੀ ਰਾਜਸੀ ਚ ਏਵ, ਤਾਮਸੀ ਚ ਇਤਿ ਤਾਮ੍ (ਸ਼੍ਰ (ਨੁ) ਣੁ) : ਸ਼੍ਰਣੁ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਤ੍ਰਿਵਿਧਾ : ਤਿੰਨ ਪਾਸਿਆਂ ਵੱਲੋਂ। ਭਵਤਿ : ਹੈ। ਸ਼੍ਰਧਾ : ਸ਼ਰਧਾ। ਦੇਹਿਨਾਮ੍ : ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਦਰ। ਸਾ : ਕਿਹੜਾ। ਸ੍ਵ ਭਾਵ ਜਾ : ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਿਆਪਕ। ਸਾਤਿੱਵਕੀ : ਸਾਤੱਵਿਕਾ। ਰਾਜਸੀ : ਰਾਜਸਿਕਾ। ਚ : ਅਤੇ। ਏਵ : ਭੀ। ਤਾਮਸੀ : ਤਾਮਿਸਕਾ। ਇਤਿ : ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਤਾਮ੍ : ਇਸਦਾ। ਸ਼੍ਰਣੁ : ਸੁਣਨਾ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਸ਼੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਬੋਲੇ : 'ਜੋ ਦੇਹਧਾਰੀ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸ਼ਰਧਾ ਸਾਤ-ਵਿਕ ਰਾਜਸਿਕ ਅਤੇ ਤਾਮਸਿਕ, ਇੰਜ ਤਿੰਨ ਭਾਂਤ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਸੰਬੰਧੀ ਤੂੰ ਸੁਣ।'

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਤ੍ਰਿਵਿਧਾ ਭਵਤਿ ਸ਼੍ਰਧਾ ਦੇਹਿਨਾਮ੍ ਸਾ ਸ੍ਵ ਭਾਵ ਜਾ - ਸ਼ਰਧਾ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ 1. ਸੰਗ ਜਾ 2. ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਜਾ 3. ਸ੍ਵਭਾਵ ਜਾ, ਤਾਂ ਆਪ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਵਭਾਵਜਾ ਹੈ - ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ, ਸਭਾਵ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ, ਸ੍ਵਤਹ ਸ਼ੁੱਧ ਸ਼ਰਧਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਾ ਤਾਂ ਸੰਗ ਤੋਂ, ਨਾ ਹੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਇਸ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿਚ ਬਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਦੇਵਤਾ ਆਦਿ ਦਾ ਪੂਜਨ ਕਰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ੦ ਸਾਤਿੱਵਕੀ ਰਾਜਸੀ ਚ ਏਵ, ਤਾਮਸੀ ਚ ਇਤਿ ਤਾਮ੍ ਸ਼੍ (ਨੁ) ਣੁ - ਇਹ ਸ੍ਵਭਾਵਜਾ ਸ਼ਰਧਾ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ 1. ਸਾਤਵਕੀ 3. ਰਾਜਸੀ 3. ਤਾਮਸੀ। ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵੱਖ-2 ਹੈ ੦ ਪਿਛਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿਚ ਸੱਤਵਮਾਹੋ ਰਜਸ ਤਮਹ ਪਦ ਵਿਚ 'ਆਹੋ' ਦੇਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਅਰਜਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਸੱਤਵਮ੍ ਤੋਂ ਦੈਵੀ ਸੰਪਤੀ ਅਤੇ ਰਜਸ੍ ਤਮਹ ਤੋਂ ਆਸੁਰੀ ਸੰਪਤੀ - ਦੋ ਵਿਭਾਗ ਕਿਹੜੇ ਹਨ ਅਤੇ ਭਗਵਾਨ ਵੀ ਬੰਧਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਰਾਜਸੀ ਤੇ ਤਾਮਸੀ - ਇੱਕ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਦੋਵਾਂ ਵਿਚ ਕੀ ਭੇਦ ਹੈ। ਰਾਜਸ ਮਨੁੱਖ ਸਕਾਮ ਭਾਵ ਤੋਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਹਿਤ੍ ਕਰਮ ਭੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਸਵੱਰਗ ਆਦਿ ਉੱਚੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਤੇ ਉਥੇ ਭੋਗਾਂ ਨੂੰ ਭੋਗ ਕੇ ਪੁੰਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਮੁੜ ਮ੍ਰਿਤੂ ਲੋਕ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ (9.21) ੦ ਪਰ ਤਾਮਸ ਮਨੁੱਖ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਹਿਤ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਤੇ ਫਿਰ ਕਾਮਨਾ ਅਤੇ ਮੂਡਤਾ ਕਾਰਣ ਮਧਮ ਗਤੀ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ (14.18)। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜਸ ਤੇ ਤਾਮਸ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਬੰਧਨ ਬਣਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਬੰਧਨ ਵਿਚ ਭੇਦ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਹੀ ਭਗਵਾਨ ਆਸੁਰੀ ਸੰਪਦਾ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ (ਸਾਤਵੀ) ਰਾਜਸੀ ਤੇ ਤਾਮਸੀ ਤਿੰਨਾਂ ਸ਼ਰਧਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸੁਣਨ ਦੇ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਜੀਵਾਤਮਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਉਪਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਭਾਵ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਸਰੀਰ ਚਲਾ ਵੀ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਇਹ ਮਨ ਵਿਚ ਦੱਬੇ ਤੇ ਛੁਪੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹੋ ਹੀ ਅਗਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੁਭਾਓ ਤੇ ਰੁਚੀ ਵੀ ਨਿਰੰਤਰ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਨਮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਗਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਝੁਕਾਓ ਰੁਝਾਨ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣ ਨਾਲ ਤੇ ਜੋ ਕੁੱਝ ਉਹ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਨਾਲ, ਜੋ ਗੁਣ ਉਸ ਵੱਲ ਸਰਬ-ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੀਵ ਦੇ ਅੰਤਰ ਮਨ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

17.03 ਸ਼ਲੋਕ :

सत्त्व-अनुरूपा सर्वस्य, श्रद्धा भवति भारत। श्रद्धा-मय: अयम् पुरूष:, य: यद्-श्रद्ध: स: एव स:॥

ਸੱਤਵ ਅਨੁਰੁਪਾ ਸਰ੍ਵ ਸ੍ਯ, ਸ਼੍ਰਧਾ ਭਵਤਿ ਭਾਰਤ।

ਸ਼੍ਰਧਾ ਭਯਹ ਅਯਮ੍ ਪੁਰੁਸ਼ਹ, ਯਹ ਯਦ੍ ਸ਼੍ਰਧਹ ਸਹ ਏਵ ਸਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਸਤਵ : ਸਤੋ ਗੁਣ। ਅਨੁਰੂਪਾ : ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ। ਸ੍ਵਸ੍ਯ : ਹਰ ਇਕ ਦਾ। ਸ਼੍ਰਧਾ : ਸ਼ਰਧਾ। ਭਵਤਿ : ਹੈ। ਭਾਰਤ : ਹੇ ਭਾਰਤ। ਸ਼੍ਰਧਾ : ਸ਼ਰਧਾ। ਭਯਹ : ਭੈਅ ਤਹ। ਅਯਮ੍ : ਇਹ। ਪੁਰੁਸ਼ਹ : ਪੁਰਸ਼। ਯਹ : ਕੌਣ। ਯਦ੍ ਸ਼੍ਰਧਹ : ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਕੀ ਹੈ। ਈਵ : ਫੇਰ ਵੀ। ਸਹ : ਉਹ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਹੇ ਭਾਰਤ! ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਉਸ ਦੇ ਸਤੋਗੁਣਾਂ ਦੇ ਲਈ (ਅਰਥਾਤ ਵਿਸ਼ਿਟ ਸੰਸਾਰ ਯੁਕਤ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੇ) ਅਨੁਰੂਪ ਹੈ। ਉਹ ਪੁਰਸ਼ ਸ਼ਰਧਾਮਈ ਹੈ। ਜੋ ਜਿਹੋ ਜਿਹੀ ਸ਼ਰਧਾ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਹੋ ਹੀ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਸੱਤਵ ਅਨੁਰੁਪਾ ਸਰ੍ਵਸ੍ਯ ਸ਼੍ਰਧਾ ਭਵਤਿ ਭਾਰਤ - ਪਿਛਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿਚ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ੍ਵਭਾਵਜਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ - ਉਸੇ ਨੂੰ ਏਥੇ 'ਸੱਤਵਾਨ੍ ਰੁਪਾ' ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੱਤਵ ਨਾਂ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦਾ ਹੈ, ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਸ਼ਰਧਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਅੰਤਹਕਰਣ ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਸਾਤਵਿਕ ਰਾਜਸ ਜਾਂ ਤਾਮਸ ਵਰਗੇ ਸੰਸਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਹੀ ਸ਼ਰਧਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਦੂਜੇ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿਚ ਜਿਸ ਨੂੰ "ਦੇਹਿਨਾਮ੍" ਪਦ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਨੂੰ ਏਥੇ 'ਸਰ੍ਵਸ੍ਯ, ਪਦ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਸਰ੍ਵਸ੍ਯ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਤੇ ਦਵੰਤਾ ਆਦਿ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ, ਮੰਨਦੇ ਹੋਣ ਜਾਂ ਨਾ ਮੰਨਦੇ ਹੋਣ, ਅਨੁਸ਼ਟਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਣ ਜਾਂ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਣ, ਕਿਸੇ ਜਾਤੀ ਕਿਸੇ ਵਰਣ ਕਿਸੇ ਆਸ਼੍ਰਮ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਯ ਦੇ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ, ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿਵੇਂ ਵੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸ਼ਰਧਾ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਸ਼੍ਰਧਾ ਭਯਹ ਅਯਮ੍ ਪੁਰੁਸ਼ਹ - ਉਹ ਪੁਰਸ਼ ਸ਼ਰਧਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਿਹੋ ਜਿਹੀ

ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਹੋਵੇਗੀ, ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋਵੇਗਾ - ਉਸ ਤੋਂ ਜਿਹੜੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਉਹ ਸ਼ਰਧਾ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ੦ ਯਹ ਯਦ੍ ਸ਼੍ਰਧਹ ਸਹ ਏਵਸਹ = ੦ ਸ਼ਰਧਾ ਕੀ ਹੈ - ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ, ਪਰ ਪਹਿਲੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਤੋਂ, ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਤੋਂ, ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਵਾਂ ਤੋਂ, ਸੁਣ ਕੇ, ਪੂਜ ਭਾਵ ਸਹਿਤ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ - ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸ਼ਰਧਾ ਹੈ। ੦ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਹੀ ਅਧਿਆਤਮ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਮਾਰਗ ਕਰਮ ਯੋਗ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਗਿਆਨ ਯੋਗ ਜਾਂ ਭਗਤੀ ਯੋਗ ਦਾ ਹੋਵੇ। ਸਾਧ੍ਯ ਤੇ ਸਾਧਨ - ਦੋਵਾਂ ਉੱਪਰ ਸ਼ਰਧਾ ਹੋਏ ਬਿਨਾਂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ੦ ਮਨੁੱਖ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਮੁੱਖਤਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਜਿਹੋ ਜਿਹੀ ਸ਼ਰਧਾ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਉਸ ਦਾ ਸਰੂਪ ਤੇ ਨਿਸ਼ਟਾ ਹੋਵੇਗੀ। (17.03) ਉਹ ਅੱਜ ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਭੀ ਕੀ ? ਪਰ ਸਮਾਂ ਲੰਘਣ ’ਤੇ ਉਹ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ। ੦ ਅਸਲੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸ਼ਰਧਾ ਕਿਹੜੀ ਹੈ। ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ (ਅਨੇਕਾਂ ਮੱਤ ਮਤਾਂਤਰਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ) ਸੱਚਾ ਰੂਪ ਕੀ ਹੈ ? ਵੱਖ-2 ਸਿਧਾਂਤ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਉੱਪਰ ਵੱਖਰਾ-ਵੱਖਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ‘ਮੈਂ ਕਿਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਜਾਵਾਂ ? ਮੇਰਾ ਲਕਸ਼ ਕੀ ਹੈ ? ਅਨੇਕ ਸਿਧਾਂਤ ਮਾਰਗ ਹਨ ੦ ਮੂਲ ਰੂਪ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ‘ਸੰਪੂਰਣ ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਸਦੀਵੀ ਸੁੱਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ - ਇਹ ਰੁਚੀ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਪਿਛਲੇ ਸੰਸਕਾਰ + ਇਸ ਜਨਮ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਸੰਸਕਾਰ + ਵਾਤਾਵਰਣ + ਸਿਖਿਆ + ਸੰਗਤ ਆਦਿ ਤੱਥ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ੦ ਸਾਤਵੀ ਸ਼ਰਧਾ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੱਲ ਲੱਗਣ ਵਾਲੀ, ਪਰਮਾਰਥ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਦੈਵੀ ਸੰਪਤੀ ਅਨੁਕੂਲ, ਤਿਆਗ, ਬਲੀਦਾਨ ਤੇ ਉਪਕਾਰ ਭਾਵਨਾ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਰਾਜਸੀ ਭਾਵਾਂ ਵਾਲੀ ਸ਼ਰਧਾ ਭੋਗ ਪ੍ਰਮਾਦ ਮਈ ਆਲਸ ਨੀਂਦ ਖੇਡ ਕੁੱਦ ਤਮਾਸ਼ਿਆਂ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਸਾਤਵੀ ਸੱਤਾ ਦੇ ਲਈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾ ਗੁਰੂ, ਗਿਆਨ ਵਿਗਿਆਨ ਸਿਧਾਂਤ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ੦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ - ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸ਼ਰਧਾ ਹੈ। ਠੀਕ ਸ਼ਰਧਾ ਸੱਚੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਧਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਇਹ ਜੀਵਾਤਮਾ ਹੈ। ਜੇ ਸ਼ਰਧਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੀਵ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੱਲ ਖਿਚਿਆ ਆਵੇਗਾ। ੦ ਤਾਮਸੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਤਾਮਸੀ ਗੁਂਣ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਰਧਾ ਸੱਚੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ ਰੁਪਏ ਪੈਸਿਆਂ ਜ਼ਮੀਨ ਜਾਇਦਾਦ ’ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਰੱਖਣੀ। ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਉੱਪਰ ਸ਼ਰਧਾ। ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਰਧਾ ਬਨਾਵਟੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਸਾਰਕ ਸ਼ਰਧਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਤਵਿਕ ਸ਼ਰਧਾ - ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਸ਼ਰਧਾ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਮਨੁੱਖ ਜਦੋਂ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਮੰਨ ਕੇ - ਉਸ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਭੈਅ ਭੀਤ ਹੋ ਕੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਆਫ਼ਤ ਸਮੇਂ ਮਨੁੱਖ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਕੰਮ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇੰਜ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਉੱਪਰ, ਬੁੱਧੀ ਉੱਪਰ ਸ਼ਰਧਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਵੇਲ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦਰੱਖਤ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੱਭਦੀ ਹੈ। ਜਿੰਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਮੰਨ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਉਨੀ ਸ਼ਰਧਾ ਵਧੇਰੇ ਪਲਮਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਈਸ਼ਵਰਵਾਦ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਮਰ ਵਿਦਿਆ ਗੁਣ ਬੁੱਧੀ ਯੋਗਤਾ ਸ਼ਕਤੀ ਸਮੱਰਥਾ। ਪਦ ਅਧਿਕਾਰ - ਵਡੱਪਣ ਹਨ, ਜੋ ਹੌਲੇ-2 ਸ਼ਰਧਾ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਵਡੱਪਣ ਦਾ ਅੰਤ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਈਸ਼ਵਰ ਹੈ - ਈਸ਼ਵਰ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਈਸ਼ਵਰੀ-ਸ਼ਰਧਾ, ਸੱਚੀ ਸੁੱਚੀ ਤੇ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਸ਼ਰਧਾ ਹੈ। (9.26) ੦ ਸ਼ਰਧਾ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ, ਧਾਰਣਾ, ਮਾਨਤਾ, ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਪਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿਚ ਸਾਤਵਿਕ ਗੁਣ ਹਨ ਤਾਂ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਰਧਾ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਤਵਿਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ੦ ਤਿੰਨੇ ਗੁਣ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ (18.40) ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਸਤਵਗੁਣਾਂ ਦੀ, ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਰਾਜਸੀ ਗੁਣਾਂ ਦੀ, ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਤਾਮਸੀ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਪਰਧਾਨਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਿੰਨੇ ਗੁਂਣ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪੂਰਕ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਸਤੋਗੁਣ ਦੇ ਨਾਲ ਰਾਜਸ ਤੇ ਤਮੋਗੁਣ, ਰਜੋਗੁਣ ਦੇ ਨਾਲ ਤਮੋਗੁਣ ਤੇ ਤਮੋਗੁਣ ਦੇ ਨਾਲ ਰਾਜਸੀ ਗੁਣ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ (14.10) ੦ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਜਨ-ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੱਚਾ ਸਾਧਕ ਉਹੋ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸਾਤਵਿਕ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਦ੍ਰਿੜ ਰੱਖੇ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਜੀਵ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗ੍ਰਸ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਸੁਤੰਤਰ ਮਰਜ਼ੀ ਨਿਰੰਤਰ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿੰਨਾ ਉੱਚਾ ਜੀਵ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਸ ਵਿਚ ਉਨੀ ਉੱਚੀ ਉਸ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਮਰਜ਼ੀ ਅਥਵਾ ਇੱਛਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਮਾਨਵੀ ਪੱਧਰ ’ਤੇ ਇਹ ਸਾਰੀ ਉੱਦਮੀ ਸਹਾਇਤਾ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਉਸ ਦੀ ਕਾਰਜ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸੁਤੰਤਰ ਸੋਚ ਵੱਲੋਂ ਬਰਾਬਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਹਦਾਇਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯਤਨ ਕਰਨੇ, ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਪਰਮ ਤੇ ਦੈਵੀ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਮਨ ਵਿਚ ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਰਵੱਈਆ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਚਰਿੱਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹ ਸ਼ਰਧਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਸੁਚੇਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਫਰਜ਼ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਉਦਮ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਆਲਸ ਤੇ ਆਰਾਮ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਸਾਧਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਭਰੋਸਾ ਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਇਸੇ ਲਈ ਜਿਸ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਭੇਟ ਕਰ ਸਕੇਗਾ ਅਤੇ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਅਗਵਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕੇਗਾ। ਅਰਥ ਜੋ ਉਹ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਵਿੱਤਰ ਅਤੇ ਕਾਬਿਲੇ-ਤਾਰੀਫ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਸ਼ੁਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿਚ ਢਾਲਦਾ ਹੈ। ਕੱਥੋਪਨਿਸ਼ਦ ਵਿਚਲਾ ਨੌਜਵਾਨ ਨਾਚੀਕੇਤਸ਼, ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਆਦਰਸ਼ਕ ਪਾਤਰ ਹੈ। ਇੱਕ ਪੱਥਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ੋਰ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਤੱਕ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸਮਾਰਕ ਦਾ ਰੂਪ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਕ ਦਰੱਖਤ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣਧਾਰੀ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੰਵਲ ਦਾ ਫੁੱਲ ਉੱਪਰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਆਵੇਗਾ ਜੇਕਰ ਤਲਾਬ ਦਾ ਪਾਣੀ ਚੜ੍ਹੇਗਾ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਦਮੀ ਦਾ ਮੁੱਲ ਤਾਂ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਸਾਧਕ ਬਣ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਦਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਆਪ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਉਹ ਸਾਧਕ ਤੋਂ ਨਾ ਘੱਟ ਨਾ ਵੱਧ ਹੋਵੇਗਾ।

✪ ✪ ✪

17.04 ਸ਼ਲੋਕ

यजन्ते सात्त्विका: देवान्, यक्ष-रक्षांसि राजसा:। प्र-इतान् भूत-गणान् च अन्ये, यजन्ते तामसा: जना:॥

ਯਜੰਤੇ ਸਾਤੱਵਿਕਾਹ ਦੇਵਾਨ੍, ਯਕਸ਼ ਰਕਸ਼ਾਂ-ਸਿਰਾਜਸਾਹ।

ਪ੍ਰੇਇਤਾਨ੍ ਭੂਤ ਗਣਾਨ੍ ਚ ਅੰਨ੍ਯੇ, ਯਜੰਤੇ ਤਾਮਸਾਹ ਜਨਾਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਯਜੰਤੇ : ਪੂਜਾ ਕਰਨੀ। ਸਾਤਵਿਕਾਹ : ਸਾਤਵਿਕ ਵਿਅਕਤੀ। ਦੇਵਾਨ੍ : ਦੇਵਤਾ। ਯਕਸ਼ ਰਕਸ਼ਾਂਸਿ : ਯਕਸ਼ਾਂ ਤੇ ਰਾਕਸ਼ਸ਼ਾਂ। ਰਾਜਸਾਹ : ਰਾਜਸਹ। ਪ੍ਰੇਇਤਾਨ੍ : ਭੂਤਾਂ। ਭੂਤ ਗਣਾਨ੍ : ਭੂਤਾਂ ਦੇ ਜਜਮਾਨ। ਅੰਨ੍ਯੇ : ਹੋਰ ਦੂਜੇ। ਯਜੰਤੇ : ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਤਾਮਸਾਹ : ਤਾਮਸਿਕਾ। ਜਨਾਹ : ਲੋਕ।

੦ **ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :-** ਜਿਹੜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸਾਤਵਿਕ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਰਾਜਸਿਕ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਯਕਸ਼ ਰਾਕਸ਼ਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੂਜਦੇ ਹਨ ਤੇ ਹੋਰ ਤਾਮਸਿਕ ਲੋਕ ਪ੍ਰੇਤਾਂ ਤੇ ਭੂਤ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਪੂਜਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਯਜੰਤੇ ਸਾਤਿੱਵਕਾਹ ਦੇਵਾਨ੍ = ਸਾਤਵਿਕ ਅਰਥਾਤ ਦੈਵੀ ਸੰਪਤੀ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਪੂਜਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦੇਵਾਨ੍ ਸ਼ਬਦ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਸ਼ੰਕ੍ਰ ਗਣੇਸ਼ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਸੂਰਜ ਦਾ ਸੂਚਿਕ ਹੈ। ਇਹ ਪੰਜ ਈਸ਼ਵਰੀ ਕੋਟੀ ਦੇ ਦੇਵਤਾ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ ੦ ਦੈਵੀ ਸੰਪਤੀ ਵਿਚ "ਦੇਵ" ਸ਼ਬਦ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਦੈਵੀ-ਸੰਪਤੀ ਮੁਕਤੀ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਹੈ (16.05) ਇਹ ਦੈਵੀ-ਸੰਪਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਕਾਂ ਦੀ 'ਸੁਭਾਵਿਕ ਸ਼ਰਧਾ ਦੀ' ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਏਥੇ 'ਯਜੰਤੇ ਸਾਤਿੱਵਕਾਹ ਦੇਵਾਨ' ਪਦ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ੦ ਈਸ਼ਵਰੀ ਕੋਟੀ ਦੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾ ਵਖ-ਵਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਭਗਵਾਨ 'ਵਿਸ਼ਨੂੰ' (ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਆਦਿ) ਕਿਸੇ ਦੀ ਭਗਵਾਨ ਸ਼ੰਕਰ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਭਗਵਾਨ ਗਣੇਸ਼, ਕਿਸੇ ਦੀ ਭਗਵਤੀ (ਸ਼ਕਤੀ) ਕਿਸੇ ਦੀ ਭਗਵਾਨ ਸੂਰਜ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਜਿਸ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸ਼ਰਧਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨਾਲ ਯਗ ਹਵਨ ਅਥਵਾ ਪੂਜਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ੦ ਬਾਰਾਂ ਆਦਿਤ੍ਯ, ਅੱਠ ਵਸ੍, ਗਿਆਰਾਂ ਰੁਦ੍ਰ ਤੇ ਦੋ ਅਸ਼ਵਨੀ ਕੁਮਾਰ = ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇਤੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਭਾਵ ਤੋਂ 'ਪੂਜਨ ਕਰਨਾ ਵੀ ਯਜੰਤੇ ਸਾਤਵਿਕਾ ਦੇਵਾਨ੍' ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਯਕਸ਼, ਰਕਸ਼ਾਂਸਿ ਰਾਜਸਾਹ – ਰਾਜਸ ਮਨੁੱਖ ਯਕਸ਼ਾਂ ਤੇ ਰਾਕਸ਼ਸ਼ਾ (ਦੈਂਤਾਂ) ਦਾ ਪੂਜਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਯਕਸ਼ ਰਾਕਸ਼ਸ਼ ਭੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਯਕਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਧਨ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਅਤੇ ਰਾਕਸ਼ਸਾਂ ਵਿਚ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ, ਦੀ ਮੁੱਖਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਕਾਮਨਾ ਪੂਰਤੀ ਲਈ – ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਵਿਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਰਾਜਸ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਯਕਸ਼ਾਂ ਤੇ ਰਾਕਸ਼ਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਜਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਪ੍ਰਇਤਾਨ੍ ਭੂਤ ਗਣਾਨ੍ ਚ ਅਨ੍ਯੇ = ਯਜੰਤੇ ਤਾਮਸਾਹ੍ ਜਨਾਹ – ਤਾਮਸ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰੇਤਾਂ ਤੇ ਭੂਤਾਂ ਦਾ ਪੂਜਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਮਰ ਗਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜੋ ਭੂਤ ਯੋਨੀ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੂਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਏਥੇ 'ਪ੍ਰੇਤ' ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਰ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਆਪਣਾ ਕਰਤੱਵ ਸਮਝ ਕੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਭਾਵ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਰਾਂ ਦਾ ਪੂਜਣ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਤਾਮਸ ਨਹੀਂ ਅਖਵਾਉਂਦੇ। ਉਹ ਸਾਤਵਿਕ ਹੀ ਅਖਵਾਉਣਗੇ। ਪਿਤਰਾਂ ਦੇ ਪੂਜਨ ਦੀ ਭਗਵਾਨ ਵੱਲੋਂ ਮਨਾਹੀ ਨਹੀਂ। (9.25) ਪਿਤਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਰਧਾ ਰੱਖਣਾ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਵੀ ਸੂਚਿਕ ਹੈ। ਸਦ ਗੁਣ ਹੈ, ਰਾਜਸ ਨਹੀਂ। ੦ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਪ੍ਰਤਿ ਸ਼ਰਧਾ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣਾ ਹੈ। ੦ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪੂਜਕ ਦੀ ਗਤੀ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇਗੀ ? ਇਸ ਗੱਲ ਲਈ ਏਥੇ ਯਜੰਤੇ ਪਦ ਆਇਆ ਹੈ। ਅਰਜਨ ਨੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਧੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਸ਼ਰਧਾ ਪੂਰਵਕ ਯਗ ਪੂਜਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ੱਠਾ ਪੁੱਛੀ ਸੀ, ਉੱਤਰ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਪੂਜ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੂਜਕਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਠਾ – ਸ਼ਰਧਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਦੱਸਣ ਲਈ ਏਥੇ ਯੰਜਤੇ ਪਦ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਵਿਅਕਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਘਿਓ ਖਿਚੜੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਅਤੇ ਸੁਭਾਵ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ, ਕਿ ਚੰਗਾ ਵਿਅਕਤੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚੰਗੇ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾੜੇ ਦਾ ਸਾਥ ਮਾੜਾ ਹੀ ਦੇਵੇਗਾ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਜਾ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹੋ ਚੱਲਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਸਾਤਵਿਕ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਿਵਜੀ ਵਿਸ਼ਨੂ, ਅੰਬਿਕਾ ਗਣੇਸ਼ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪਿਆਰ ਲਈ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਰਾਜਸਿਕਾ ਗੁਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਰੁਚੀ ਅਨੁਸਾਰ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਰਾਜਸਿਕਾ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ, ਕ੍ਰੋਧ ਦੀ ਅੱਗ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਬਿਰਤੀ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਦੇਵਤੇ ਨੂੰ ਧਿਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਤਾਮਸਿਕਾ ਰੁਚੀ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਸੁਸਤ, ਆਲਸੀ, ਅਗਿਆਨੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਜੰਗਲੀ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ, ਦੈਂਤਾਂ, ਭੂਤਾਂ-ਪ੍ਰੇਤਾਂ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਨ ਵਿਚ ਆਨੰਦ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚੰਗਿਆਈ ਦਾ ਸੰਕਲਪ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਵ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਤਵਿਕ ਲੋਕ ਘੱਟ ਤੇ ਦੂਜੇ ਵੱਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

17.05 ਸ਼ਲੋਕ :

अ-शास्त्र-वि-हितम् घोरम्, तप्यन्ते ये तप: जना:। दम्भ-अहम्-कार-सम्-युक्ता:, काम-राग-बल-अन्विता:॥

ਅਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਹਿਤਮ੍ ਘੋਰਮ੍, ਤਪ੍ਯੰਤੇ ਯੇਤਪਹ ਜਨਾਹ।

ਦੰਭ ਅਹਮ੍ ਕਾਰ ਸਮ੍ ਉਕਤਾਹ, ਕਾਮ ਰਾਗ ਬਲ ਅਵਿੰਤਾਹ॥

17.06 ਸ਼ਲੋਕ

कर्शयन्त: शरीर-स्थम्, भूत-ग्रामम् अचेतस:। माम् च एव अन्त: शरीर-स्थम्, तान् विद् (हि)धि-आसुर-निश्चयान्॥

ਕਰ੍ਸ਼ ਯੰਤਹ ਸ਼ਰੀਰ ਸ੍ਥਮ੍, ਭੂਤ ਗ੍ਰਾਮਮ੍ ਅਚੇਤਸਹ।

ਮਾਮ੍ ਚ ਏਵ ਅੰਤਹ ਸ਼ਰੀਰ ਸ੍ਥਮ੍, ਤਾਨ੍ ਵਿਦ੍ (ਹਿ) ਧਿ, ਆਸੁਰਨਿਸ਼੍ਚ੍ਯਾਨ੍॥

੦ **ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ (17.05) :-** ਅਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਹਿਤਮ੍ : ਜੋ ਧਾਰਮਕ ਗਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾ ਰੱਖੇ। ਘੋਰਮ੍ : ਭਿਆਨਕ। ਤਪ੍ਯੰਤੇ : ਅਭਿਆਸ। ਯੇ : ਕੌਣ। ਤਪਹ : ਤਪੱਸਿਆ। ਜਨਾਹ : ਲੋਕ। ਦੰਭ : ਧੋਖਾ। ਅਹਮ੍ਕਾਰ : ਹੰਕਾਰ। ਸਮ੍ਉਕਤਾਹ : ਹੰਕਾਰ ਤੇ ਕਪਟ ਤੇ ਪਾਖੰਡ ਦੇ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ। ਕਾਮ ਰਾਗ ਬਲ ਅਵਿੰਤਾਹ : ਮੋਹ ਹਵਸ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ।

੦ **ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ (17.06) :-** ਕਰ੍ਸ਼ ਯੰਤਹ : ਦੁੱਖ ਤਸੀਹੇ ਦੇਣੇ। ਸਰੀਰ ਸ੍ਥਮ੍ : ਸਰੀਰ ਵਿਚ। ਭੂਤਗ੍ਰਾਮਮ੍ : ਸਾਰੇ ਤੱਤ। ਅਚੇਤਸਹ : ਸਮਝ ਤੋਂ ਹੀਣੇ। ਮਾਮ੍ : ਮੈਨੂੰ। ਚ : ਅਤੇ। ਏਵ : ਭੀ। ਅੰਤਹ ਸਰੀਰ ਸਥਮ੍ : ਜੋ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਤਾਨ੍ : ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ। ਵਿਦ੍ਹਿ (ਵਿਧਿ) : ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਆਸੁਰਨਿਸ਼ਚਾਯਾਨ੍ : ਦਾਨਵ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨਾ।

੦ **ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ (17.05) :-** ਦੰਭ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਹੋਏ ਅਤੇ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਤੇ ਹਵਸ ਦੇ ਮੋਹ ਵਿਚ ਫਸੇ, ਜਿਹੜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿਧੀ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਘੋਰ ਤਪ ਕਰਦੇ ਹਨ।

੦ **ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ (17.06) :-** ਜੋ ਵਿਵੇਕ ਰਹਿਤ ਲੋਕ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਭੂਤਗ੍ਰਾਮ ਅਥਵਾ ਇੰਦ੍ਰਿਆਵੀ ਸਮੁਦਾਇ ਨੂੰ

ਤੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ (ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ) ਦੁੱਖ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਦਾਨਵੀ ਰੁਚੀਆਂ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਹਨ। ਇਹ ਮੰਨ ਲੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ (17.05) :- ੦ ਅਸ਼ਾਸ੍ਤ੍ਰ ਵਿਹਿਤਮ੍ ਘੋਰਮ੍, ਤਪ੍ਯੰਤੇ ਯੇ ਤਪਹ ਜਨਾਹ – ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਚ ਜਿਸ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਨਿਖੇਧ ਹੈ, ਅਜਿਹੇ ਘੋਰ ਤਪ ਨੂੰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ਸਦਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਤੋਂ ਵਿਪਰੀਤ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਾਰਣ ਕਿ ਤਾਮਸੀ ਬੁੱਧੀ (18.32) ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤਾਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਨਹੀਂ, ਦੂਜਾ ਕੋਈ ਦੱਸ ਵੀ ਦੇਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਮੰਨਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ, ਨਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਦੰਭ ਅਹਮ੍ਕਾਰ ਸਮ੍ ਯੁਕਤਾਹ – ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਹ ਗੱਲ ਡੂੰਘੀ ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਬੈਠੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਜਿੰਨੇ ਭਜਨ ਧਿਆਨ ਸਮਾਧੀ ਆਦਿ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਦੰਭ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦੰਭ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਆਪ ਖੁਦ ਵੀ ਦੰਭ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਪਣੀ ਬੁੱਧੀ ਚਤੁਰਾਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵੱਡੇ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਿਉਂ ਸੁਣੀਏ ? ੦ ਕਾਮ ਰਾਗ ਬਲ ਅਵਿੰਤਾਹ – ਕਾਮ ਸ਼ਬਦ ਭੋਗ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਚ ਰੰਗ ਜਾਣਾ ਤੱਲੀਨ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਇਕ ਰਸ ਹੋਣਾ, ਰਾਗ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਤੇ ਬਣਾਏ ਰੱਖਣ ਦਾ ਜੋ ਹੱਠ ਹੈ, ਉਹੋ "ਬਲ" ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਗ੍ਰਸੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਸੁਰ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਭਾਵ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਪਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੋਗਾਂ ਨੂੰ ਜੇ ਨਾ ਭੋਗਿਆ, ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਸਰੀਰ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਰਗਾ ਹੈ। ੦ ਸੰਸਾਰਿਕ ਭੋਗ-ਸਾਮ੍ਗ੍ਰੀ ਨੂੰ, ਜੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ? ਉਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਬੇਅਰਥ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਸੰਸਾਰਕ ਭੋਗ-ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਭੋਗਣ ਵਿਚ ਮਸਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਧਨ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਸੰਸਾਰਕ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹੱਠ ਪੂਰਵਕ ਜਿੱਦ ਨਾਲ ਤਪ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

(17.06) - ਕਰ੍ਸ਼ ਯੰਤਹ ਸ਼ਰੀਰ ਸ੍ਥਮ੍, ਭੂਤ ਗ੍ਰਾਮਮ੍ ਅਚੇਤਸਹ – ਉਹ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਪੰਜ ਭੂਤਾਂ (ਧਰਤੀ, ਪਾਣੀ, ਤੇਜ, ਹਵਾ ਤੇ ਆਕਾਸ਼) ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸੁਕਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਏਸੇ ਨੂੰ ਤਪ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।" 'ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਸ਼ਟ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਤਪ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਅਜਿਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਧਾਰਨਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।' ਅਗਲੇ ਚੌਧਵੇਂ ਪੰਦਰਵੇਂ ਤੇ ਸੋਲਵੇਂ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ, ਜਿੱਥੇ ਸਰੀਰ ਵਾਣੀ ਤੇ ਮਨ ਦੇ ਤਪ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ, ਉਥੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਸ਼ਟ ਦੇਣ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਤਪ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਏਥੇ ਜਿਸ ਤਪ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਉਹ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਰੁੱਧ ਘੋਰ ਤਪ ਹੈ ਤੇ ਅਵਿਧਿ ਪੂਰਵਕ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਸ਼ਟ ਦੇ ਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਮਾਮ੍ ਚ ਏਵ ਅੰਤਹ ਸਰੀਰ ਸ੍ਥਮ੍ = ਭਗਵਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਮੈਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਵੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਦੁਖ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਿਵੇਂ ? ਉਹ ਮੇਰੀ ਆਗਿਆ ਤੇ ਮੇਰੇ ਮੱਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦੇ, ਉਸ ਦੇ ਉਲਟ ਚੱਲਦੇ ਹਨ। ੦ ਅਰਜਨ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਹੜੀ ਨਿਸ਼ਠਾ ਵਾਲੇ ਹਨ ? ਸਾਤਵਿਕ ? ਰਾਜਸ ? ਜਾਂ ਤਾਮਸ ? ਦੈਵੀ ਸੰਪਤੀ ਵਾਲੇ ਹਨ ਕਿ ਆਸੁਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਾਲੇ ? ਤਾਂ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, 'ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਸੁਰ ਨਿਸ਼ਚੇ ਵਾਲੇ ਸਮਝੋ। ਤਾਨ੍ ਵਿਦ੍ (ਹਿ) ਧਿ – ਆਸੁਰ ਨਿਸ਼ਚ੍ਯਾਨ੍ – ਏਥੇ ਆਸੁਰ ਨਿਸ਼ਚ੍ਯਾਨ੍ – ਪਦ ਸਾਮਾਨਯ ਆਸੁਰੀ ਸੰਪਤੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਵਾਚਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਜੋ ਨੀਚ – ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਾਸਤਿਕ ਹੈ – ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਸਾਧਨਾ ਤਪੱਸਿਆ ਵਾਲਾ ਅਭਿਆਸ ਜੇ ਅਸੁਰਿਕਾ (ਦਾਨਵ) ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਕਰਨ ਤਾਂ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਵੀ ਖੁਸ਼ਗਵਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਨੰਗੇ ਪਿੰਡੇ ਨਾਲ ਉਹ ਨੋਕਦਾਰ ਸੀਖਾਂ ਉੱਪਰ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਹੱਥ ਉੱਪਰ ਉਠਾ ਕੇ ਉਹ ਇੱਕ ਲੱਤ ਦੇ ਭਾਰ ਖੜ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਤਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ਼ੈਬੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਇਹ ਸੋਚੇ ਬਿਨਾ ਕਿ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਸੂਰਜ ਵੱਲ ਨਿਰੰਤਰ ਦੇਖਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਯਤਨ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੁੱਖ ਦੇਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਸਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦਾਨਵੀ ਹਰਕਤਾਂ ਦੇਖ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਕਦੇ ਵੀ ਸੁੱਖ-ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਦੁੱਖ ਹੰਢਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪ-ਹੁਦਰਾ ਸਭਿਆਚਾਰ – ਪਾਕ ਪਵਿੱਤਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਦੱਸੇ ਮਾਰਗ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅਪਣਾਇਆ ਮਾਰਗ ਪਵਿੱਤਰ ਗਰੰਥਾਂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਪੁੰਜ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਅਭਿਆਸ ਅਪਮਾਨਜਨਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

17.07 ਸ਼ਲੋਕ :

आ-हार: तु अपि सर्वस्य, त्रि-विध: भवति प्रिय:। यज्ञ: तप: तथा दानम्, तेषाम् भेदम् इमम् श्रृणु॥

ਆਹਾਰਹ ਤੁ ਅਪਿ ਸਰ੍ਵਸ੍ਯ, ਤ੍ਰਿ ਵਿਧਹ ਭਵਤਿ ਪ੍ਰਿਯਹ।
ਯਗ੍ਯ੍ਹ ਤਪਹ ਤਥਾ ਦਾਨਮ੍, ਤੇਸ਼ਾਮ੍ ਭੇਦਮ੍ ਇਮਮ੍ ਸ਼੍ਰਣੁ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਆਹਾਰਹ : ਖਾਦ ਖੁਰਾਕ। ਤੁ : ਸੱਚ ਮੁੱਚ। ਅਪਿ : ਭੀ। ਸਰ੍ਵਸ੍ਯ : ਸਾਰੇ। ਤ੍ਰਿਵਿਧਹ : ਤ੍ਰੈ ਪਾਸਿਆਂ ਵਾਲਾ। ਭਵਤਿ : ਹੈ। ਪ੍ਰਿਯਹ : ਪਿਆਰਾ। ਯਗ੍ਯ੍ਹ : ਯੱਗ। ਤਪਹ : ਤਪ। ਦਾਨਮ੍ : ਦਾਨ। ਤੇਸ਼ਾਮ੍ : ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ। ਭੇਦਮ੍ : ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ, ਭਿੰਨਤਾ, ਪ੍ਰਮੁਖਤਾ, ਉੱਚਤਾ। ਇਮਮ੍ : ਇਹ। ਸ਼੍ਰਣੁ : ਸੁਣਨਾ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭੋਜਨ, ਸਭ ਨੂੰ ਪਿਆਰਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਯੱਗ, ਤਪ, ਦਾਨ ਵੀ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੀ ਕੀ ਭੇਦ ਤੇ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਤੂੰ ਸੁਣ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਆਹਾਰਹ ਤੁ ਅਪਿ ਸਰ੍ਵਸ੍ਯ – ਤ੍ਰਿਵਿਧਹ ਭਵਤਿ ਪ੍ਰਿਯਹ – ੦ ਚੌਥੇ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਅਰਜਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਠਾ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਸਾਤਵਿਕ, ਰਾਜਸ ਤੇ ਤਾਮਸ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਯਗ੍ਯ੍ਹ ਦੱਸੇ ਸਨ। ਪਰ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਰੁਚੀ ਪ੍ਰਿਯਤਾ ਯਗ੍ਯ੍ਹ ਪੂਜਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਠਾ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਰੀਰਕ ਨਿਰਵਾਹ ਲਈ ਭੋਜਨ ਤਾਂ ਕਰਨਾ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਨਾਸਤਿਕ ਹੋਣ ਜਾਂ ਆਸਤਿਕ ਹੋਣ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੇ ਹੋਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਏਥੇ 'ਆਹਾਰਹ ਤੁ ਅਪਿ ਸਰ੍ਵਸਯ ਪਦ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿਸ਼ਠਾ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਲਈ ਕੇਵਲ ਯਗ ਪੂਜਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਭੋਜਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ੦ ਮਨੁੱਖ ਮਨ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਜਿਸ ਭੋਜਨ ਤੋਂ ਲਲਚਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦੀ ਸਾਤਵੀ ਰਾਜਸੀ ਤੇ ਤਾਮਸ੍ਰੀ ਨਿਸ਼ਠਾ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਏਥੇ

ਆਹਾਰ ਦਾ ਵਰਨਣ ਨਹੀਂ, ਆਹਾਰ ਦੀ ਰੁਚੀ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਆਹਾਰ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ ? ਇਸ ਗੱਲ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਇਹ ਪਰਕਰਣ ਆਇਆ ਹੈ। ੦ ਏਥੇ ਸਰ੍ਵਸ੍ਯ ਤੇ ਪ੍ਰਿਯਾ ਦਾ ਭਾਵਾਰਥ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਨ ਰੂਪ ਤੋਂ ਇਕ ਇਕ ਦੀ ਕਿਸ-ਕਿਸ ਦੀ ਰੁਚੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਤਵੀ ਰਾਜਸੀ ਤਾਮਸੀ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਠਾ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹੋਵੇ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਯੋਗ੍ਯ੍ ਤਪਤ ਤਥਾ ਦਾਨਮ੍ ਪਦ ਇਹ ਦੱਸਣ ਲਈ ਆਏ ਹਨ, ਕਿ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀਆ ਕਰਮ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਯਗ੍ ਤਪ ਆਦਿ ਦੀ, ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਰੁਚੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਿਯਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਪੂਜਨ ਵਾਂਗ ਆਹਾਰ ਵੀ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨਾਲੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਸਤਿ ਸੰਗ ਵਿਵੇਚਨ, ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਹਾਣੀ ਪੁਸਤਕ, ਵਰਤ, ਤੀਰਥ, ਵਿਅਕਤੀ ਆਦਿ ਜੋ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣਗੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਸਾਤਵਿਕ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਹ ਸਾਤਵਿਕ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ, ਜੋ ਰਾਜਸ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਹ ਰਾਜਸ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਜੋ ਤਾਮਸ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਹ ਤਾਮਸ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰਾ ਲੱਗੇਗਾ। ੦ ਤੇਸ਼ਾਮ੍ ਭੇਦਮ੍ ਇਮਮ੍ ਸ਼੍ਰਣੋ : ਯਗ ਤਪ ਤੇ ਦਾਨ ਦੇ ਭੇਦ ਸੁਣੋ। ਅਰਥਾਤ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਰੁਚੀ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਕਿਹੜੀ-ਕਿਹੜੀ ਵਸਤੂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ? ਉਸ ਸੰਬੰਧੀ ਤੁਸੀਂ ਸੁਣੋ। ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੀ ਰੁਚੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕੋਈ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਦਾਨ ਦੇਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ, ਕੋਈ ਸ਼ੁੱਧ ਆਚਰਣ ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਜਿਸ ਦਾ ਖਾਣ ਪਾਣ ਸ਼ੁੱਧ ਹੋਵੇ, ਨਾਲ ਮਿੱਤਰਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਵੀ ਮਿੱਤਰਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਖਾਣ ਪੀਣ ਵੀ ਸ਼ੁੱਧ ਨਹੀਂ ਆਦਿ। ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਦੇਸ਼ਾਂ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਰਵਾਇਤਾਂ, ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਤੇ ਲਾਭ-ਹਿਤ-ਕਾਰਜ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਵਿਰੋਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕਰਮ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਨਾ ਮਾੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਨਾ ਹੀ ਚੰਗੇ। ਪਰ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਜੋ ਮੰਤਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਜੋ ਇਰਾਦਾ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਕਰਮ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਭੈੜਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਮਨਜ਼ੂਰ ਸ਼ੁਦਾ ਨਿਯਮ ਵਿਧੀ ਵਿਧਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਮ, ਅਧਿਆਤਮਕ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਸਹਾਇਕ ਸਾਬਤ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਲੰਕਿਤ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਸ਼ੈਤਾਨ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਵਿਸਥਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

17.08 ਸ਼ਲੋਕ :

आयु: सद्-त्व-बल-आरोग्य, सुख-प्रीति-वि-वर्धना:। रस्या: स्निग्धा: स्थिरा: हृद्या:, आ-हारा: सात्त्विक-प्रिया:॥

ਆਯੁ ਸਦ੍ਤੱਤਵ ਬਲ ਆਰੋਗ੍ਯ, ਸੁਖ ਪ੍ਰੀਤਿ ਵਿ ਵਰ੍ਧਨਾਹ।

ਰਸ੍ਯਾਹ ਸ੍ਨਿਗ੍ਧਾਹ ਸ੍ਥਿਰਾਹ ਹ੍ਰਦਯ੍ਾਹ, ਆਹਾਰਹ ਸਾਤਿੱਵਕ ਪ੍ਰਿਯਾਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਆਯੁ ਸਦ੍ਤੱਤਵ ਬਲ ਆਰੋਗ੍ਯ ਸੁਖ ਪ੍ਰੀਤਿ ਵਰ੍ਧ੍ਨਾਹ : ਉਹ ਜੋ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਵਿੱਤਰਤਾ (ਸਤੋਗੁਣ) ਬਾਮ (ਸ਼ਕਤੀ) ਅਰੋਗਯਮ੍ (ਤੰਦਰੁਸਤੀ) ਸੁਖਮ (ਖੁਸ਼ੀ) ਪ੍ਰਥਿ (ਖੁਸ਼ ਤਬੀਅਤ ਤੇ ਭੁੱਖ)। ਰਸ੍ਯਾਹ : ਜੋ ਵਿਅੰਜਨਾਤਮਕ ਗੁਣ ਹੋਣ, ਸੁਗੰਧੀ ਸੁਆਦਤ। ਹ੍ਰਦਯ੍ਾਹ : ਜੋ ਸਹਿਮਤੀ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ। ਸ੍ਥਿਰਤਾਹ – ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ, ਵਾਸਤਵਿਕ, ਆਹਾਰਹ : ਖਾਦ ਖੁਰਾਕ। ਸਾਤਵਿਕ ਪ੍ਰਿਯਾਹ : ਸਾਤਵਿਕਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰੇ। ਸ੍ਨਿ ਗ੍ਧਾਹ : ਥਿੰਧਿਆਈ ਵਾਲਾ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਉਮਰ ਬੁੱਧੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਆਰੋਗਤਾ ਸੁੱਖ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲੇ ਰਸਮਈ ਥਿੰਧਿਆਈ ਵਾਲੇ, ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਵਾਸਤਵਿਕ, (ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਸਾਹ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਣੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ) ਤੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਿਯਾ, ਅਜਿਹੇ ਖਾਦ ਪਦਾਰਥ ਸਾਤਵਿਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਆਯੁਹ = ਜਿਸ ਆਹਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਯੁ ਵਧਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਤਵਮ੍ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਤੋਗੁਣ ਵਧਦੇ ਹਨ। ੦ ਬਲ : ਸਰੀਰ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਆਦਿ ਵਿਚ ਸਾਤਵਿਕ ਬਲ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਧਦਾ ਹੈ। ੦ ਆਰੋਗ੍ਯਹ = ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਨਿਰੋਗਤਾ ਵਧਦੀ ਹੈ। ੦ ਸੁਖ : ਸੁਖ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ੦ ਪ੍ਰੀਤਵਿਵਰ੍ਧਨਾਹ – ਜਿਸ ਦੇ ਦੇਖਣ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਚੰਗੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ੦ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ 'ਸਿਥਰਾਹ' ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਬਹੁਤ ਦਿਨ ਤੱਕ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ੦ ਹ੍ਰਰ੍ਦਯਾਹ ਹਿਰਦੇ ਫੇਫੜੇ ਆਦਿ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਬੁੱਧੀ ਆਦਿ ਵਿਚ ਸੌਮ੍ਯ ਭਾਵ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲਾ। ੦ ਰਸ੍ਯਾਹ – ਫਲ ਦੁੱਧ ਖੰਡ ਆਦਿ ਰਸ ਯੁਕਤ ਪਦਾਰਥ ੦ 'ਸਿਨ੍ਗ੍ਧਾਹ – ਘਿਓ, ਮੱਖਣ, ਬਦਾਮ, ਕਾਜੂ, ਦਾਖਾਂ, ਸਾਤਵਿਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਤੇਲ ਆਦਿ। ਸਨੇਹ ਯੁਕਤ ਭੋਜਨ ਦੇ ਪਦਾਰਥ, ਜੋ ਚੰਗੇ ਪੱਕੇ ਹੋਏ ਤੇ ਤਾਜ਼ੇ ਹਨ। ੦ ਆਹਾਰਾਹ ਸਾਤਿੱਵਕ ਪ੍ਰਿਯਾਹ = ਅਜਿਹੇ ਭੋਜਨ ਦੇ (ਭੋਜ੍ਯ, ਪੇਯ, ਲੇਹਯ੍ ਤੇ ਚੋਸ਼ਯ) ਪਦਾਰਥ ਸਾਤਵਿਕ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਉਹ ਭੋਜਨ ਜਿਸ ਦਾ ਸੇਵਨ ਕੀਤਿਆਂ ਮਨ ਵਿਚ ਆਨੰਦ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌੜਦੀ ਹੈ, ਉਹੋ ਭੁੱਖ ਵੀ ਵਧਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਭੋਜਨ, ਜੋ ਅਤਿ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਹੈ, ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਲਈ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਆਹਾਰ ਅਥਵਾ ਪੋਸ਼ਟਕਤਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਭੋਜਨ, ਜੋ ਘੱਟ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਹੈ, ਉਹ ਛੇਤੀ ਹਜ਼ਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਜੋ ਭੋਜਨ ਛੇਤੀ ਹਜ਼ਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਹ ਹਜ਼ਮ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ (ਹਾਜ਼ਮੇ) ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਂ ਅਤੇ ਥਾਂ ਦਾ ਵੀ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉੱਪਰ ਲਿਖੇ ਭੋਜਨ ਖਪਤ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਵੇਰ ਦਾ ਭੋਜਨ (ਹਾਜ਼ਰੀ/ਨਾਸ਼ਤਾ) ਹਲਕਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਰਾਤ ਦਾ ਖਾਣਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਵੇ ਕਿ ਜਦੋਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੌਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪਾਚਣ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਰਾਮ ਮਿਲੇ। ਠੰਡੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਗਰਮੀ ਪਹੁੰਚਾਣ ਵਾਲਾ ਭੋਜਣ ਖਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਦੇਸ਼ ਗਰਮ ਹਨ, ਉਥੇ ਭੋਜਨ ਅਜਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਠੰਡਕ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਵੇ।

✪ ✪ ✪

17.09 ਸ਼ਲੋਕ :

कटु-अम्ल-लवण-अति-उष्ण, तीक्ष्ण-रूक्ष-वि-दाहिन:। आहारा: राजसस्य इष्टा:, दु:ख-शोक-आमय-प्रदा:॥

ਕਟ੍ਅਮ੍ਲ ਲਵਣ ਅਤਿ ਊਸ਼੍ਣ, ਤੀਖਸ਼੍ਣ ਰੂਕਸ਼ ਵਿਦਾਹਨਹ।

ਆਹਾਰਾ ਰਾਜਸਸ੍ਯਾਹ ਇਸ਼੍ਟ੍ਰਾ ਦੁਖ ਸ਼ੋਕ ਆਮਯ ਪ੍ਰਦਾਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਕਟੁਹ : ਕੜਵਾ। ਅਮ੍ਲਹ : ਖੱਟਾ। ਲਵਣ : ਸਲੂਣਾ। ਅਤਿ ਊਸ਼੍ਣ : ਬੇਹੱਦ ਗਰਮ। ਤੀਖਸ਼ਣ੍ : ਕੌੜਾ

ਤਿੱਖਾ, ਕਰਾਰਾ। ਰੂਕਸ਼ : ਖੁਸ਼ਕ। ਵਿਦਾਹਨਹ : ਜਲਣ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ। ਆਹਾਰਾ : ਭੋਜਨ। ਰਾਜਸਸ੍ਯਾਹ : ਰਾਜਸਿਕ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲਾ। ਦੁੱਖ ਸ਼ੋਕ ਆਮਯ ਪ੍ਰਦਾਹ = ਜੋ ਦੁੱਖ ਚਿੰਤਾ ਅਤੇ ਬਿਮਾਰੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਕੌੜੇ ਖੱਟੇ, ਖ਼ਾਰੇ ਬਹੁਤ ਗਰਮ, ਤਿੱਖੇ ਖੁਸ਼ਕ ਅਤੇ ਜਲਣ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਖਾਦ ਪਦਾਰਥ ਰਜੋਗੁਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਕਟੁ = ਕੌੜੇ ਪਦਾਰਥ ਜਿਵੇਂ ਕਰੇਲਾ, ੦ ਅਮ੍ਲ - ਖੱਟੇ ਪਦਾਰਥ ਜਿਵੇਂ ਇਮਲੀ, ਨੇਂਬੂ, ਅਮਚੂਰ, ਲੱਸੀ, ਸਿਰਕਾ ਆਦਿ। ੦ ਲਵਣਮ੍ - ਵਧੇਰੇ ਨਮਕ ਵਾਲੇ, ਪਦਾਰਥ। ੦ ਅਤਿਉਸ਼੍ਣ - ਜਿਸ ਤੋਂ ਭਾਪ ਨਿਕਲ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, ਅਜਿਹੇ ਅਤਿਅੰਤ ਗਰਮ ਗਰਮ ਪਦਾਰਥ। ਤੀਕਸ਼ਣਮ੍ - ਜਿਸ ਨੂੰ ਖਾਣ ਨਾਲ ਨੱਕ ਅੱਖ ਮੂੰਹ ਤੇ ਸਿਰ 'ਚੋਂ ਪਾਣੀ ਆਉਣ ਲੱਗ ਜਾਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਲਾਲ ਮਿਰਚ ਤਿੱਖੇ ਪਦਾਰਥ। ਰੂਕਸ਼ਮ੍ - ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਘਿਓ ਦੁੱਧ ਆਦਿ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਭੁੰਨੇ ਹੋਏ ਛੋਲੇ, ਸੱਤੂ ੦ ਵਿਦਾਹਿਨਹ = ਰਾਈ ਆਦਿ ਦਾਹਕਾਰਕ ਪਦਾਰਥ। ਰਾਈ ਨੂੰ ਲੱਸੀ ਵਿਚ ਜੇਕਰ ਦੋ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਭਿਉਂ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਖ਼ਮੀਰ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦਾਹ ਕਾਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਆਹਾਰਾ ਰਾਜਸਸ੍ਯ ਇਸ਼੍ਟਾਹ - ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਭੋਜਨ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਰਾਜਸ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਲਈ ਪਿਆਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਸ ਦੀ ਨਿਸ਼ਠਾ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਦੁਹਖ ਸ਼ੋਕ - ਆਮਯ ਪ੍ਰਦਾਹ - ਪਰ ਅਜਿਹੇ ਪਦਾਰਥ ਪਰਿਣਾਮ ਵਿਚ ਦੁੱਖ ਸ਼ੋਕ ਤੇ ਰੋਗ ਦੇਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਖੱਟਾ ਤਿੱਖਾ ਤੇ ਦਾਹਕਾਰਕ ਭੋਜਨ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਜੋ ਜਲਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਦੁੱਖ ਹੈ। ਭੋਜਨ ਕਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਮਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸੁਭਾਵਿਕ ਚਿੰਤਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਰੋਗ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਜੀਭ ਉਪਰ ਸਨਸਨੀ ਤੇ ਜਲਣ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਖ਼ੂਨ ਉੱਤਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹੰਝੂ ਨਿਰੰਤਰ ਬਹਿੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਨੱਕ ਵਿਚੋਂ ਪਾਣੀ ਵਗਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਿਰ ਘੁੰਮਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਮਿਹਦਾ ਜਲਣ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਜੋਗੁਣ ਭੋਜਨ ਦੇ ਲੱਛਣ ਹਨ। ਇਸ ਭੋਜਨ ਨਾਲ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਉਮਰ ਉੱਪਰ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਧਿਆਤਮਕ-ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਭੋਜਨ ਦਾ ਕੋਈ ਯੋਗਦਾਨ ਨਹੀਂ।

✪ ✪ ✪

17.10 ਸ਼ਲੋਕ :

यात-यामम् गत-रसम्, पूति परि-उषितम् च यत्। उद्-शिष्टम् अपि च अ-मेध्यम्, भोजनम् तामस-प्रियम्॥

ਯਾਤਯਾਮਮ੍ ਗਤਰਸਮ੍ ਪੂਤਿ ਪਰਿ ਊਸ਼ਿਤਮ੍ ਚ ਯਤ੍।
ਉਦ੍ ਸ਼ਿਸ਼੍ਟਮ੍ ਅਪਿ ਚ ਅਮੇਧ੍ਯਮ੍, ਭੋਜਨਮ੍ ਤਾਮਸ ਪ੍ਰਿਯਮ੍।

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਯਾਤਯਾਮਮ੍ : ਨੀਰਸ, ਬਾਸੀ। ਗਤਰਸਮ੍ : ਸੁਆਦ ਰਹਿਤ। ਪੂਤਿ : ਗੰਦਾ, ਬਦਬੂ ਵਾਲਾ, ਹਾਨੀਕਾਰਕ। ਪਰਿਉਸ਼ਿਤਮ੍ : ਗਲਿਆ ਸੜਿਆ। ਚ : ਅਤੇ। ਯਤ੍ : ਕਿਹੜਾ, ਜਿਹੜਾ। ਉਦ੍ਸ਼ਿਸ਼੍ਟਮ੍ : ਇਨਕਾਰ ਕਰਨਾ। ਅਪਿ : ਭੀ। ਚ : ਅਤੇ। ਅਮੇਧ੍ਯਮ੍ : ਅਪਵਿੱਤਰ। ਭੋਜਨਮ੍ : ਭੋਜਨ, ਖਾਣਾ। ਤਾਮਸ ਪ੍ਰਿਯਮ੍ : ਜੋ ਤਾਮਸਿਕ ਵਿਅਕਤੀ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਨੇ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜਿਹੜਾ ਭੋਜਨ ਬਾਸੀ ਅਥਵਾ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਪਕਾਇਆ ਹੋਇਆ ਬੇ-ਰਸਾ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਸੜਿਆ ਹੋਵੇ, ਅਥਵਾ ਜੂਠਾ ਹੋਵੇ। ਯਗ ਵਾਸਤੇ ਅਯੋਗ ਹੋਵੇ। ਅਜਿਹਾ ਭੋਜਨ ਤਾਮਸਿਕ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਯਾਤ ਯਾਮਮ੍ - ਅਣਪੱਕੇ ਜਾਂ ਵਧੇਰੇ ਪਕਾਏ ਬੇਰੁੱਤੇ, ਫਰਿਜ਼ ਵਿਚ ਰੱਖੇ ਪਦਾਰਥ॥ ੦ ਗਤ ਰਸਮ੍ - ਧੁੱਪੇ ਪਏ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਸ ਸੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਮਸ਼ੀਨ ਰਾਹੀਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਸ ਖਿੱਚ ਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਦੁੱਧ ਫਲ ਆਦਿ। ੦ ਪੂਤਿ = ਸੜਨ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਸ਼ਰਾਬ - ਜਿਸ ਤੋਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਦੁਰਗੰਧ ਆਵੇ ਜਾਂ ਦੁਰਗੰਧ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥ ਜਿਵੇਂ ਲਸਣ (ਲਹਸੁਨ) ਪਿਆਜ਼ ਆਦਿ। ੦ ਪਰਿ ਓਸ਼ਿਤਮ੍ - ਪਾਣੀ ਤੇ ਨਮਕ ਮਿਲਾ ਕੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਸਾਗ, ਰੋਟੀ ਆਦਿ ਪਦਾਰਥ। ਬਾਸੀ ਖਾਣਾ॥ ਪਰ ਕੇਵਲ ਸ਼ੁੱਧ ਘੀ ਚੀਨੀ ਆਦਿ ਤੋਂ ਬਣੇ ਅੱਗ ਉੱਪਰ ਪਕਾਏ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜਦ ਤੱਕ ਵਿਕ੍ਰਿਤੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ - ਬਾਸੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਜਿਵੇਂ ਪੰਜੀਰੀ (ਵਿਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਦੁਰਗੰਧ) ਦੁਰਗੰਧ ਆਉਣ ਨਾਲ ਹੀ ਬਾਸੀ ਪਦਾਰਥ ਬਣਦੇ ਹਨ। ੦ ਓਦ੍ ਸ਼ਿਸ਼੍ਟਮ੍ - ਖਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਬਣਿਆ ਖਾਣਾ, ਜੂਠ ਜਾਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗਊ ਬਿੱਲੀ ਕਾਂ ਕੁੱਤਾ ਆਦਿ ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀ ਦੇਖ ਲੈਣ, ਸੁੰਘ ਲੈਣ, ਖਾ ਕੇ ਛੱਡ ਦੇਣ, ਜੂਠਾ ਖਾਣਾ। ੦ ਅਮੇਧ੍ਯਮ੍ - ਰਜ ਵੀਰਜ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਮਾਸ, ਮਛਲੀ ਵਧੇਰੇ ਅਪਵਿਤਰ ਪਦਾਰਥ, ਜੋ ਮੁਰਦਾ ਜਾਨਵਰ 'ਚੋਂ ਲਏ ਜਾਣ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਛੂਹਣ ਪਿੱਛੋਂ ਨਹਾਉਣਾ ਪਵੇ। ੦ ਅਪਿ ਚ = ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਰਣ ਆਸ਼੍ਰਮ ਲਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਭੈੜਾ ਸਮਝਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ੦ ਭੋਜਨਮ੍ ਤਾਮਸ੍ ਪ੍ਰਿਯਮ - ਅਜਿਹਾ ਭੋਜਨ ਤਾਮਸ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਨਿੱਸ਼ਠਾ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ੦ ਉਪਯੁਕਤ ਭੋਜਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੇਕਰ ਸਾਤਵਿਕ ਭੋਜਨ ਵੀ ਰਾਗ ਪੂਰਵਕ ਖਾਧਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਰਾਜਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਸ੍ਵਲ੍ਪ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਭੋਜਨਖਾਣ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭੋਜਨ ਖਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਪੇਟ ਯਾਦ ਨਾ ਆਵੇ। ਵਧੇਰੇ ਖਾਣ ਨਾਲ ਜਾਂ ਘੱਟ ਖਾਣ ਨਾਲ ਹੀ ਪੇਟ ਯਾਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਜਿਹੜਾ ਭੋਜਨ ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਪਕਾਇਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਸੰਬੰਧੀ ਨਿਤਾਰਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਭੋਜਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਜਦੋਂ ਪਕਾਇਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਕਾਉਣ ਪਿੱਛੋਂ ਕਈ ਘੰਟੇ ਜਾਂ ਦਿਨ ਤੱਕ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਵਰਤਿਆ ਵੀ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੁੱਝ ਭੋਜਨ ਤੁਰੰਤ ਪਕਾਉਣ ਪਿੱਛੋਂ ਖਾਧੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਖਾਣ ਦੀ ਉੱਚਿਤਾ ਜਾਂ ਅਣਉੱਚਿਤਾ - ਭੋਜਨ ਦੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਫਲ ਨੂੰ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਖਾਣ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਘਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਸੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੰਦੇ ਭੋਜਨ ਵਿਚੋਂ ਬਦਬੂ ਆਉਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਬਾਸੀ ਭੋਜਨ ਬੇਰਸਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਭੋਜਨ ਖੱਟਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਫਟ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਸੁਆਦ ਰਹਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਭੋਜਨ ਕਿਸੇ ਨੇ ਹੋਰ ਖਾ ਲਿਆ ਹੋਵੇ, ਬਾਕੀ ਬਚਿਆ ਕਿਸੇ ਦੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਨਾ ਹੀ ਪਲੇਟ ਥਾਲੀ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਦੇ ਖਾਧੇ ਭੋਜਨ ਦਾ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦਾ, ਭੋਜਨ, ਦੂਜੇ ਦੇ ਖਾਣ ਲਈ ਯੋਗ ਹੈ। ਜੋ ਤਾਮਸ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਉਚੇਚ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ, ਉਹ ਤਾਂ ਗਲੀ ਸੜੀ ਬਾਸੀ ਬੇਰਸੀ ਖਾਦ ਪਦਾਰਥ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਪਰੋਸਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੋਜਨ ਤੋਂ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਭੋਜਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤੋਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪਰਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਧਕ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਜਤਲਾਉਂਦਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

17.11 ਸ਼ਲੋਕ :

अ-फल-आ-काङ्क्षिभि: यज्ञ:, विधि-दृष्ट: य: (यज्) इज्-य-ते।

यष्टव्यम् (यज्-तव्यम्) एव इति मन:, सम्-आ-धा-य स: सात्त्विक:॥

ਅਫਲ ਆਕਾਂਕ੍ਸ਼ੀ ਭਿਰਹ ਯਗ੍ਯ੍ਹ ਵਿਧਿ ਦ੍ਰਸ਼੍ਟ੍ਹ ਯਹ (ਯਜ੍) ਇਜ੍ਯਤੇ।

ਯਸ਼੍ਟ੍ ਵ੍ਯਮ੍ (ਯਜ੍ ਤਵ੍ਯਮ੍) ਏਵ ਇਤਿ ਮਨਹ, ਸਮ੍ ਆਧਾਯਸਹ ਸਾੱਤਵਿਕਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਅਫਲ ਆਕਾਂਕਸ਼ੀ ਭਿਰਹ : ਅਜਿਹੇ ਆਦਮੀ ਜੋ ਕਿਸੇ ਫਲ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਯਗ੍ਯ੍ਹ : ਯੱਗ। ਵਿਧਿਦ੍ਰਿਸ਼੍ਟ੍ਹ : ਆਦੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ। ਯਹ : ਕਿਹੜਾ। ਇਜ੍ਯਤੇ : ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਯਸ਼੍ਟ੍ਵ੍ਯਮ : ਪੇਸ਼/ਭੇਟਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਏਵ : ਸਿਰਫ਼। ਇਤਿ : ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਮਨਹ : ਮਨ। ਸਮ੍ ਆਧਾਯ : ਨੀਯਤ ਕਰ ਚੁੱਕੇ। ਸਹ : ਉਹ। ਸਾੱਤਵਿਕਾ : ਸਤੋਗੁਣ ਵਾਲੇ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਯਗ ਕਰਨਾ ਕਰਤੱਵ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਨਿਦ੍ਰਿਸ਼ਟ, ਜੋ ਯਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਤਵਿਕ ਹੈ (ਅਜਿਹਾ ਯਗ ਜਿਸ ਦੇ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਆਸ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।)

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਅਫਲ ਆ ਕਾਂਕਸ਼ਿਹ ਯ੍ਗ੍ਯਹ – 'ਮਨੁੱਖ ਫਲ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਅਰਥਾਤ ਲੋਕ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਯਗ ਦਾ ਫਲ ਮਿਲੇ' – ਆਦਿ ਅਜਿਹਾ ਭਾਵ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਨਾ ਹੋਵੇ। ੦ ਯਗ੍ਯ੍ ਵਿਧਿ ਦ੍ਰਸ਼ਟਹ ਯਹ (ਯਜ੍) ਇਜ੍ਯਤੇ – ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵਿਧੀ ਸੰਬੰਧੀ ਜਿਵੇਂ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਯਗ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤਾ ਯਗ ਸਾਤਵਿਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ (ਸਹ ਸਾਤਵਿਕਹ) ੦ ਯਸ਼੍ਟ੍ ਵ੍ਯਮ੍ (ਯਜ੍ਤਵ੍ਯਮ੍) – ੦ ਜਦ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਮਿਲ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪਣਾ ਕਰਤੱਵ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਵਰਣ ਆਸ਼੍ਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਯਗ ਕਰਨਾ ਮੇਰਾ ਕਰਤੱਵ ਹੈ। ੦ ਏਵ ਇਤਿ ਦਾ, ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਸਿਵਾਏ ਦੂਜਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਭਾਵ ਨਾ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਭਾਵ ਇਸ ਯਗ ਤੋਂ ਲੋਕ ਵਿਚ ਪ੍ਰਲੋਕ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਮਿਲੇਗਾ ? ਕੀ ਲਾਭ ਹੋਵੇਗਾ ? ਅਜਿਹਾ ਭਾਵ ਵੀ ਨਾ ਰਹੇ, ਕੇਵਲ ਕਰਤੱਵ ਮਾਤ੍ਰ ਹੀ ਰਹੇ। ੦ ਜਦ ਉਸ ਨਾਲ ਕੁੱਝ ਮਿਲਣ ਦੀ ਆਸ਼ਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਫਿਰ (ਫਲ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ) ਯਗ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਕੀ ਹੈ ? ਇਸ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਮਨਹ ਸਮ੍ ਆਧਾਯਸਹ ਅਰਥਾਤ – 'ਯਗ ਕਰਨਾ ਅਸਾਡਾ ਕਰਤੱਵ ਹੈ। ਇੰਜ ਮਨ ਵਿਚ ਚਿਤਵ ਕੇ ਯਗ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।'

ਵਿਆਖਿਆ :- ਮਾਂ, ਬੱਚੇ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਫਲ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਆਨੰਦ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਸੇਵਾ ਲਈ ਵੀ ਕਿਸੇ ਫਲ ਦੀ ਆਸ ਰੱਖਣਾ ਮੂਰਖਤਾ ਹੈ। ਨਾ ਹੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਬਦਲੇ ਪ੍ਰਭੂ ਕਿਸੇ ਫਲ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੇਵਾ ਭਾਵ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੇਵਾ ਭਾਵ ਤਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਗਰੰਥਾਂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰਥਕ ਹੈ। ਯੋਗ ਕਰਨ ਦਾ ਮੂਲ ਮੰਤਵ ਪ੍ਰਭੂ ਸੇਵਾ ਹੈ। ਸਾਤਵਿਕ ਲੋਕ, ਪ੍ਰਭੂ ਪੂਜਾ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਰਮ-ਧਰਮ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਪਾਂਡਵ ਭਰਾ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿਚ ਸਨ ਤਾਂ ਇਹੋ ਸਵਾਲ ਦਰੋਪਤੀ ਨੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਸੀ, 'ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਜਿਉਂਦੇ ਜਾਗਦੇ ਅਸਲ ਸਰੂਪ ਹੋ' ਆਪ ਉੱਪਰ ਐਨੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਕਿਉਂ ਆਉਂਦੀਆਂਹਨ ?' ਜੋ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਉਸ ਤੋਂ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੀ ਬੁੱਧੀਮਤਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, 'ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵੇਖੋ – ਹੇ ਮਹਾਰਾਣੀ! ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹਿਮਾਲਾ ਪਰਬਤ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾ ਜਾਂ ਉਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਦੀ ਪਿਆਰ ਆਰਾਧਨਾ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਅਜਿਹੀ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ – ਇਹੋ ਸਤੋਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

17.12 ਸ਼ਲੋਕ :

अभि-सम्-धा-य तु फलम्, दम्भ-अर्थम् अपि च एव यत्। इज् (यज्)-यते भरत-श्रेष्ठ, तम् यज्ञम् विद्धि राजसम्॥

ਅਭਿਸਮ੍ ਧਾਯਤੁ ਫਲਮ੍, ਦੰਭ ਅਰ੍ਥਮ੍ ਅਪਿ ਚ ਏਵ ਯਤ੍।

ਇਜ੍ (ਯਜ੍) ਯਤੇ ਭਰਤ ਸ਼੍ਰੇ.ਸ਼ਟ, ਤਮ੍ ਯਗ੍ਯਮ੍ ਵਿਧਿ ਰਾਜ ਸਮ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਅਭਿਸਮ੍ ਧਾਯਤੁ : ਤਲਾਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ। ਤੁ : ਸੱਚਮੁੱਚ। ਫਲਮ੍ : ਫਲ। ਦੰਭ ਅਰ੍ਥਮ੍ : ਵਿਖਾਵੇ ਠਾਠ ਬਾਠ ਲਈ। ਅਪਿ : ਭੀ। ਚ : ਅਤੇ। ਏਵ : ਭੀ। ਯਤ੍ : ਕਿਹੜਾ। ਇਜ੍ (ਯਜ੍) ਯਤੇ : ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਰਤ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ : ਹੇ ਭਾਰਤ ਸ਼੍ਰੇ.ਸ਼ਟ। ਤਮ੍ : ਉਹ। ਯਗਮ੍ : ਕੁਰਬਾਨੀ। ਵਿਧਿ : ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਰਾਜ ਸਮ੍ : ਰਾਜਸਿਕਾ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜਿਹੜਾ ਯਗ ਕਿਸੇ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕੇਵਲ ਦਿਖਾਵੇ ਲਈ ਪਾਖੰਡ ਰਚਾ ਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ – ਉਸ ਯਗ ਨੂੰ ਹੇ ਭਰਤ-ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ। ਤੂੰ ਰਾਜਸਿਕ ਜਾਣ ਲੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਅਭਿਸਮ੍ਧਾਯ-ਤੁ ਫਲਮ੍ – ਫਲ ਅਥਵਾ ਇਸ਼ਟ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੇ ਅਨਿਸ਼ਟ ਦੀ ਨਿਵ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਰੱਖ ਕੇ ਜੋ ਯਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਰਾਜਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਇਸ ਲੋਕ ਵਿਚ ਅਸਾਨੂੰ ਧਨ ਦੌਲਤ ਮਿਲੇ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਤ੍ਰ ਪਰਿਵਾਰ ਚੰਗਾ ਮਿਲੇ, ਨੌਕਰ ਚਾਕਰ ਗਊ ਮੱਝ ਵੀ ਅਸਾਡੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਵੇ, ਅਸੀਂ ਨਿਰੋਗ ਰਹੀਏ। ਸਾਡਾ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਹੋਵੇ, ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਹੋਵੇ ਆਦਿ ਇਸ਼ਟ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀਆਂ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਹਨ। ਅਸਾਡੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਤਬਾਹ ਹੋ ਜਾਣ – ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਅਪਮਾਨ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਆਦਿ ਕਦੇ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਅਸਾਡੇ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਹਾਲਾਤ ਕਦੇ ਨਾ ਆਉਣ ਆਦਿ ਅਨਿਸ਼ਟ ਦੀ ਨਿਵ੍ਰਿਤੀ ਦੀਆਂ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਹਨ। ੦ ਦੰਭ ਅਰ੍ਥਮ੍ ਅਪਿ ਚ ਏਵ ਯਤ੍ – ਲੋਕ ਸਾਨੂੰ ਅੰਦਰ ਤੋਂ ਸਦਗੁਣੀ ਸਦਾਚਾਰੀ ਸੰਯਮੀ ਦਾਨੀ ਧਰਮਾਤਮਾ ਯਾਗਿਯੁਕ ਆਦਿ ਸਮਝਣ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਅਸਾਡੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਹੋਵੇ। ਜਿਹੜਾ ਯਗ ਵਿਖਾਵੇ ਵਾਸਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਰਾਜਸ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਨਾਵਟੀ ਯਗ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ 'ਯਕ੍ਸ਼ਯੇ ਦਾਸ੍ਯਾਮਿ' (16.15) ਅਤੇ 'ਯਜੰਤੇ ਨਾਮਯਗ੍ਯੈਹ – ਤੇ (16.17) ਆਦਿ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨਾਲ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ੦ ਇਜ੍ (ਯਜ੍) ਯਤੇ ਭਰਤ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ = ਤਮ੍ ਯਗ੍ਯਮ੍ ਵਿਧਿ ਰਾਜਸਮ੍ = ਉਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਫਲ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਅਤੇ

ਦੰਭ (ਬਨਾਵਟੀ ਪਨ ਦਿਖਾਵਾ) ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਜਿਹੜਾ ਯਗ੍ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਰਾਜਸਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਜਿਹੜਾ ਯਗ ਕਾਮਨਾ ਪੂਰਤੀ ਵਾਸਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਧੀ ਦੀ ਮੁਖਤਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਕਾਰਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਯਗ ਦੀ ਵਿਧੀ ਤੇ ਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਜੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਘਾਟ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗੀ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਫਲ ਵਿਚ ਵੀ ਘਾਟ ਆ ਜਾਵੇਗੀ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇ ਯਗ ਦੀ ਵਿਧੀ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਉਲਟ ਗੱਲ ਆ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਫਲ ਵੀ ਉਲਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਅਰਥਾਤ ਇਹ ਯਗ ਸਿੱਧੀ ਨਾ ਦੇ ਕੇ ਉਲਟ ਯਗ ਕਰਤਾ ਵਾਸਤੇ ਘਾਤਕ ਹੋਵੇਗਾ। ੦ ਦਿਖਾਵੇ ਵਾਸਤੇ ਬਨਾਵਟੀ ਯਗ ਵਿਚ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਧੀ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ੦ ਏਥੇ ਵਿਧਿ ਕਿਰਿਆ ਦੇਣ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ, 'ਹੇ ਅਰਜਨ! ਸੰਸਾਰਕ ਰਾਗ (ਕਾਮਨਾ) ਹੀ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਤੈਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹਿਣਾ ਹੈ।'

ਵਿਆਖਿਆ :- ਉਹ ਪੂਜਾ ਅਰਚਨਾ ਸੱਚੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਜੋ ਕੇਵਲ ਵੱਟੇ ਸੱਟੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਅਧੀਨ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਜੇ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ, ਪ੍ਰਭੂ ਪੂਜਾ ਅਰਚਨਾ ਇਸ ਲਈ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਫਲ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਵਾਵੇ ਜਾਂ ਉਸ ਉੱਪਰ ਦਯਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰੱਖੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਭਿਆਨਕ ਲੱਗੀ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰਵਾਏ ਤਾਂ ਇਹ ਉਪਾਸਨਾ ਨਿਰਾਰਥਕ ਹੈ। ਕੁੱਝ ਲੋਕ ਅਜਿਹੇ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਪੂਜਾ ਉਪਾਸਨਾ ਕੇਵਲ ਦਿਖਾਵੇ ਲਈ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਬਾਜ਼ੀ ਲਈ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਕੇਵਲ ਆਪਣੀ ਸ਼ੁਹਰਤ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜੋ ਉਪਾਸਨਾ ਵਿਧੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਜੋਗੁਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਉਪਾਸਨਾ ਲਾਭ ਦੀ ਥਾਂ ਹਾਨੀ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਨਾਲ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

✪ ✪ ✪

17.13 ਸ਼ਲੋਕ :

विधि-हीनम् अ-सृष्ट-(अद्-न) अन्नम्, मन्त्र-हीनम् अ-दक्षिणम्। श्रद्धा-वि-रहितम् यज्ञम्, तामसम् परि-चक्ष्-अते॥

ਵਿਧੀ ਹੀਨਮ੍ ਅਸ੍ਰਿਸ਼੍ਟ੍ (ਅਦ੍ਨ) ਅਨਨਮ੍, ਮੰਤ੍ਰ ਹੀਨਮ੍ ਅਦਕ੍ਸ਼ਿਣਮ੍।
ਸ਼੍ਰਧਾ ਵਿ ਰਹਿਤਮ੍ ਯਗ੍ਯਮ੍, ਤਾਮਸਮ੍ ਪਰਿ ਚਕ੍ਸ਼੍ ਅਤੇ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਵਿਧੀਹੀਨਮ੍ : ਧਰਮ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾ ਚਲਦੇ ਹੋਏ। ਅਸ੍ਰਿਸ਼੍ਟ੍ ਅਨਨਮ੍ : ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਭੋਜਨ ਨਾ ਵੰਡਿਆ ਜਾਵੇ। ਮੰਤ੍ਰ ਹੀਨਮ੍ : ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੰਤਰ ਉਚਾਰਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾਵੇ। ਅਦਕ੍ਸ਼ਿਣਮ੍ : ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੁਗਾਤਾਂ ਤੁਹਫ਼ੇ ਨਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ। ਸ਼੍ਰਧਾ ਵਿਰਹਿਤਮ੍ : ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਅਭਾਵ ਹੋਵੇ। ਯ੍ਗਯ੍ਮ੍ : ਕੁਰਬਾਨੀ। ਤਾਮਸਮ੍ : ਤਾਮਸਿਕ। ਪਰਿਚ੍ਕਸ੍ ਅਤੇ : ਐਲਾਨ ਕਰਨਾ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿਧੀ ਤੋਂ ਰਹਿਤ, ਅੰਨਦਾਨ ਤੋਂ ਰਹਿਤ, ਮੰਤਰਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ, ਦਕਸ਼ਨਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਯਗ ਨੂੰ ਤਾਮਸਿਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਵਿਧੀ ਹੀਨਮ੍ : ਵੱਖ-ਵੱਖ ਯਗਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖਰੀਆਂ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਯਗ ਕੁੰਡ, ਪਾਤਰ ਬੈਠਣ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਦਿਸ਼ਾ, ਆਸਨ ਆਦਿ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਦੇਵਤਾ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ-ਵੱਖਰੀ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਦੇਵੀ ਦੇ ਯਗ ਲਈ ਲਾਲ ਬਸਤ੍ਰ ਤੇ ਲਾਲ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਤਾਮਸ ਯਗ ਵਿਚ ਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਬਲਕਿ ਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਅਸ੍ਰਿਸ਼੍ਟ੍ (ਅਦ੍ ਨ) ਅੱਨਮ੍ = ਤਾਮਸ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਵੇਦਾਂ ਅਨੁਕੂਲ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਕਹੇ ਹੋਏ ਮੰਤਰਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਦ੍ਰਵਿਯ ਯਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਤਾਮਸ ਯਗ ਵਿਚ ਵੈਦਿਕ ਤੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀਯ ਮੰਤ੍ਰਾਂ ਨਾਲ ਯਗ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਕਾਰਣ ਕਿ ਤਾਮਸ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਹੂਤੀ ਦੇਣ ਮਾਤਰ ਨਾਲ ਯਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੁਗੰਧ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੰਦੇ ਪਰਮਾਣੂ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਫਿਰ ਮੰਤਰਾਂ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ ? ੦ ਅਦਕ੍ਸ਼ਿਣਮ੍ : ਤਾਮਸ ਯਗ ਵਿਚ ਦਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਕਾਰਣ ਕਿ ਤਾਮਸ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਯਗ ਵਿਚ ਆਹੂਤੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੋਜਨ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਕਸ਼ਨਾ ਦੇਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ ? ਜੇ ਦਕਸ਼ਨਾ ਦੇਵਾਂਗਾ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੁਸਤ ਆਲਸੀ ਬਣ ਜਾਣਗੇ। ਬੇਕਾਰੀ ਦਲਿਦਰਤਾ ਫੈਲੇਗੀ ? ਪਰ ਇਹ ਤਾਮਸ ਮਨੁੱਖ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੋਚ ਦੇ, ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਅੰਨ ਦਾਨ ਦਕਸ਼ਿਨਾ ਆਦਿ ਨਾ ਦੇਣ ਨਾਲ ਉਹ ਤਾਂ ਪ੍ਰਮਾਦੀ ਬਣਨ, ਚਾਹੇ ਨਾ ਬਣਨ, ਪਰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਧੀ ਦਾ ਆਪਣੇ ਕਰਤੱਵ ਕਰਮ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਪ੍ਰਮਾਦੀ ਬਣ ਹੀ ਗਏ। ੦ ਸ਼੍ਰਧਾ – ਵਿਰਹਿਤਮ੍ ਯਗ੍ਯਮ੍ ਤਾਮਸਮ੍ ਪਰਿਚਕ੍ਸ਼੍ ਅਤੇ – ਅੱਗ ਵਿਚ ਆਹੂਤੀ ਦੇਣ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਤਾਮਸੀ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਨ ਘੀ ਜੌਂ ਚਾਵਲ ਨਾਰੀਅਲ ਛੁਹਾਰਾ ਆਦਿ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਨਿਰਵਾਹ ਲਈ ਕੰਮ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਵਿਚ ਫੂਕ ਦੇਣਾ ਕਿੱਡੀ ਵੱਡੀ ਮੂਰਖਤਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਮਾਨ ਵਡਿਆਈ ਲਈ, ਉਹ ਯਗ ਕਰਦੇ ਵੀ ਹਨ ਤਾਂ ਬਿਨਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਧੀ ਦੇ, ਬਿਨਾ ਅੰਨ ਦਾਨ ਦੇ ਬਿਨਾ ਮੰਤਰ ਉਚਾਰਨ ਦੇ, ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਦਕਸ਼ਨਾਂ ਤੋਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ, ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਮੰਤਰਾਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਧੀਆਂ 'ਤੇ ਅਤੇ ਪਰਲੌਕਿਕ ਫਲ 'ਤੇ ਵੀ ਸ਼ਰਧਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਕਾਰਣ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਗਿਆਨਤਾ ਮੂਡਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਤਾਂ ਅਕਲ ਹੁੰਦੀ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਦੂਜਾ ਕੋਈ ਸਮਝਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਮੰਨਦੇ ਨਹੀਂ। (ਹੋਰ ਦੇਖੋ 16.23, 17.28) (14.18)

ਵਿਆਖਿਆ :- ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ, ਜੋ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਹੇਤੂ ਹਨ। ਕਈ ਕਾਰਜ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਆਰੰਭ ਕਰ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਜੋ ਕੰਮ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹਨ – ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਧਾਰਿਮਕ ਗਰੰਥ ਵਰਜਿਤ ਰਾਏ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਸਤਰ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਜ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਉਸ ਦੇ ਗੁਣ ਔਗੁਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਭੋਜਨ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਮੁਫ਼ਤ ਖੁਆਣ ਦੀ ਰਵਾਇਤ ਹੈ। ਭੋਜਨ ਛਕਾਉਣਾ, ਭੁੱਖੇ ਦਾ ਪੇਟ ਭਰਨਾ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੈ। ਮੰਤਰ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਇੱਕ ਨੇਕ ਕਾਰਜ ਹੈ, ਹਰ ਕੰਮ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਵਿੱਤਰ ਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਾਨਵੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲੋੜਮੰਦ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦਾਨ ਦੇਣਾ, ਤੋਹਫੇ ਦੇਣਾ ਯੋਗ ਹੈ। ਇਹ ਭਲੇ ਕਾਰਜ ਹੋਣੇ ਹੀ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਰਧਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਨਾਲੋ ਨਾਲ ਤਪ ਸਾਧਨਾ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

17.14 ਸ਼ਲੋਕ :

देव–द्वि–ज गुरू–प्राज्ञ, पूजनम् शौचम् आर्जवम्। ब्रह्मचर्यम् अ–हिंसा च, शारीरम् तप: (ब्रू)उच्–यते॥

ਦੇਵ ਦਿਵਿਜ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਾਗ੍ਯ੍, ਪੂਜਨਮ੍ ਸ਼ੌਚਮ੍ ਆਰ੍ਜਵਮ੍।

ਬ੍ਰਹਮਚਾਰਯਮ੍ ਅਹਿੰਸਾ ਚ, ਸ੍ਰੀਰਮ੍ ਤਪਹ (ਬ੍ਰ) ਉਚ੍ਯਤੇ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਦੇਵਿ ਦਿਵਿਜਾ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਾਗ੍ਯ੍ ਪੂਜਨਮ੍ : ਦੇਵਤਿਆਂ, ਦੋਬਾਰੀ ਜਨਮ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਗੁਰੂਆਂ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀਮਾਨਾਂ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਪੂਜਾ। ਸ਼ੌਚਮ੍ : ਪਵਿੱਤਰਤਾ। ਆਰ੍ਜਵਮ੍ : ਬੇਲਾਗ, ਖ਼ਰੇ। ਬ੍ਰਹਮ੍ਚਾਰਯਮ੍ : ਜੋ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਹੋਣ। ਅਹਿੰਸਾ : ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦੇਣਾ। ਚ : ਅਤੇ। ਸ਼ਰੀਰਮ੍ : ਸਰੀਰ ਦਾ। ਤਪਹ (ਬ੍ਰ) ਉਚ੍ਯਤੇ : ਏਸੇ ਨੂੰ ਤਪੱਸਿਆ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਦੇਵਤਾ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਗੁਰੂ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਜਨਾਂ ਦਾ ਪੂਜਨ, ਸੱਚੇ ਸੁੱਚੇ ਸਰਲ ਬ੍ਰਹਮ ਅਚਾਰੀਆ ਅਤੇ ਅਹਿੰਸਾ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਦੀ ਪੂਜਾ, ਇਹ ਸਰੀਰਕ ਤਪ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਦੇਵ ਦਿਵ – ਜੀ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਾਗ੍ਯ੍, ਪੂਜਨਮ੍ ਸ਼ੌਚਮ੍ ਆਜਰ੍ਵਮ੍ – ਏਥੇ ਦੇਵ ਸ਼ਬਦ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਣੂ, ਸ਼ੰਕਰ, ਗਣੇਸ਼, ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਸੂਰਜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਈਸ਼ਵਰੀ ਕੋਟੀ ਦੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਲਈ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਆਪਣਾ ਇਸ਼ਟ ਹੈ। ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਰਧਾ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਭਾਵ ਤੋਂ ਪੂਜਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਦੇਵ ਸ਼ਬਦ ਤਤ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਯੁਕਤ ਦੇਵਤਿਆਂ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਰਵਾਂ, ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਪੂਜਨ ਕਰਨ ਸਮੇਂ, ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਵਿਧਾਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ 'ਦੇਵ' ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਸਾਨੂੰ ਵੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਭਾਵ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਪੂਜਨ ਕਰਨਾ, ਹੈ। ੦ ਦਿਵਿਜ – ਸ਼ਬਦ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕਸ਼ਤਰੀ ਤੇ ਵੈਸ਼ਯ ਤਿੰਨਾਂ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ। ਪਰ ਏਥੇ ਪੂਜਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੋਣ ਕਾਰਣ, ਇਸ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਹੀ ਵਾਚਕ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਕਸ਼ਤਰੀ ਤੇ ਵੈਸ਼ਯ ਦਾ। ਗੁਰੂ – ਜਿਸ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਅਸਾਨੂੰ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਚਾਨਣ ਵੱਲ ਲਿਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਦਿਵ੍ਜ (ਬ੍ਰਾਹਮਣ) ਤੇ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਆਚਾਰੀਆ ਆਦਿ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨਾ, ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ, ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ, ਪੱਤਰ ਫੁੱਲ ਆਰਤੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨੀ, ਫੁੱਲ ਭੇਟ ਕਰਨੇ – ਇਹੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੂਜਨ ਹੈ। ੦ ਪ੍ਰਾਗ੍ਯ੍ – ਸ਼ਬਦ ਜੀਵ ਮੁਕਤ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਲਈ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਵਰਣ ਤੇ ਆਸ਼੍ਰਮ ਵਿਚ ਉੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਦਿਵਿਜ ਪਦ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਅਤੇ ਜੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਪਦ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਜਿਹੜਾ ਵਰਣ ਤੇ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਜਿਹੇ ਤਤਵ ਗ੍ਯ੍ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਏਥੇ 'ਪ੍ਰਾਗ੍ਯ' ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਚਨਾਂ ਦਾ, ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ, ਆਦਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਬਣਾਉਣਾ ਹੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੂਜਨ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਦਿਵ੍ਜਿ ਤੇ ਗੁਰੂ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਆਦਰ ਯੋਗ ਹਨ, ਪੂਜਨ ਯੋਗ ਹਨ। ੦ ਬਾਹਰੀ ਆਦਰ ਹੀ ਆਦਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਹਿਰਦੇ ਦਾ (ਦਿਲ ਦਾ) ਆਦਰ ਹੀ ਆਦਰ ਹੈ, ਇਹੋ ਪੂਜਨ ਹੈ। ੦ ਸ਼ੌਚਮ੍ = ਪਾਣੀ ਮ੍ਰਿਤਿੱ ਦਾ ਆਦਿ ਤੋਂ ਸਰੀਰ ਆਦਿ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਨਾਂ "ਸ਼ੌਚ" ਹੈ। ਸਰੀਰਕ ਸ਼ੁੱਧੀ ਨਾਲ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਸ਼ੌਚ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਘਿਰਣਾ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਰਾਤ ਦਿਨ ਐਨਾ ਸਾਫ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਤੋਂ ਮਲ ਮੂਤ੍ਰ ਥੁੱਕ, ਨੱਕ ਦਾ ਕਫ਼, ਅੱਖ ਦਾ ਪਾਣੀ, ਨੱਕ ਦੀ ਮੈਲ, ਲਾਰ ਥੁੱਕ ਆਦਿ ਨਿਕਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਰੀਰ ਹੱਡੀ ਮਾਸ ਮਜ਼ਾ, ਆਦਿ ਘ੍ਰਿਣਤ (ਅਪਵਿਤ੍ਰ) ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਹੱਡੀ ਮਾਸ ਦੇ ਥੈਲੇ ਵਿਚ ਤੋਲਾ ਕੁ ਜਿੰਨੀ ਚੀਜ਼ ਵੀ ਸ਼ੁੱਧ ਪਵਿੱਤਰ ਨਿਰਮਲ ਤੇ ਸੁਗੰਧ ਯੁਕਤ ਵਸਤੂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਕੇਵਲ ਗੰਦਗੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਫੋਕੀ ਮਲੀਨਤਾ ਹੀ ਮਲੀਨਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੇਵਲ ਮਲ ਮੂਤਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਇਕ ਫੈਕਟਰੀ ਹੈ ਜਾਂ ਮਸ਼ੀਨ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰੀਰ ਦੀ ਅਸ਼ੁੱਧੀ ਮਲੀਨਤਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਣ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਉੱਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉੱਚਾ ਉੱਠਣ 'ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਰਣ, ਉਮਰ ਅਵੱਸਥਾ ਆਦਿ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਵੱਡਪਣ ਦਾ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਲਈ ਸ਼ੌਚ ਸ਼ਬਦ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ੦ ਸ਼ੌਚ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਕਰਨਾ, ਸਤਿਸੰਗ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਇਹ ਗ਼ਲਤ ਹੈ। ਨਾ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਘ੍ਰਿਣਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਸਰੀਰ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਗਿਲਾਨੀ ਕਰੇਗਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਪੁਤਲੇ ਅਸ਼ੁੱਧ ਹਾਂ। ਜਿਵੇਂ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਡਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਧੋਂਦੇ ਰਹੀਏ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿੱਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਹੋਰ ਮਿੱਟੀ ਮਿਲੇਗੀ, ਹੋਰ ਵਧੀਆ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗੀ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਦੇ ਰਹੋ, ਪਰ ਇਹ ਕਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਨਿਰੰਤਰ ਸਰੀਰ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧੀ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਸਾਡਾ ਕਰਤੱਵ ਕਰਮ ਹੈ। ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਸਰੀਰ ਮੂਲ ਤੋਂ ਹੈ ਹੀ ਅਪਵਿੱਤਰ। ਕਿਉਂਕਿ ਬੱਚਾ ਗਰਭ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਅਸ਼ੁੱਧ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦਾ ਬੀਜ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦਾ ਵੀਰਜ ਵੀ ਗੰਦਾ ਹੈ। ਖਾਧੇ ਪੀਤੇ ਦਾ ਰਸ ਵੀ ਨਿਰਮਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਲ–ਮੂਤਰ, ਥੁੱਕ ਲਾਰ ਟੱਟੀ ਪਿਸ਼ਾਬ ਸਾਰੇ ਗੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਆਜਰ੍ਵਸ੍ – ਆਜਰ੍ਵਮ੍ ਸਰੀਰ ਦੀ ਆਕੜ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਉਠਣ ਬੈਠਣ ਆਦਿ ਸਰੀਰਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਸਰਲ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰਨ ਦਾ ਨਾਂ ਆਜਰ੍ਵ ਹੈ, ਜੇ ਅਭਿਮਾਨ ਹੈ ਤਾਂ ਵੱਡਾਪਨ ਹੈ। ਅਭਿਮਾਨ ਦੇ ਤਿਆਗ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣਾ ਕਲਿਆਣ ਹੈ। ਨਿਰ ਅਭਿਮਾਨੀ ਵਿਅਕਤੀ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤੰਦਰੁਸਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਚੱਲਣ ਉੱਠਣ ਬੈਠਣ ਬੋਲਣ ਦੇਖਣ ਵਿੱਚ ਤੇ ਹੋਰ ਸਰੀਰਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਸਰਲਤਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ੦ ਬ੍ਰਹਮ ਚਰ੍ਯਮ੍ : ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਅੱਠ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਹਨ। 1. ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਇਸਤਰੀ ਭੋਗ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨਾ 2. ਇਸਤਰੀਆਂ ਨਾਲ ਮੋਹ ਪਿਆਰ ਕਾਮ ਦੀ ਇੱਛਾ ਲੈ ਕੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਰਨੀ 3. ਹਾਸਾ ਮਖੌਲ ਦਿਲਲਗੀ ਕਰਨਾ 4. ਰਾਗ ਪੂਰਵਕ ਦੇਖਣਾ 5. ਇਸਤਰੀ ਨਾਲ ਇਕਾਂਤ ਵਿਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ 6. ਮਨ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਸੰਗ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਕਰਨਾ 7. ਇਸਤਰੀ ਸੰਗ ਦਾ ਪੱਕਾ ਇਰਾਦਾ ਬਣਾਉਣਾ 8. ਅਸਲ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਨਾਲ ਸੰਭੋਗ ਕਰਨਾ। ਉੱਪਰ ਲਿਖੇ ਅੱਠਾਂ ਵਿਚ ਜੇ ਕੋਈ ਵੀ ਕਿਰਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ, ਵਾਨਪ੍ਰਸਤੀ ਤੇ ਸੰਨਿਆਸੀ ਲਈ ਵੀਰਜਪਾਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਸੋਚਣਾ ਹੀ ਗੁਨਾਹ ਹੈ। ੦ ਅਹਿੰਸਾ – ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਅਭਾਵ ਅਹਿੰਸਾ ਹੈ – ਹਿੰਸਾ ਦੇ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਸਵਾਰਥ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਹੰਕਾਰ ਤੇ ਮੋਹ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ੦ ਸ਼ਰੀਰਮ੍ ਤਪਹ – ਦੇਵ ਆਦਿ ਦਾ ਪੂਜਨ ਸ਼ੌਚ, ਆਜਰ੍ਵ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਤੇ ਹਿੰਸਾ – ਇਹ ਪੰਜ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸਰੀਰਕ ਤਪ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਤੀਰਥ ਵਰਤ, ਸੰਯਮ ਆਦਿ ਵੀ ਲੈ ਲੈਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ੦ ਉਚ੍ਯ੍ਤੇ : ਜਦ ਦੁੱਖ ਝੱਲਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਤਪ ਹੈ, ਪਰ ਸਰੀਰਕ ਤਪ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਫਿਰ ਤਪ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੋਇਆ ? ਕਸ਼ਟ ਉਠਾ ਕੇ ਜਿਹੜਾ ਤਪ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਅਸਲ ਵਿਚ ਵਧੀਆ ਤਪ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤਪ ਵਿਚ ਕਸ਼ਟ ਦੀ ਮੁਖਤਾ ਰੱਖਣ ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਨੇ (17.06) ਆਸੁਰੀ ਨਿਸ਼ਚੇ ਵਾਲਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਤਪ ਤਾਂ ਉਹ ਵਧੀਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਉਛਾਲੇ ਮਾਰਦੀਆਂ ਵਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਕੁਲ ਮਰਯਾਦਾ ਅਪਣਾਈ ਜਾਵੇ। ੦ ਯਮ ਤੇ ਨਿਯਮ : ਯਮ ਵਿਚ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਮਨ ਉੱਪਰ ਕਾਬੂ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਨਿਯਮ ਵਿਚ ਵਰਤਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨਾ

ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਸ਼ਟ ਦੇਣਾ ਹੀ ਤਪ ਹੈ ਤੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਰਹਿ ਕੇ ਸੰਯਮ ਕਰਨਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਤਪ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਜੇ ਸੰਜਮ ਤਿਆਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਵੀ ਤਪ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਪਰਮਾਰਥਿਕ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਉਸੇ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਾਰਣ ਕਿ ਤਿਆਗ ਤੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ (12.12)। ਕੇਵਲ ਬਾਹਰੀ ਤਪ ਤੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਦੱਸੀ ਗਈ ਹੈ। ਪਰ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧੀ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੋਣ ਤੋਂ ਉਹ ਤਪ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਯਮਾਂ ਵਿਧੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਉੱਪਰ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਯਮ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਨਿਯਮ ਪਾਲਣਾ ਉੱਪਰ ਦ੍ਰਿੜ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਤਪ ਦੇ ਅਰਥ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਿਘਲਾਉਣਾ, ਤਪਾਉਣਾ ਹੈ। ਜੋ ਧਾਤਾਂ ਲਾਭਕਾਰੀ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੱਠੀ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਤਪਾਕੇ ਪਿਘਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਨਵਾਂ ਲੋਹੇ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਨਵ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਵੀ ਤਪੱਸਿਆ ਰਾਹੀਂ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਵਰ ਹੈ ਕਿ ਇੰਜ ਤਪੱਸਿਆ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਢਾਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਪੁਨਰ ਨਿਰਵਾਨ ਉਚੇਰੇ ਲਕਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਧੰਨ ਹਨ, ਜੋ ਵਰੋਸਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪ੍ਰਤਿ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਕੇ ਮਾਨਵ ਦੀ ਸਰਬੋਤਮ ਪਦਵੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਸਰੀਰ, ਉਚਾਰਨ ਬੋਲ ਤੇ ਮਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਰੀਰ ਬਚਨ ਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਤਪੱਸਿਆ ਵਿਚ ਸਾਧ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਚੰਗੇਰਾਪਣ ਸਥਾਪਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਅਨੇਕ ਸਰੂਪ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਿਵ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਤੇ ਅੰਬਿਕਾ। ਇਹ ਦੇਵਤੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੂੰ ਦੋਵਾਰਾ ਜਨਮ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਦੇਵਤਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮਨ ਤੋਂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਲਈ ਸਮੱਰਪਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਿੱਜੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਧਿਆਪਕ ਅਧਿਆਤਮਕ ਮਾਰਗ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਉਹ ਹਨ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਬ੍ਰਹਮਾਵੱਸਥਾ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸਰੀਰਕ ਚੇਤਨਤਾ ਅਥਵਾ ਵਿਵੇਕ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਮਨ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਆਰਾਧਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੈਵੀ-ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮਿਲਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿੱਤ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਕਾਰਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਨਿੱਤ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਤੇ ਸਾਫ਼ ਕੱਪੜੇ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ, ਸਰੀਰਕ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਧਰਮ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਨ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਸੁੱਚਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣ। ਇਹੋ ਧਰਮ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਆਮ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਕਾਮ ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਘੱਟ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਬਿਰਤੀਆਂ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਰੀਰ ਕੇਵਲ, ਪ੍ਰਭੂ ਸੇਵਾ ਲਈ ਸਮੱਰਪਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਨਾ ਦੇਣ ਜਾਂ ਅਹਿੰਸਾ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਰੁਚੀ - ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਉੱਤਮ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ, ਨਿਯਮ-ਬੱਧ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਦੀ ਤਪੱਸਿਆ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

17.15 ਸ਼ਲੋਕ :

अन्-उद्वेग-करम् वाक्यम्, सत्यम् प्रिय-हितम् च यत्। स्व-अध्याय-अभि-असनम्, च एव वाक्-मयम् तपः उच्-यते॥

ਅਨੁਉਦਵੇਗ ਕਰਮ੍ ਵਾਕ੍ਯਮ੍, ਸਤ੍ਯਮ੍ ਪ੍ਰਿਯ ਹਿਤਮ੍ ਚ ਯਤ੍।
ਸ੍ਵਅਧ੍ਯਾਯ ਅਭਿ ਅਸਨਮ੍ ਚਏ੍ਵ, ਵਾਕ੍ ਮਯਮ੍ ਤਪਹ ਉਚ੍ਯਤੇ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਅਨੁਉਦਵੇਗ ਕਰਮ੍ : ਜੋਸ਼ ਵੇਗ ਦਾ ਕਾਰਨ ਨਾ ਬਣਨਾ। ਵਾਕ੍ਯਮ੍ : ਬਚਨ ਕਰਨਾ। ਸਤ੍ਯਮ੍ : ਸਤਿ ਸੱਚਾਈ। ਪ੍ਰਿਯ : ਪਿਆਰਾ। ਹਿਤਮ੍ : ਲਾਭਦਾਇਕ। ਚ : ਅਤੇ। ਚ : ਅਤੇ। ਏਵ : ਭੀ। ਵਾਕਮਯਮ੍ : ਬਚਨ। ਤਪਹ : ਤਪ। ਉਚ੍ਯਤੇ : ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜਿਹੜਾ ਉਦਵੇਗ ਉਤਪਨ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਸਤਿਮਈ, ਪਿਆਰਾ ਅਤੇ ਹਿਤਕਾਰੀ ਬਚਨ ਹੈ। ਜੋ ਸ੍ਵਾਧ੍ਯਾਯ (ਵੇਦ ਆਦਿ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ) ਅਤੇ ਜਪ ਆਦਿ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਹੈ, ਉਹੋ ਹੀ ਬਾਣੀ ਸੰਬੰਧੀ ਵਾਚਿਕ ਤਪ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਅਨੁਉਦਵੇਗ ਕਰਮ੍ ਵਾਕ੍ਯਮ੍ - ਜਿਹੜਾ ਵਾਕ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਅਤੇ ਭਵਿਖ ਵਿਚ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਉਦਵੇਗ ਵਿਕਸ਼ਪ ਤੇ ਹਲਚਲ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਉਹ ਵਾਕ ਅਨ੍ ਉਦਵੇਗ ਕਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। (Causing no Exitement) ੦ ਸਤ੍ਯਮ੍ ਪ੍ਰਿਯਹਿਤਮ੍ ਚ ਯਤ੍ - ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੁਣਿਆ ਦੇਖਿਆ, ਤੇ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਥ ਤੇ ਅਭਿਮਾਨ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣਾ ਲਈ ਕਹਿ ਦੇਣਾ 'ਸਤ੍ਯ' ਹੈ। ੦ 'ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਤ੍ਯ ਬੋਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਿਆਰਾ ਬੋਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਵੀ ਸਤ੍ਯ ਹੈ ਪਰ ਅਪ੍ਰਿਯ ਨਾ ਹੋ ਤੇ ਪ੍ਰਿਯ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਅਸਤ੍ਯ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਏਸੇ ਨੂੰ ਸਨਾਤਨ ਧਰਮ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ (ਮਨੂ ਸਿਮ੍ਰਤੀ 4.138) ੦ ਜੋ ਕਰੂਰਤਾ ਰੁੱਖਾਪਣ ਤੀਖਣਤਾ ਤਾਹਨਾ ਨਿੰਦਾ ਚੁਗਲੀ ਤੇ ਅਪਮਾਨ ਕਾਰਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਪ੍ਰੇਮ-ਪੂਰਵਕ ਮਿੱਠੇ ਸਰਲ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਵਚਨਾਂ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਵਾਕ 'ਪ੍ਰਿਯ' ਹੈ ੦ ਪ੍ਰਿਯਾ-ਵਾਕ ਬੋਲਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਿਯਾ-ਵਾਕ ਹੀ ਬੋਲਦਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਬੋਲਣ ਵਿਚ ਦਲਿਦਰਤਾ ਕੰਜੂਸੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਦੀ ?? ॥ ੦ ਹਿੱਤ : ਜੋ ਹਿੰਸਾ, ਦਵੇਸ਼ ਵੈਰ ਆਦਿ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹਿਤ ਹੋਵੇ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ, ਦਿਆ, ਮੁਆਫ਼ੀ, ਉਦਾਰਤਾ, ਮੰਗਲ ਆਦਿ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਵੇ, ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਤੇ ਭਵਿਖ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪਣਾ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ, ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਵਾਕ ਹਿੱਤ (ਹਿੱਤਕਰ) ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਸ੍ਵ ਅਧ੍ਯਾਯ ਅਭਿ ਅਸਨਮ੍ ਚ ਏਵ - ਪਰਮਾਰਥ ਉੱਨਤੀ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਗੀਤਾ, ਰਾਮਾਇਣ, ਭਗਵਤ ਤੇ ਹੋਰ ਗਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਆਪੇ ਪੜ੍ਹਨਾ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ, ਭਗਵਾਨ ਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਆਦਿ 'ਸ੍ਵ ਅਧ੍ਯਾਯ' ਹੈ। ੦ ਗੀਤਾ ਆਦਿ ਪਰਮਾਰਥਿਕ ਗਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰ ਵਾਰ ਪੜ੍ਹਨਾ, ਕੰਠ ਕਰਨਾ, ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਨਾ, ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਵਾਰ ਵਾਰ ਉਸਤਤੀ ਕਰਨੀ, ਆਦਿ 'ਅਭਿਆਸਨਮ੍' ਹੈ। ੦ ਚ ਏਵ = ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਦਾਂ ਵਿਚ ਵਾਣੀ ਸੰਬੰਧੀ ਤਪ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਨਾ ਕਰਨਾ ੦ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਦੇਖਣਾ, ਫਜ਼ੂਲ ਨਾ ਬੋਲਣਾ, ਝੂਠ ਨਾ ਬੋਲਣਾ, ਪਰਮਾਰਥ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਨਾ ਪਾਉਣਾ, ਗ਼ਲਤ ਸਾਹਿਤ ਨਾ ਪੜ੍ਹਨਾ, ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਲੋਭ ਮੋਹ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ। ੦ ਵਾਕ ਮਯਮ੍ ਤਪਹ ਉਚ੍ਯਤੇ = ਉੱਪਰ ਲਿਖੇ ਸਾਰੇ ਲੱਛਣ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਵਾਣੀ ਤੋਂ ਹੋਣ

ਵਾਲਾ 'ਤਪ' ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਬੋਲਾਂ ਦਾ ਕੱਟਿਆ, ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਕੱਟੇ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਭਿਆਨਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਉਤੇਜਿਤ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਲਹਿਜ਼ੇ ਵਿਚ ਚੁਭਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲੇ ਜਾਣ ਤੇ ਉਹ ਬੋਲੇ ਸ਼ਬਦ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਪਹੁੰਚਾਣ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਬੋਲਣੇ ਚਾਹੀਦੇ। ਇੰਜ ਤਾਂ ਸੰਭਵ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਅਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਅਧਿਆਤਮਕ-ਸ਼ਕਤੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਸੱਚ ਕੌੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਖੁਸ਼ਗਵਾਰ ਵੀ, ਤੇ ਝੂਠ ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵਧੀਆ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਵਧੀਆ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਸੱਚ ਨੂੰ ਐਨਾ ਰੌਚਕ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰੋ, ਜਿੰਨਾ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਪਰ ਰੌਚਕ ਬਣਾਉਣ ਸਮੇਂ ਇਹ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚ ਸੱਚ ਹੀ ਰਹੇ। ਜੇ ਸੱਚ ਰੌਚਕਤਾ ਲਈ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸੱਚ ਕਹਿਣ ਦਾ ਮੰਤਵ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਝੂਠੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਇੰਜ ਕਰਨੀ, ਜਿਵੇਂ ਸੱਚ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਇੰਜ ਕੀਤੀ ਚਾਪਲੋਸੀ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਕੀ ਇਕ ਸਾਧਕ, ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਰਦਾ ਹੋਇਆ ਇੰਜ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਨਹੀਂ, ਖੁਸ਼ਾਮਿਦ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਝੂਠੀ ਕੀਤੀ ਪਰਸ਼ੰਸਾ, ਕੌੜੇ ਬੋਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦਲਦਲ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਬਦ ਜੋ ਬੋਲੇ ਜਾਣ, ਲਾਭਕਾਰੀ ਸੁਹਾਵਣੇ ਅਤੇ ਮਿੱਠੇ ਹੋਣ, ਪਰ ਉਹ ਗ਼ਰੂਰੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਨਾ ਕਰਨ। ਹੇਤੂ ਲਾਭਕਾਰੀ ਸ਼ਬਦ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਚੰਗੇ ਮੰਤਵ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬੋਲਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਮਾਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਿਚ ਵੇਦ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਤਨ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਪਵਿੱਤਰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਜੇ ਵੇਦ ਮੰਤਰਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਨਿੱਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਧੁਨੀ ਮਈ ਸ਼ੁੱਧ ਉਚਾਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਅਲਾਪ ਤੇ ਸੁਰ-ਸ਼ੈਲੀ ਵੀ ਸਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਪਰ ਵੇਦ ਪੜ੍ਹਨੇ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੇ, ਹਰ ਇਕ ਲਈ ਸੁਖਾਲਾ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਲਈ ਹਰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਪਵਿੱਤਰ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵੀ ਉਪਲਬਧ ਹਨ। ਧਰਮ ਗਰੰਥਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਗਾਤਮਿਕ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਗਾਉਣਾ, ਅਧਿਆਤਮਕ-ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਲਾਭਕਾਰੀ ਹੈ। ਜੀਭ, ਭਾਖ਼ਾ ਨੂੰ ਸਿਖਿਆ ਦੇਣ ਤੇ ਸੁਧਾਰਨ ਦੇ ਚਾਰੇ ਢੰਗਾਂ ਨੂੰ ਬਚਨ-ਤਪੱਸਿਆ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰੋ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੂਜੇ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਵਿਖੋਭ ਨਾ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ। ਜਿਹੜੀ ਸਤਿ ਪ੍ਰੀਆ ਤੇ ਹਿਤਕਾਰੀ ਹੋਵੇ।

✪ ✪ ✪

17.16 ਸ਼ਲੋਕ :

मन: प्रसाद: सौम्य-त्वम्, मौनम् आत्म(न्)-विनि-ग्रह:। भाव-सम्-शुद्धि: इति एतत्, तप: मानसम् उच्यते॥

ਮਨਹ ਪ੍ਰਸਾਦਹ ਸੌਮ੍ਯ ਤ੍ਵਮ੍, ਮੌਨਮ੍ ਆਤ੍ਮ (ਨ੍) ਵਿਨਿ ਗ੍ਰਹਹ।

ਭਾਵ ਸਮ੍ ਸ਼ੁਧਿਹ ਇਤਿ ਏਤਤ੍, ਤਪਹ ਮਾਨਸਮ੍ ਉਚ੍ਯਤੇ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਮਨਹ ਪ੍ਰਸਾਦਹ : ਮਨ ਦੀ ਸ਼ਾਲੀਨਤਾ। ਸੌਮ੍ਯਤ੍ਵਮ੍ : ਮਨ ਤੋਂ ਚੰਗੇਰਾ ਹੋਣਾ। ਮੌਨਮ੍ : ਚੁੱਪ, ਮੌਨ। ਆਤ੍ਮ (ਨ੍) ਵਿਨਿਗ੍ਰਹਹ : ਸਵੈ ਨਿਅੰਤਰਣ। ਭਾਵ ਸਮ੍ ਸ਼ੁੱਧਿਹ : ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ। ਇਤਿ : ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਏਤਤ੍ : ਇਹ। ਤਪਹ : ਤਪੱਸਿਆ। ਮਾਨਸਮ੍ : ਮਾਨਸਿਕ। ਉਚ੍ਯਤੇ : ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਮਨ ਦੀ ਸ਼ਾਲੀਨਤਾ ਉਜ਼ਲਤਾ, ਦਿਆਵਾਨਤਾ, ਸ਼ਾਂਤੀ, ਸਵੈ ਨਿਅੰਤਰਣਤਾ, ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਅਤਿ ਪਵਿਤਰਤਾ ਨੂੰ (ਮਨ ਦੀ) ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੀ ਤਪੱਸਿਆ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਮਨਹ ਪ੍ਰਸਾਦਹ = ਮਨ ਦੀ ਪਰਸੰਨਤਾ ਨੂੰ ਮਨ ਪ੍ਰਸਾਦ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਵਸਤੂ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਹਾਲਾਤ ਘਟਨਾ ਆਦਿ ਦੇ ਸੰਯੋਗ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰਸੰਨਤਾ ਸਥਾਈ ਰੂਪ ਤੋਂ ਹਰਦਮ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਵਸਤੂ, ਸਥਾਈ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਦੁਰਗੁਣ ਦੁਰਾਚਾਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸੰਬੰਧ ਤਿਆਗਣ ਨਾਲ ਜੋ ਸਥਾਈ ਤੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਉਹੋ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਹੀ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਆਦਿ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਮਨ ਵਿਚ ਕਦੀ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਅਰਥਾਤ ਮਨ ਹਰ ਵੇਲੇ ਖੁਸ਼ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਮਨ ਵਿਚ ਹਲ ਚਲ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਤਾਂ ਰਹਿੰਦੀ ਹੀ ਹੈ, ਜਦ ਅਸੀਂ ਮਨੁੱਖ ਧਨ ਸੰਪਤੀ ਇਸਤਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਆਦਿ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ, ਨਿਤ੍ ਨਿਰੰਤਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਮਨ ਵਿਚ ਹਲਚਲ ਚਿੰਤਾ ਤੇ ਤਣਾਓ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਸਾਰਕ ਪਦਾਰਥਾਂ, ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਵਸਤਾਂ ਨਾਲ ਉੱਨਾ ਹੀ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖੋ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਦੀ ਗਤੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਆਪਣੇ ਅਭਿਮਾਨ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਥ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ, ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਪੱਖਪਾਤ ਨਾ ਕਰੋ ੦ ਮਨ ਅੰਦਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦਿਆ, ਮੁਆਫ਼ੀ, ਉਦਾਰਤਾ ਭਾਵ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰੋ। ੦ ਮਨ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤ੍ਰ ਦੇ ਹਿੱਤ ਦਾ ਭਾਵ ਹੋਵੇ ੦ ਜੋ ਸਰੀਰ ਲਈ ਹਿਤਕਾਰਕ ਭੋਜਨ ਅਥਵਾ ਨਿਯਮਤਿ ਖਾਣ ਪਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਏਕਾਂਤ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਦੇ ਪੁੱਛਣ 'ਤੇ ਕਦੇ ਕੋਈ ਹਿੱਤ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਬੋਲਦਾ ਹੈ। ਘੱਟ ਸੌਂਦਾ ਹੈ, ਘੱਟ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਧਕ ਮਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੈ। ੦ ਮਨ ਪ੍ਰਸੰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਾਵਾਂ ਕਰਕੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਸੌਮ੍ਯ - ਤ੍ਵਮ੍ = ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਹਿੰਸਾ ਕਰੂਰਤਾ ਕੁਟਿਲਤਾ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦਵੇਸ਼ ਦੇ ਭਾਵ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾ ਹੋਣ ੦ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਗੁਣ ਦਿਆਲਤਾ ਸਰਵ-ਵਿਆਪਕਤਾ ਆਦਿ ਉੱਪਰ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ। ੦ ਅਜਿਹੇ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਸੌਮ੍ਯ ਭਾਵ ਹੈ। ੦ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਟੇਡਾ ਵਚਨ ਬੋਲੇ, ਉਸ ਦਾ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਨਾ ਕਰੋ, ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੈਰ ਦਵੇਸ਼ ਭਾਵ ਨਾ ਰੱਖੋ। ੦ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਧਨ ਮਾਨ ਮਹਿਮਾ ਦੀ ਹਾਨੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦੇਵੋ, ਇਹੋ ਸੌਮਯ ਭਾਵ ਹੈ। ੦ ਮੌਨਮ੍ :- ਅਨੁਕੂਲਤਾ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲਤਾ ਸੰਯੋਗ ਵਿਯੋਗ ਰਾਗ ਦਵੇਸ਼, ਸੁੱਖ-ਦੁੱਖ ਆਦਿ ਦਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਮਨ ਵਿਚ ਹਲਚਲ ਦਾ ਨਾ ਹੋਣਾ ਵਾਸਤਵਿਕ ਵਿਚ 'ਮੌਨ' ਹੈ। ਮੌਨ ਸਮੇਂ ਪੁਰਾਣਾ, ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾਵਾਂ, ਧਾਰਮਿਕ ਗਰੰਥਾਂ ਗਹਿਰੇ ਭਾਵਾਂ, ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਗੁਣਾਂ, ਪਰਮਾਰਥ ਕਾਰਜਾਂ, ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸਰਬ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਮਨਨ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਮੌਨ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਚੁੱਪ ਰਹਿ ਕੇ ਗ਼ਲਤ ਸੋਚਣਾ ਵਿਖਾਵੇ ਦਾ ਮੌਨ ਹੈ। ੦ ਆਤਮ (ਨ੍) ਵਿਨਿਗ੍ਰਹਹ - ਮਨ ਬਿਲਕੁਲ ਇਕਾਗਰ ਹੋ ਕੇ ਇੱਕੋ ਹੀ ਚਿੰਤਨ ਕਰਦਾ ਰਹੇ, ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਮਨ ਦਾ ਨਿਗ੍ਰਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਮਨ ਸਾਧਕ ਦੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਸੱਚਾ ਨਿਗ੍ਰਹ ਹੈ। ੦ ਭਾਵ ਸਮ੍ ਸ਼ੁਧਿਹ - ਜਿਸ ਭਾਵ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਥ ਤੇ ਅਭਿਮਾਨ ਦਾ ਤਿਆਗ ਹੋਵੇ, ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਹਿਤਕਾਰਤਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ 'ਭਾਵ ਸਮ੍ ਸ਼ੁਧਿਹ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਮਹਾਨ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦੇ ਹਨ। ੦ ਇਤਿ ਏਤਤ੍, ਤਪਹ ਮਾਨਸਮ੍ ਉਚ੍ਯਤੇ - ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਜਿਸ ਤਪ ਵਿਚ ਮਨ ਦੀ ਮੁਖਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਮਾਨਸ (ਮਨ ਸੰਬੰਧੀ) ਤਪ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਮੌਨ ਸ਼ਬਦ ਮਾਨਸਿਕ ਤਪ ਦਾ ਸੂਚਿਕ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਿਲ ਦੁਖਾਉਣ ਤੋਂ ਪਰਹੇਜ਼ ਕਰਨਾ, ਉਲਝਨ ਵਿਚ ਨਾ ਪੈਣਾ, ਸ਼ਾਂਤ ਮਨ ਨਾਲ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣਾ, ਮਨ ਦੀ ਦਿਆਵਾਨਤਾ, ਨੇਕ-ਦਿਲੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਲੀਨਤਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਦਿਆਲਤਾ ਨਾਲ ਸ਼ਰਾਫ਼ਤ ਵੱਲ ਵਧਣਾ, ਸਹਿਜ ਮਈ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਸਾਵਾਂਪਣ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਜੀਭ ਦੇ ਨਿਅੰਤਰਣ ਨਾਲੋਂ ਮਨ ਦਾ ਨਿਅੰਤਰਣ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਮਨ ਅੰਦਰ ਪਵਿੱਤਰ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਨੇਕ ਸੰਵੇਦਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣਾ ਹੀ ਆਤਮ ਨਿਅੰਤਰਣ ਹੈ। ਜੋ ਕੁੱਝ ਮਨ ਅੰਦਰ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਰੂਪਾਂਤਰ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸ਼ਾਲੀਨਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਉੱਪਰ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਇਕ ਵੀ ਫਾਲਤੂ ਗੰਦਾ, ਨਿਰਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਉਚਾਰਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਣਚਾਹੀ ਕਿਰਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਸਾਵੀਂ ਪਧਰੀ ਮੇਲ ਮਿਲਾਪ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਨਿੱਤ ਦਾ ਆਚਰਣ ਵੀ ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਮਨ ਨੂੰ ਸਾਧਣਾ, ਮਨ ਨੂੰ ਮਰਯਾਦਾ-ਪਾਲਕ ਬਣਾਉਣਾ ਹੀ ਮਨ ਦੀ ਤਪੱਸਿਆ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

17.17 ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :

श्रद्धया परया तप्तम्, तपः तत् त्रि-विधम् नरैः। अ-फल-आ-काङ्क्षिभिः युक्तैः, सात्त्विकम् परि-चक्ष्-अते॥

ਸ਼੍ਰਧ੍ਯਾ ਪਰਯਾ ਤਪ੍ਤਮ੍ ਤਪਹ ਤਤ੍ਤ੍ਰਿ ਵਿਧਮ੍ ਨਰੈਹ।

ਅਫਲਆ ਕਾਂਕ੍ਸ਼ੀਭਿਹ ਯੁਕਤੈਹ, ਸਾੱਤਿਵਕਮ੍ ਪਰਿਚਕ੍ਸ਼੍ਅਤੇ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਸ਼੍ਰਧ੍ਯਾ : ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ। ਪਰਯਾ : ਉੱਚੀ। ਤਪ੍ਤਮ੍ : ਅਭਿਆਸ। ਤਪਹ : ਤਪੱਸਿਆ। ਤਤ੍ : ਉਹ। ਤ੍ਰਿਵਿਧਮ੍ : ਤ੍ਰੈ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ। ਨਰੈਹ : ਆਦਮੀਆਂ ਰਾਹੀਂ। ਅਫਲ ਆਕਸ਼ੀਭਿਹ : ਕਿਸੇ ਫਲ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ। ਯੁਕਤੈਹ : ਪਰਪੱਕ। ਸਾਤਵਿਕਮ੍ : ਸਾਤਵਿਕ। ਪਰਿਚਰਕ੍ਸ਼੍ਅਤੇ : (ਉਹ) ਐਲਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਫਲ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਸਮਹਿੱਤ ਚਿੱਤ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਪਰਮ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਪਾਂ ਨੂੰ ਸਾਤਵਿਕ ਤਪ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਸ਼੍ਰਧ੍ਯਾ ਪਰਯਾ ਤਪ੍ਤਮ੍ : ਸਰੀਰ ਵਾਣੀ ਤੇ ਮਨ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਜੋ ਤਪ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਤਪ ਹੀ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਸਰਬ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਕਰਤੱਵ ਹੈ। ਇਹੋ ਮਾਨਵ ਜੀਵਨ ਦੇ ਉਦੇਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦਾ ਅਚੁੱਕ ਉਪਾਅ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿ ਲੈਣ ਪਿੱਛੋਂ, ਮਨੁੱਖ ਕੋਲ ਕਰਨ ਲਈ ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਵਾਸਤਵਿਕ ਤੱਤਵ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਟੱਲ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪੂਰਵਕ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਵਿਘਨਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਤਪ ਦਾ ਆਚਰਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ੦ ਅਫਲ ਆ ਕਾਂਕ੍ਸ਼ੀ ਭਿਹ ਯੁਕਤੈਹ - ਨਰੈਹ : ਪਦ ਦੇਣ ਦਾ ਇਹ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਆਂਸ਼ਿਕ ਸਦਗੁਣ ਸਦਾਚਾਰ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਦਗੁਣ ਸਦਾਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਲਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ੦ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਭਾਵ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ੦ ਸਾਤਵਿਕ ਤਪ ਵਿਚ ਤਾਂ 'ਨਰ' ਸ਼ਬਦ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਪਰ ਰਾਜਸ ਤਾਮਸ ਤਪ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਵਾਚਕ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਕਲਿਆਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਅਮੁੱਲ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਪਾ ਕੇ ਜੋ ਕਾਮਨਾ ਦੰਭ ਮੂਡਤਾ ਆਦਿ ਦੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਫੜੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਅਖਵਾਉਣ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹਨ। ੦ ਫਲ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾ ਰੱਖ ਕੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਭਾਵ ਤੋਂ ਤਪ ਦਾ ਅਨੁਸ਼ਠਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਲਈ ਏਥੇ 'ਉਪਯੁਕਤ' ਪਦ ਆਇਆ ਹੈ। ੦ ਤਪਹ ਤਤ੍ ਤ੍ਰਿਵਿਧਮ੍ (ਨਰੈਹ), ਏਥੇ ਕੇਵਲ ਸਾਤਵਿਕ ਤਪ ਵਿਚ 'ਤ੍ਰਿਵਿਧਮ੍' ਪਦ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਰਾਜਸ ਤੇ ਤਾਮਸ ਤਪ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਵਿਧੀ ਪਦ ਨਾ ਦੇ ਕੇ 'ਯਤ੍ ਤਤ੍' ਦੇ ਕੇ ਹੀ ਕੰਮ ਚਲਾਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਆਸ਼ਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਰੀਰਕ, ਵਾਚਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ, ਤਿੰਨੇ ਤਪ ਕੇਵਲ ਸਾਤਵਿਕ ਵਿਚ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਦੋ ਵਿਚ ਆਂਸ਼ਕ ਹਨ। (ਹੋਰ ਦੇਖੋ 13.07, 2.07, 3.02, 5.01) ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਸਾਤਵਿਕ ਵਾਚਿਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤਿੰਨਾਂ ਤਪਾਂ ਦਾ ਲਕਸ਼ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ 'ਤ੍ਰਿਵਿਧਮ੍' ਪਦ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ੦ ਸਾਤਿੱਵਕਮ੍ ਪਰਿ ਚਕ੍ਸ਼੍ਅਤੇ - ਪਰਮ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਯੁਕਤ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਜੋ ਤਪ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸਾਤਵਿਕ ਤਪ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਜੇ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਫੇਰ ਤਪੱਸਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਤਪੱਸਿਆ ਕਰਨ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹੋ ਵਿਅਕਤੀ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿਚ ਢਾਲਣ ਲਈ ਪਰਪੱਕ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਫਲਤਾ ਅਸਫਲਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਨਾ ਕਬੂਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਾਈ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਬਚਨ ਅਤੇ ਮਨ, ਕੇਵਲ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਧਿਕ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਇਹ ਉਮੀਦ ਰੱਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੇਵਲ ਮਾਨਵ-ਸੇਵਾ, ਮਾਨਵ-ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਕਾਰਜ ਕਰੇ। ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਮਾਨਵ-ਸੇਵਾ ਲਈ ਕਿਸੇ ਇਨਾਮ ਫਲ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸਾਧਕ ਆਪਣੇ ਤਪੱਸਿਆ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਰੋਕਦਾ।

✪ ✪ ✪

17.18 ਸ਼ਲੋਕ :

सत्कार-मान-पूजा-अर्थम्, तपः दम्भेनच एव यत्। क्रि-यते तत् इह प्र-उक्तम्, राजसम् चलम् अ-ध्रुवम्॥

ਸਤ੍ਕਾਰ ਮਾਨ ਪੂਜਾ ਅਥਰ੍ਮ੍, ਤਪਹ ਦਮ੍ਭੇਨ ਚ ਏਵ ਯਤ੍।

ਕ੍ਰਿਯਤੇ ਤਤ੍ ਇਹਾ ਪ੍ਰੋਕਤਮ੍, ਰਾਜਸਮ੍ ਚਲਮ੍ ਅਧ੍ਰੁਵਮ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਸਤ੍ਕਾਰਮਾਨ ਪੂਜਾ ਅਥਰ੍ਮ੍ : ਪੂਜਾ, ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਚੰਗੀ ਆਓ ਭਗਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ। ਤਪਹ : ਤਪ। ਦਮ੍ਭੇਨ : ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਚਾਪਲੋਸੀ ਨਾਲ। ਚ : ਅਤੇ। ਏਵ : ਭੀ। ਯਤ੍ : ਕਿਹੜਾ। ਕ੍ਰਿਯਤੇ : ਅਭਿਆਸ ਕੀਤਾ। ਇਹਾ : ਏਥੇ। ਪ੍ਰੋਕਤਮ੍ : ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਰਾਜਸਮ੍ : ਰਾਜਸਿਕਾ। ਚਲਮ੍ : ਜੋ ਪਰਪੱਕ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਅਧ੍ਰੁਵਮ੍ : ਅਸਥਾਈ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜਿਹੜਾ ਸਤਿਕਾਰ, ਸਨਮਾਨ ਤੇ ਪੂਜਨ ਪਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਤੇ ਪਾਖੰਡ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਅਸਥਾਈ ਤੇ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ (ਫਲ ਵਾਲਾ) ਤਪ ਹੈ, ਇਸ ਲੋਕ ਵਿਚ ਇਸਨੂੰ ਰਾਜਸਿਕ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਸਤ੍ਕਾਰ ਮਾਨ ਪੂਜਾ ਅਥਰ੍ਮ੍ - ਤਪਹ..... ਕ੍ਰਿ - ਯਤੇ = ਰਾਜਸ ਮਨੁੱਖ ਸਤਿਕਾਰ ਮਾਨ ਤੇ ਪੂਜਾ

ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਤਪ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਜਾਵਾਂਗੇ, ਲੋਕ ਸਾਨੂੰ ਤੇਜੱਸਵੀ ਸਮਝ ਕੇ ਸਾਡੇ ਸਤਿਕਾਰ ਸਵਾਗਤ ਲਈ ਆਉਣਗੇ ਤੇ ਸਾਡਾ ਨਾਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਸਾਡਾ ਅਭਿਨੰਦਨ ਕਰਨਗੇ। ਸਾਡੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨਗੇ। ੦ ਦੰਭੇਨ ਏਵ ਯਤ੍ = ਜੇ ਤਪ ਪ੍ਰਤਿ ਅੰਦਰੋਂ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ, ਕੇਵਲ ਬਾਹਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਆਸਨ ਲਗਾ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਮਾਲਾ ਫੇਰਨੀ ਹੈ, ਦੇਵਤਾ ਆਦਿ ਦਾ ਪੂਜਨ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਸਿੱਧੇ ਸਰਲ ਚੱਲਣਾ ਹਿੰਸਾ ਨਾ ਕਰਨਾ ਆਦਿ। ੦ ਤਤ੍ ਇਹ ਪ੍ਰਉਕਤਮ੍, ਰਾਜਸਮ੍ ਚਲਮ੍ ਅਧ੍ਰੁਵਮ੍ = ਰਾਜਸ ਤਪ ਦਾ ਫਲ ਚਲ ਤੇ ਅਧ੍ਰੁਵ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਸਥਿਰ ਹੈ ਨਾ ਟਿਕਾਊ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਤਪ ਸਤਿਕਾਰ ਮਰਨ ਤੇ ਪੂਜਾ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਤਪ ਦਿਖਾਵੇ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਫਲ ਏਥੇ ਅਧਰੁਵ ਅਰਥਾਤ ਅਨਿਸ਼ਚਤ (ਫਲ ਮਿਲੇ ਨਾ ਮਿਲੇ, ਦੰਭ ਸਿੱਧ ਹੋਵੇ ਯਾ ਨਾ ਹੋਵੇ) ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ੦ ਇਹ ਪ੍ਰਉਕਤਮ੍ – ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਰਾਜਸ ਤਪ ਦਾ ਇਸ਼ਟ ਫਲ ਏਥੇ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਰਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਤਵਿਕ ਪੁਰਸ਼ ਤਾਂ ਉਧਰ੍ਵ ਲੋਕ ਹਨ, ਤਾਮਸ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਅਧੋ ਲੋਕ ਹੈ ਤੇ ਰਾਜਸ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਮਧ੍ਯ ਲੋਕ ਹੈ। (14.18) ਇਸ ਲਈ ਰਾਜਸ ਤਪ ਦਾ ਫਲ ਨਾ ਸਵੱਰਗ ਹੋਵੇਗਾ ਨਾ ਨਰਕ, ਪਰ ਏਥੇ ਹੀ ਮਹਿਮਾ ਕਰਵਾਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਵਾਕੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ੦ ਕੀ ਰਾਜਸ ਵਿਅਕਤੀ ਰਾਹੀਂ ਸਰੀਰਕ ਵਾਚਿਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤਪ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਫਲ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਉਹ ਦੇਵਤਾ ਆਦਿ ਦਾ ਪੂਜਨ ਤਾਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਰਹਿਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਅਹਿੰਸਾ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਹਰ ਵੇਲੇ ਖ਼ੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਨਾ ਹਰ ਸਮੇਂ ਸੌਮ੍ਯ ਭਾਵ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕਾਮਨਾ ਕਾਰਨ ਉਸ ਵਿਚ ਸੰਕਲਪ ਵਿਕਲਪ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਉਹ ਕੇਵਲ ਸਤਿਕਾਰ ਮਾਨ ਪੂਜਾ ਤੇ ਦੰਭ ਲਈ ਹੀ ਤਪ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਤਪ ਅਸ਼ੁੱਧ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਰਜੋਗੁਣਾਂ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਕਿ ਤਪੱਸਿਆ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਸਾਧਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਆਧਾਰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਦਿਆਲੂ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਬੱਚੇ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਕੇ ਖੇਡ ਖੇਡਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਆਦਮੀ ਜੋ ਤਪੱਸਿਆ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਦਿਖਾਵਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਆਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਪੱਸਵੀ ਸਮਝਣ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ, ਇਕ ਪਵਿੱਤਰ-ਸਾਧੂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਮਾਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਰਜੋ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਵੀ ਸਾਧੂਆਂ ਸੰਤਾਂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਾਲੀ ਮਾਨ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਪਦਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਮਨ ਵਿਚ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਏਸੇ ਲਈ ਉਹ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਅਕਤੀ ਹੋਣ ਦਾ ਨਾਟਕ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਪਿਆਰ ਸਤਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਤਪੱਸਿਆ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਕੋਈ ਹੋਰ ਉਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਪੱਕਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਬਾਹਰਲੀ ਸ਼ਾਨੋ ਸ਼ੌਕਤ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਜਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਕ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਸਿਕਾ ਤਪੱਸਿਆ ਦੀ ਕੋਈ ਅਧਿਆਤਮਕ ਕੀਮਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

✪ ✪ ✪

17.19 ਸ਼ਲੋਕ :

मूढ-ग्राहेण आत्मन: यत्, पीडया क्रियते तप:। परस्य उद्-सादन-अर्थम् वा, तत् तामसम् उद्-आ-हृतम्॥

ਮੂਡ ਗ੍ਰਾਹੇਣ ਆਤ੍ਮਨਹ ਯਤ੍, ਪੀੜਯਾ ਕ੍ਰਿਯਤੇ ਤਪਹ।
ਪਰਸ੍ਯ ਉਦ੍ਸਾਦਨ ਅ੍ਰਥਮ੍ ਵਾ, ਤਤ੍ ਤਾਮਸਮ੍ ਉਦ੍ ਆਹ੍ਰਤਮ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਮੂਡ ਗ੍ਰਾਹੇਣ : ਬੁੱਧੀ ਹੀਣ ਰਾਏ ਤੋਂ ਬਾਹਰ। ਆਤ੍ਮਨਹ : ਸਵੈ/ਆਤਮ ਦੀ। ਯਤ੍ : ਕਿਹੜੀ। ਪੀੜਯਾ : ਪੀੜਾ ਨਾਲ। ਕ੍ਰਿਯਤੇ : ਅਭਿਆਸ ਕਰਨਾ। ਤਪਹ : ਤਪ। ਪਰਸ੍ਯ : ਹੋਰ ਦੂਜਾ। ਉਦ੍ਸਾਦਨ ਅ੍ਰਥਮ੍ : ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ। ਵਾ : ਜਾ। ਤਤ੍ : ਉਹ। ਤਾਮਸਮ੍ : ਤਾਮਸਿਕ ਗੁਣ। ਉਦ੍ ਆਹ੍ਰਤਮ੍ : ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਮੂਰਖਤਾ ਪੂਰਵਕ ਢੀਠਤਾ ਨਾਲ, ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦੇ ਕੇ ਜਾਂ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਲਈ, ਜੋ ਤਪ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਮਸਿਕ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਮੂਡ ਗ੍ਰਾਹੇਣ ਆਤ੍ਮਨਹ ਯਤ੍ ਪੀੜਯਾ ਕ੍ਰਿਯਤੇ ਤਪਹ – ਤਾਮਸ ਤਪ ਵਿਚ, ਮੂਡਤਾ ਤੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੀੜਾ ਦੁੱਖ ਦੇ ਕੇ ਤਪ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੂਡਤਾ ਕਾਰਨ ਉਹ ਸਰੀਰਕ ਕਸ਼ਟ ਨੂੰ ਤਪ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ੦ ਪਰਸ੍ਯ ਉਦ੍ਸਾਦਨ ਅਰਥਮ੍ ਵਾ – ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦੇਣ ਲਈ ਹੀ ਤਪ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰੀਰਕ ਕਸ਼ਟ ਝੱਲਕੇ ਜੋ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮੱਰਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਕਦੇ ਅੱਗ ਦੇ ਧੂਨੇ ਲਗਾ ਕੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬੈਠ ਕੇ ਗਰਮੀ ਦੀ ਰੁੱਤ ਵਿਚ ਅਤੇ ਜਾਂ ਠੰਡੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਘੜਿਆਂ ਨੂੰ ਸਰਦੀ ਦੀ ਰੁੱਤ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਪੁਆ ਕੇ, ਜਾਂ ਅਪਵਾਸ ਕਰਕੇ ਤਪ ਕਰਨ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ੦ ਤਤ੍ ਤਾਮਸਮ੍ ਓਦ੍ ਆਹ੍ਰਤਮ੍ – ਤਾਮਸ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੀ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਪ ਤਾਮਸ ਤਪ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਮਾਨਵੀ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਲੋਕ ਅਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਪੱਥਰਾਂ ਤੇ ਖੁੰਡਾਂ ਵਰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੁੱਧੀ ਵਿਕਾਸ ਅਧੂਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਆਦਰਸ਼, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਪਣਾਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਵੀ ਕੱਚੇ ਪਿੱਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਬੁੱਧੀਹੀਣ ਮੂਡ ਵਿਅਕਤੀ, ਉਸ ਦੀ ਸੀਮਾ ਨੂੰ ਜਾਣੇ ਬਿਨਾਂ, ਤਪੱਸਿਆ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਤਮ ਬਲੀਦਾਨ ਤੱਕ ਬੱਝੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ, ਤਪਦੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਜਾਂ ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਧੂਣੀਆਂ ਦੀ ਗਰਮੀ ਨਾਲ ਤਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਠੰਡੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਡੁਬੋਕੇ ਆਪਣੀ ਚੇਤਨ-ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਬੇਹੋਸ਼ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਸਰੀਰ ਦੀ ਵਿਕਾਸ-ਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਸਰੀਰਕ ਚੇਤਨਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਅਥਵਾ ਆਤਮ-ਬੋਧ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ, ਉਹ ਕੇਵਲ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ, ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਤਸੀਹੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਕੁੱਝ ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਉਤਪਨ ਕਰਕੇ ਦੂਜਿਆ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦੇਣ, ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਤੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਤਾਮਸਿਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਏਸੇ ਬਿਰਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਤਪੱਸਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

17.20 ਸ਼ਲੋਕ :

दा-तव्यम् इति यत् दानम्, (दा)दी-यते अन्-उप-कारिणे। देशे काले च पात्रे च, तत् दानम् सात्त्विकम् स्मृ-तम्॥

ਦਾ ਤਵ੍ਯਮ੍ ਇਤਿ੍ ਯਤ੍ ਦਾਨਮ੍, (ਦਾ) ਦੀਯਤੇ ਅਨ੍ ਉਪ ਕਾਰਿਣੇ।

ਦੇਸ਼ੇ ਕਾਲ ਚ ਪਾਤ੍ਰੇ ਚ, ਤਤ੍ ਦਾਨਮ੍ ਸਾਤਿੱਤਵਕਮ੍ ਸ੍ਮ੍ਰਤਮ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਦਾਤਵ੍ਯਾਮ੍ : ਤਿਆਗਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਤਿ : ਇੰਜ। ਯਤ੍ : ਉਹ। ਦਾਨਮ੍ : ਸੁਗ਼ਾਤ, ਭੇਟ। ਦੀਯਤੇ : ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਨ੍ ਉਪ ਕਾਰਿਣੇ : ਜੋ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੇਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਦੇਸ਼ੇ : ਢੁਕਵੀਂ ਥਾਂ। ਕਾਲੇ : ਸਮੇਂ ਸਿਰ। ਚ : ਅਤੇ। ਪਾਤ੍ਰੇ : ਪਾਤਰ ਹੈ ਯੋਗ ਹੈ। ਚ : ਅਤੇ। ਤਤ੍ : ਉਹ। ਦਾਨਮ੍ : ਤੋਹਫ਼ਾ। ਸਾਤਿਤਵਕਮ੍ : ਸਾਤਿਵਕ। ਸ੍ਮ੍ਰਤਮ੍ : ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਦਾਨ ਦੇਣਾ ਕਰਤੱਵ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ (ਭਾਵ ਤੋਂ) ਜੋ ਦਾਨ (ਸੁਯੋਗਯ) ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਤੇ ਪਾਤਰ ਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ’ਤੇ ਉਪਕਾਰ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲਈ (ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੀ ਆਸ਼ਾ ਨਾ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ) ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਦਾਨ ਸਾਤਵਿਕ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਦਾ-ਤਵ੍ਯਮ੍ ਇਤਿ ਯਤ੍ ਦਾਨਮ੍...... ਦੇਸ਼ੇ ਕਾਲੇ ਚ ਪਾਤ੍ਰੇ ਚ = ਕੇਵਲ ਦੇਣਾ ਹੀ ਮੇਰਾ ਕਰਤੱਵ ਹੈ। ਕਾਰਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਹੀ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸੇ ’ਤੇ ਦੇਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ‘ਦੇਣਾ ਮੇਰਾ ਕਰਤੱਵ ਹੈ।’ ਇਸ ਭਾਵ ਤੋਂ ਦਾਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਏਥੇ (ਇਸ ਲੋਕ ਵਿਚ) ਤੇ ਉਥੇ (ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ) ਕੀ ਫਲ ਹੋਵੇਗਾ – ਇਹ ਭਾਵ ਤੋਂ ਦਾਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ‘ਦਾਤਵ੍ਯ’ ਦਾ ਅਰਥ ਤਿਆਗ ਹੈ। ੦ ਹੁਣ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ? ਤਾਂ ਆਪ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ੦ (ਦਾ) ਦੀਯੇਤ ਅਨ੍ਉਪ ਕਾਰਿਣੇ – ਅਰਥਾਤ ਜਿਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਅਸਾਡਾ ਉਪਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਅੱਗੋਂ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਉਪਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਅਣ ਉਪਕਾਰੀ ਨੂੰ ਦਾਨ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਦੇਣ ਮਾਤਰ ਤੋਂ ਸੱਚੇ ਉਪਕਾਰ ਦਾ ਬਦਲਾ ਨਹੀਂ ਚੁਕਵਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਪਕਾਰੀ ਦੀ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਸੇਵਾ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਦਾਨ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਉਪਕਾਰ ਦੀ ਆਸ਼ਾ ਰੱਖ ਕੇ ਦੇਣ ਨਾਲ ਇਹ ਦਾਨ ਰਾਜਸੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ੦ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਚ ਪਾਤ੍ਰ ਚ = ਪਦ ਦੇ ਦੋ ਅਰਥ ਹਨ – 1. ਜਿਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜੋ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਉਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਉਹ ਚੀਜ਼ ਦੇਣਾ, ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਜਿਸ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਹ ਚੀਜ਼ ਦੇਣਾ, ਜਿਸ ਕੋਲ ਜੋ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਉਸ ਅਭਾਵ ਗ੍ਰਸਤ ਨੂੰ ਚੀਜ਼ ਦੇਣਾ। 2. ਗੰਗਾ ਜਮਨਾ ਗੋਦਾਵਰੀ ਆਦਿ ਨਦੀਆਂ ਤੇ ਕੁਰੁਕੁਸ਼ੇਤ੍ਰ, ਪ੍ਰਯਾਗ ਰਾਜ, ਕਾਸ਼ੀ ਆਦਿ ਪਵਿੱਤਰ ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ’ਤੇ ਦਾਨ ਦੇਣਾ, ਅਮਾਵਸ, ਪੂਰਨਮਾਸੀ, ਵ੍ਯਤਿਪਾਤ ਅਕਸ਼੍ਯ ਤ੍ਰਤੀਯਾ ਸੰਕ੍ਰਾਂਤ ਆਦਿ ਪਵਿੱਤਰ ਕਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ’ਤੇ ਦਾਨ ਦੇਣਾ, ਵੇਦ-ਪਾਠੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਸਦਗੁਣੀ ਸਦਾਚਾਰੀ ਭਿਖਸ਼ੂ ਆਦਿ ਉੱਤਮ ਪਾਤ੍ਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ’ਤੇ ਦਾਨ ਦੇਣਾ। ੦ ਤਤ੍ ਦਾਨਮ੍ ਸਾਤਿੱਵਕਮ੍ ਸ੍ਮ੍ਰਤਮ੍ ਅਜਿਹਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਦਾਨ ਸਾਤਵਿਕ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਪੂਰਣ ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਹਨ, ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਅਣ ਉਪਕਾਰੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਚੀਜ਼ ਉਸੇ ਦੀ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸੇ ਨੂੰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਕੋਲ ਇਹ ਵਸਤੂ ਪਹੁੰਚੇਗੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੱਕ ਉਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਦਾਨ ਪੁੰਨ ਭੇਟਾ ਸੁਗ਼ਾਤ ਦੇਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਪਿੱਛੇ ਇਹ ਭਾਵਨਾ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ, ਕਿ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਕੁੱਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਪਿਆਰ ਮਿਲਵਰਤਣ ਅਤੇ ਸਹਿਯੋਗ ਭਰੱਪਣ ਦਾ ਲੈਣ ਦੇਣ ਹੈ। ਕੁੱਝ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਪਰਯੋਜਿਤ ਲਾਈ ਰਕਮ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜੋ ਵੀ ਭੇਟਾ ਜਾਂ ਤੋਹਫ਼ਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਤੋਹਫ਼ਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਮੂਰਖਤਾ ਹੈ। ਤੋਹਫ਼ਾ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੋਲ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਦੇਣ ਲਈ ਅਜਿਹਾ ਕੁੱਝ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੋਹਫ਼ਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਤੋਹਫ਼ਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਸੁਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ। ਦਿੱਤਾ ਤੋਹਫ਼ਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੋਕ ਹੇਤੂ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਵਰਤਦਾ ਵੀ ਹੋਵੇ। ਤੋਹਫ਼ੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤੋਹਫ਼ਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਉਸਾਰੂ ਰਵੱਈਏ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਵਿੱਤਰ ਫਰਜ਼ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਿੱਤਾ ਤੋਹਫ਼ਾ ਬਖਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਨਿਰਮਾਨਤਾ ਨਾਲ ਹਲੀਮੀ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਜੋ ਵੀ ਸਾਧਨ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯੋਗ ਢੁਕਵੇਂ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਠੀਕ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਤੋਹਫ਼ਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਲੋੜ ਹੋਵੇ। ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਂ ਪਛੜਕੇ ਦਿੱਤਾ ਤੋਹਫ਼ਾ ਮੰਤਵਹੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਤੋਹਫ਼ਾ ਹੀ ਸਾਤਵਿਕ ਹੈ ਜੋ ਉੱਪਰ ਲਿਖੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ।

✪ ✪ ✪

17.21 ਸ਼ਲੋਕ :

यत् तु प्रति-उप-कार-अर्थम्, फलम् उद्-दिश्-य वा पुनः। (दा)दी-य-ते च परि-किल्ष्टम्, तत् दानम् राजसम् स्मृ-तम्॥

ਯਤ੍ ਤੁ ਪ੍ਰਤਿ ਉਪਕਾਰ ਅਰ੍ਥਮ੍, ਫਲਮ੍ ਉਦ੍ ਦਿਸ਼੍ਯ ਵਾ ਪੁਨਹ।
(ਦਾ) ਦੀਯਤੇ ਚ ਪਰਿ ਕਲ੍ਸ਼੍ਟਮ੍, ਤਤ੍ ਦਾਨਮ੍ ਰਾਜਸਮ੍ ਸ੍ਮ੍ਰਤਮ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਯਤ੍ : ਕਿਹੜਾ। ਤੁ : ਸੱਚਮੁੱਚ। ਪ੍ਰਤਿ ਉਪਕਾਰ ਅਰ੍ਥਮ੍ : ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ। ਫਲਮ੍ : ਫਲ। ਉਦ੍ ਦਿਸ਼੍ਯ : ਤਲਾਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ। ਵਾ : ਜਾ। ਪੁਨਹ : ਦੁਵਾਰਾ। (ਦਾ) ਦੀਯੇਤ : ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਚ : ਅਤੇ। ਪਰਿ ਕਲ੍ਸ਼੍ਟਮ੍ : ਝਿਜਕਦੇ ਹੋਏ। ਤਤ੍ : ਉਹ। ਦਾਨਮ੍ : ਤੋਹਫ਼ੇ। ਰਾਜਸਮ੍ : ਰਾਜਸਿਕਾ। ਸਮ੍ਰਤਮ੍ : ਇੰਜ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇੰਜ ਕਿਹਾ ਹੈ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਕੋਈ ਪਰ-ਉਪਕਾਰ ਪਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਤੇ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਫਿਰ ਕਲੇਸ਼ ਪੂਰਵਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਦਾਨ ਰਾਜਸਿਕ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਯਤ੍ ਤੁ ਪ੍ਰਤਿ ਉਪਕਾਰ ਅਰ੍ਥਮ੍ – ਰਾਜਸ ਦਾਨ ਉਪਕਾਰ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਰਾਜਸ ਪੁਰਸ਼ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਵਸਰ ’ਤੇ ਦਾਨ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਗਿਣ ਕੇ ਕੱਢਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਕੇ ਸੰਬੰਧੀ ਜੋ ਕੁਲ ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਹਨ – ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਦਾਨ ਕਰਾਂਗੇ। ਉਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਲਾਭ ਹੋਵੇਗਾ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੰਡਿਤ ਬਹੁਤ ਚੰਗੇ ਹਨ, ਜੋਤਿਸ਼ ਵੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਦਾਨ ਕਰਾਂਗੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਕਦੇ ਯਾਤਰਾ ਦਾ, ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ ਤੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਵਿਆਹ, ਨਵਾਂ ਮਕਾਨ, ਬਣਵਾ ਲਵੇਗਾ। ਜਾਂ ਕਿਹੜੇ ਹਿਤਕਾਰੀ ਜਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੈਸੇ ਦੇਵਾਂਗੇ ਤਾਂ ਉਹ ਕਦੇ ਸਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਦੇਣਗੇ। ਇੰਜ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਲੈਣ ਦੀ, ਜੋ ਭਾਵਨਾ ਹੈ ਜਾਂ ਇਸ ਲੋਕ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜ ਕੇ ਦਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ‘ਪ੍ਰਤਿਉਪਕਾਰ ਅਰ੍ਥਮ੍’ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਫਲਮ੍ ਉਦ੍ ਦਿਸ਼੍ਯਵਾ ਪੁਨਹ – ਫਲ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਰੱਖ ਕੇ, ਪਰਲੋਕ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜ ਕੇ, ਫਲ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਸਾਹਮਣੇ

ਰੱਖ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਦਾਨ ਰਾਜਸੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਏਥੇ 'ਪੁਨਹ' ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਤੋਂ ਕੁੱਝ ਉਪਕਾਰ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਜਾਂ ਭਵਿਖ ਵਿਚ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ - ਉਸ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਰਾਜਸ ਪੁਰਸ਼ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਿੱਛੋਂ ਦਾਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ੦ (ਦਾ) ਦੀਯ - ਤੇ ਚਪਰਿ ਕਲਿਸ਼ਟ੍ਰਮ੍ - ਰਾਜਸੀ ਦਾਨ ਬਹੁਤ ਕਲੇਸ਼ਪੂਰਵਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਵਕਤ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਦਾਨ ਕਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਐਨੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇਵਾਂਗੇ ਤਾਂ ਐਨਾ ਧਨ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਹ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਸਾਡੇ ਕੰਮ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਦੇਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੇ ਐਨਾ ਕੁ ਕੰਮ ਚੱਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵਧੀਆ ਰਹੇਗਾ। ਜੇ ਬਹੁਤਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਘਾਟਾ ਪੈ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜਸ ਵਿਅਕਤੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਮੋਟਾ ਦਾਨ ਤਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਦਿਖਾਵਾ ਤੇ ਟਾਲ ਮਟੋਲ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਤਤ੍ ਦਾਨਮ੍ ਰਾਜਸਮ੍ ਸੁਮ੍ਰਤਮ੍ = ਉਪਯੁਕਤ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੋਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਦਾਨ ਰਾਜਸ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਜਦੋਂ ਦਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਤੋਹਫ਼ਾ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਨੂੰ ਇਹ ਨਾ ਪਤਾ ਲੱਗੇ ਕਿ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਨੇ ਕੀ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਿਸ ਲਈ ਭੇਟਾ ਅਰਪਿਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮੰਤਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭੇਟਾਂ ਜਾਂ ਤੋਹਫ਼ਾ ਦੇਣ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ, ਉਸ ਦੇ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੈ। ਦਾਨ ਦੇਣ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ, ਬੁੱਧੀ ਹੀਨਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਰਾਜਸਿਕ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਾਨ ਦੇਣ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਤੇ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਦਿਖਾਵੇ ਵਿਚ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁੱਝ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸੱਮਰਪਿਤ ਕਰਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਡਾਵਾਂਡੋਲ ਮਨੋਸਥਿਤੀ ਤੇ ਬੇਚੈਨੀ ਵਿਚ ਉਹ ਜੋ ਕੁੱਝ ਦਾਨ ਕਰਦੇ ਵੀ ਹਨ, ਬਹੁਤ ਕੰਜੂਸੀ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇੰਜ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਉੱਪਰ ਗਿਲਾ ਸ਼ਿਕਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉੱਲੂ ਸਿੱਧਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਕੰਜੂਸੀ ਨਾਲ ਦਿੱਤੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਨੂੰ ਮੁੜ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਵੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਇਹ ਵਾਪਸ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਦੁੱਗਣੇ, ਤਿਗਣੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਜੇ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਰਾਜਸਿਕ ਦਾਨ (ਤੋਹਫ਼ਾ) ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਵੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਵੀ ਬੇਚੈਨ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

17.22 ਸ਼ਲੋਕ :

अ-देश-काले यत् दानम्, अपात्रेभ्य: च (दा) दी-यते। अ-सत्कृतम् अव ज्ञातम्, तत् तामसम् उद्-आ-हृ-तम्॥

ਆਦੇਸ਼ ਕਾਲੇ ਯਤ੍ ਦਾਨਮ੍, ਆਪਤ੍ਰੇ ਭ੍ਯਹ ਚ (ਦਾ) ਦੀਯਤੇ।

ਅ ਸਤ੍ਕ੍ਰਤਮ੍ ਅਵ ਗ੍ਯਾਤਮ੍, ਤਤ੍ ਤਾਮਸਮ੍ ਉਦ੍ਆਹ੍ਰਤਮ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਆਦੇਸ਼ ਕਾਲੇ : ਗ਼ਲਤ ਥਾਂ ਤੋਂ ਸਮੇਂ 'ਤੇ। ਯਤ੍ : ਉਹ। ਦਾਨਮ੍ : ਤੋਹਫ਼ਾ ਦਾਨ। ਅਪਾਤ੍ਰੇ ਭ੍ਯਹ : ਅਯੋਗ ਵਿਅਕਤੀ। ਚ : ਅਤੇ। (ਦਾ) (ਦੀਯਤੇ) : ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਅਸਤ੍ਕ੍ਰਤਮ੍ : ਸਤਿਕਾਰ ਹੀਣਤਾ। ਅਵਗਿਆਤਮ੍ : ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਨਾਲ। ਤਤ੍ : ਉਹ। ਤਾਮਸਮ੍ : ਤਾਮਸਿਕ ਗੁਣ। ਉਦਆਹ੍ਰਤਮ੍ : ਇੰਜ ਕਿਹਾ ਗਿਆ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜਿਹੜਾ ਦਾਨ ਅਯੋਗ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਵਿਚ ਅਤੇ ਅਪਾਤਰਾਂ (ਅਯੋਗ ਵਿਅਕਤੀਆਂ) ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਤੇ ਅਵਗਿਆਪੂਰਵਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਦਾਨ ਤਾਮਸਿਕ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਆਦੇਸ਼ ਕਾਲੇ ਯਤ੍ ਦਾਨਮ੍ - ਤਾਮਸ ਦਾਨ ਵਿਚ ਨਾ ਸਤਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਨਿਯਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਤਾਮਸ ਪੁਰਸ਼ ਕੋਲ ਜੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰੇਗਾ। ਉਸ ਦਾ ਨਿਰਾਦਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਨਾ ਉਹ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿਧੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਰੇਗਾ। ਏਸੇ ਲਈ ਅਜਿਹਾ ਦਾਨ ਤਾਮਸ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਮੂਡਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਤਾਮਸ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਜਚਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਚਾਹੋ ਤਦ ਕਰ ਦੇਵੋ। ਜਦ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਪੁੰਨ ਹੋਵੇਗਾ, ਤਾਂ ਕੀ ਏਥੇ ਪੁੰਨ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ? ਅਮੁਕ ਸਮਾਂ ਅਮੁਕ ਪਰਵ - ਇਸ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ ? ਆਪਣੀ ਚੀਜ਼ ਖ਼ਰਚ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਕਦੋਂ ਦੇਵੋ ਆਦਿ ਆਦਿ, ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਚ ਦਾਨ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਤਾਮਸਦਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦਾਨ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਦਾ, ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਧੀ ਦਾ ਅਨਾਦਰ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਦਾਨ ਦੇਣਾ ਤਾਮਸੀ ਦਾਨ ਹੈ। ੦ ਆਪ ਤ੍ਰੇਭ੍ਯਹ ਚ (ਦਾ) ਦੀਯਤੇ - ਤਾਮਸਦਾਨ ਅਪਾਤ੍ਰ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਾਮਸ ਵਿਅਕਤੀ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਤਰਕ ਵਿਤਰਕ ਕਰਕੇ ਪਾਤ੍ਰ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਜਿਵੇਂ ਨਾਲ ਢੁਕਵੇਂ ਸਮੇਂ ਸਥਾਨ ਦਾ, ਨਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਧੀ ਦਾ। ਦਾਨ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਤਾਮਸ ਵਿਅਕਤੀ ਕੁਪਾਤਰ ਨੂੰ ਦਾਨ ਦੇਣ ਸਮੇਂ ਤਰਕ ਦੇਵੇਗਾ 'ਜੇ ਇਸ ਨੂੰ ਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਢਿੱਡ ਨਹੀਂ ਭਰੇਗਾ ? ਕੀ ਇਸ ਨੂੰ ਦਾਨ ਦੇ ਕੇ ਪੁੰਨ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ? ਕੀ ਇਹ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ?" 'ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਹੁੰਦਾ ਰਹੇ ?" ਆਦਿ ਤਰਕ ਵਿਤਰਕ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਤਾਮਸਮ੍ ਉਦ੍ ਆ ਹ੍ਰਤਮ੍, ਉਪਯੁਕਤ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੋਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਦਾਨ ਤਾਮਸ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸ਼ੰਕਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੀਤਾ ਦੇ 14.18 ਸ਼ਲੋਕ ਰਾਹੀਂ ਤਾਮਸ ਕਰਮ ਦਾ ਫਲ ਅਧੋਗਤੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਤੇ ਰਾਮ ਚਰਿਤ ਮਾਨਸ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ, 'ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੋਂ ਭੀ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਦਾਨ ਕਲਿਆਣ ਕਰਦਾ ਹੈ' (ਮਾਨਸ 7-10) ਇਹ ਵਿਰੋਧ ਕਿਉਂ ? ਇਸ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਹੈ ਕਿ ਤਾਮਸੀ ਮਨੁੱਖ ਅਧੋਗਤੀ ਵੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਧਰਮ ਦੇ ਚਾਰ ਚਰਣ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰਾਂ ਚਰਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਲਿਯੁਗ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਚਰਣ 'ਦਾਨ' ਹੈ। ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਦਾਨ ਵੀ ਜੇ ਉਸ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਧਨ ਦਾ ਤਿਆਗ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਦਾਨ ਸਾਰਥਕ ਹੈ। ਇੰਜ ਤਾਮਸ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤਾ ਦਾਨ ਅਧੋਗਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਅਸ਼ਰਧਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ - ਦੇ ਅਰਥ ਲੋਕ ਸਹਾਇਤਾ ਵੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੀ ਮਾਨਵੀ ਧਰਮ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਗ਼ਲਤ ਸਥਾਨ ਉਹ ਹੈ, ਜੋ ਗੰਦਾ ਹੈ, ਸ਼ੁੱਧ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਰਹਿਣ ਲਈ ਉਪਯੋਗੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਗ਼ਲਤ ਸਮਾਂ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੋਵੇ। ਜ਼ਰੂਰੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਲਈ ਖਲਲ ਬਣਦਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਖਾਣਾ ਖਾਣਾ ਤੇ ਹੋਰ ਕੰਮ ਕਾਰ ਦਾ ਸਮਾਂ। ਅਜਿਹੇ ਮੌਕੇ ਦਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾਨ ਦੇਣ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਉਹ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਦੂਸ਼ਿਤ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੈੜੇ ਚਰਿੱਤਰ ਸੰਬੰਧੀ ਲੋਕ ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਤਮ-ਨਿਅੰਤਰਣ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਾਂ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਦੇ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਜਿਹੜੇ ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ ਧਨ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਦਾਨ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਹੰਕਾਰੀ ਹੈ ਤੇ ਦਾਨ ਦਿੱਤੀ ਵਸਤੂ ਦੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਅਜਿਹਾ ਦਾਨ ਤਾਮਸਿਕ ਹੈ। ਜੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਕੇ ਕੋਈ ਵਸਤੂ ਤੋਹਫ਼ੇ ਦਾਨ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭੇਟ ਕਰਵਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਤਾਮਸਿਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਚੰਗੇ

ਕੰਮ ਲਈ ਤੋਹਫ਼ੇ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਵੀ ਤਾਮਸਿਕ ਹੈ। ਯੱਗ, ਦਾਨ ਤੇ ਤਪ ਚੰਗੇ ਕਰਮ ਹਨ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਨ ਪਿੱਛੇ ਮੰਤਵ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੈੜਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

17.23 ਸ਼ਲੋਕ :

ओम् तत् सत् इति निर्-देशः, ब्रह्मणः त्रि-विधः स्मृ-तः। ब्राह्मणाः तेन वेदाः च यज्ञाः च, वि-(ध) हि-ताः पुरा॥

ਓਮ ਤਤ੍ ਸਤ੍ ਇਤਿ ਨਿਰ੍ ਦੇਸ਼ਹ, ਬ੍ਰਹਮ੍ਣਹ ਤ੍ਰਿਬਿੱਧਹ ਸ੍ਮ੍ਰਤਹ।

ਬ੍ਰਹਮ੍ਣਹ ਤੇਨ ਵੇਦਾਹ, ਚ ਯਗ੍ਯ੍ਹ ਚ, ਵਿ (ਧਾ) ਹਿ ਤਾਹ ਪੁਰਾ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਓਮ ਤਤ੍ ਸਤ੍ : ਓਮ ਤਤ੍ ਸਤਿ। ਇਤਿ : ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਨਿਰ੍ਦੇਸ਼ਹ : ਅਹੁਦਾ, ਰੁਤਬਾ। ਬ੍ਰਹਮ੍ਣਹ : ਬ੍ਰਹਮ। ਤ੍ਰਿਬਿੱਧਹ : ਤ੍ਰੈ ਪੱਖ। ਸ੍ਮ੍ਰਤਹ : ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ੍ਣਹ : ਬ੍ਰਹਮ। ਤੇਨ : ਉਸ ਤੋਂ। ਵੇਦਾਹ : ਵੇਦ। ਚ : ਅਤੇ। ਯਗ੍ਯ੍ਹ : ਕੁਰਬਾਨੀ। ਚ : ਅਤੇ। ਵਿ (ਧਾ) ਹਿ : ਸਿਰਜਿਆ। ਪੁਰਾ : ਪਹਿਲੇ/ਸਮੇਂ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- "ਓਮ ਤਤੁ ਸਤੁ" ਇਹ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ (ਨਾਂ) ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਰਾਹੀਂ (ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਵਿਚ) ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵੇਦ ਤੇ ਯਗ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਓਮ੍ ਤਤ੍ ਸਤ੍ ਇਤਿ ਨਿਰਦੇਸ਼ਹ – ਬ੍ਰਹਮਣਹ ਤ੍ਰਿਵਿਧਹ ਸ੍ਮ੍ਰਤਹ = ਓਮ੍ ਤਤ੍ ਤੇ ਸਤ੍ ਇਹ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਤਿੰਨ ਨਾਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਭਗਵਾਨ ਅਗਲੇ ਚਾਰ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਹਨ। ੦ ਬ੍ਰਾਹਮਣਹ ਤੇਨ ਵੇਦਾਹ ਚ – ਯਗ੍ਯ੍ਹ ਚ ਵਿ (ਧਾ) ਹਿ – ਤਾਹ ਪੁਰਾ – ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ (ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਤੋਂ) ਵੇਦਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਤੇ ਯ੍ਗ੍ਯ੍ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਵਿਚ ਵਿਧੀ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵੇਦ ਹਨ। ਅਨੁਸ਼ਟ੍ਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹਨ ਤੇ ਕਿਰਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਯਗ ਹਨ। ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਯਗ੍ ਤਪ ਦਾਨ ਆਦਿ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਕੋਈ ਘਾਟ ਰਹਿ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ? ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਘਾਟ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਰਸੋਈ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਆਟਾ ਗੁੰਨ੍ਹਣਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਦੇ ਉਸ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਵਧੇਰੇ ਪੈਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ? ਤਾਂ ਆਟਾ ਹੋਰ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਭਾਵ ਤੋਂ ਯਗ ਦਾਨ ਆਦਿ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਕਰੀਏ, ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਘਾਟ ਰਹਿ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜਿਸ ਭਗਵਾਨ ਯਗ ਆਦਿ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਹ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈਣ ਨਾਲ ਇਹ ਘਾਟਾਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਜਦੋਂ ਵੀ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਲੋੜ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਓਮ ਤਤੁ ਸਤਿ। ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਾਂ ਇਕੱਠੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਉਪਯੋਗਤਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਦੇਸ਼ ਪੂਰਤ ਧੁਨੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪ ਇਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਜਗਤ ਹੈ। ਇਸ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਧੁਨੀ ਓਮ ਹੈ। ਏਸੇ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਨਾਦ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪਵਿੱਤਰ ਧੁਨੀ ਬੇਓੜਕ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਓਮ ਵਜੋਂ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਬ੍ਰਹਮ ਤਤੁ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਵੀ ਉਚਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ 'ਇਹ' ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ, ਉਸਦੇ ਨਾਂ ਲੈਣ ਦੀ ਥਾਂ ਕੇਵਲ 'ਉਹ' ਕਰਕੇ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਤਤੁ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਤਿ ਦੇ ਅਰਥ ਅਸਲੀਅਤ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਅਥਵਾ ਅਸਲ ਦੇ ਹਨ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਲੰਘਣ ਨਾਲ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵਹੀਣ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਉੱਪਰ ਕਾਰਨ ਤੇ ਖ਼ਲਾਅ ਦਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਸਤਿ ਹੈ, ਓਮ ਤਤੁ ਸਤਿ ਬ੍ਰਹਮ ਲਈ ਸਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਮੱਖਣ ਤੇ ਲੱਸੀ ਇੱਕੋ ਵਸਤੂ, ਦੁੱਧ 'ਚੋਂ ਹੀ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਮੱਖਣ ਨੂੰ ਹੀ ਦੁੱਧ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਅਕਸਰ ਲੱਸੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਵਸਤਾਂ, ਬ੍ਰਹਮ 'ਚੋਂ ਹੀ ਉਪਜਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਉਪਜ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਤੇ ਵੇਦ ਹਨ ਅਤੇ ਯੱਗ ਹੈ। ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਪਵਿੱਤਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਗਿਆਨ ਵੇਦ ਗਿਆਨ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਸਰਬੋਤਮ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਗਤੀਵਿਧੀ ਯਗ ਹੈ। ਨਾਦ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿੱਚ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

17.24 ਸ਼ਲੋਕ :

तस्मात् ओम् इति उद्-आ-हृ-त्-य, यज्ञ-दान-तपः क्रियाः। प्र-वर्तन्ते वि-धान-उक्ताः, सततम् ब्रह्म-वादिनाम्॥

ਤਸਮਾਤ੍ ਓਮ੍ ਇਤਿ ਉਦ੍ ਆਹ੍ਰਤ੍ਯ, ਯਗ੍ਯ੍ ਦਾਨ ਤਪਹ ਕ੍ਰਿਯਾਹ।

ਪ੍ਰਵ੍ਰਤੰਤੇ ਵਿਧਾਨ ਉਕ੍ਤਾਹ, ਸਤਤਮ੍ ਬ੍ਰਹਮ੍ ਵਾਦਿ ਨਾਮ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਤਸਮਾਤ੍ : ਇਸ ਵਾਸਤੇ। ਓਮ੍ : ਓਮ। ਇਤਿ : ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਉਦ੍ ਆਹ੍ਰਤ੍ਯ : ਉਚਾਰਦੇ ਹੋਏ। ਯਗ੍ਯ੍ : ਯਗ। ਦਾਨ : ਦਾਨ। ਤਪਹ : ਤਪ। ਕ੍ਰਿਯਾਹ : ਕਾਰਜ। ਪ੍ਰਵ੍ਰਤੰਤੇ : ਆਰੰਭ ਕਰਨਾ। ਵਿਧਾਨ ਉਕ੍ਤਾਹ : ਜਿਵੇਂ ਧਾਰਮਿਕ ਗਰੰਥ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਸਤਤਮ੍ : ਹਮੇਸ਼ਾ। ਬ੍ਰਹਮ੍ਵਾਦਿਨਾਮ੍ : ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਰਾਹੀਂ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਇਸ ਲਈ 'ਓਮ' ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਚਾਰਨ ਕਰਕੇ ਵੇਦ ਵਾਦੀਆਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿਧੀ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਯਗਦਾਨ ਤਪ ਰੂਪ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਸਦਾ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਤਸ੍ਮਾਤ੍ ਓਮ੍ ਇਤਿ ਓਦ੍ ਆਹ੍ – ਤ੍ਯ...... ਸਤਤਮ੍ ਬ੍ਰਾਹਮ੍ ਵਾਦਿਨਾਮ੍ = ਵੇਦ ਵਾਦੀ ਦੇ ਲਈ, ਅਰਥਾਤ ਜਿਹੜੇ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਮੰਨਣ ਵਾਲੀ ਵੇਦਕ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਹੈ – ਉਸ ਵਾਸਤੇ 'ਓਮ' ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਕਰਨਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਓਮ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਵੇਦ ਪਾਠ ਯਗ ਦਾਨ ਤਪ ਆਦਿ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਹਿਤ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਗਊ ਸਾਂਡ ਤੋਂ ਬਿਨ ਫਲਵਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਦ ਦੀਆਂ ਜਿੰਨੀਆਂ ਰਚਾਵਾਂ ਹਨ, ਸ਼ੁਰਤੀਆ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਓਮ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਫਲਵਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ 'ਓਮ' ਉਚਾਰਣ ਨਾਲ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਹਨ। ਇਹ ਉਚਾਰਣ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਾਰਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਓਮ ਪ੍ਰਣਵ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਪ੍ਰਣਵ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਮਾਤਰਾਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਤ੍ਰਿਪਦਾ ਗਾਯਤ੍ਰੀ ਪਰਗਟ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਤ੍ਰਿਪਦਾ ਗਾਯਤ੍ਰੀ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਸਾਮ ਯਜੁਰ ਇਹ ਵੇਦ ਤ੍ਰਯੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ

'ਓਮ' ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ। ਏਸੇ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਗਾਯਤ੍ਰੀ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵੇਦ ਵੀ ਹਨ ਤੇ ਜਿੰਨੀਆਂ ਵੇਦਿਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ 'ਓਮ' ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਕਰਕੇ ਕਰੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਅਜਿਹਾ ਪੂਰਣ ਪ੍ਰਪੱਕ ਕਾਰਜ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਕਰਮ ਦਾ ਤਿਆਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜੇ ਕੋਈ ਸਰੀਰ ਕਹੇ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਯਤਨ ਅਸਫ਼ਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਰਮ ਵਿਚੋਂ ਖੋਟ ਬੁਰਿਆਈ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਓਮ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇੰਜ ਕਰਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਕੀਤਾ ਕਰਮ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਵੇ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲਤਾ ਵਿਚ ਦੈਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਪਰਤਾਪ ਹੈ। ਇਹੋ ਜੀਵਾਤਮਾ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਲਈ ਸਹਾਇਕ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਨਿਯਮ ਸਮੇਂ ਦੇ ਲੰਘਣ ਨਾਲ, ਬਦਲੇ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੀ ਗਣੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਜਾ ਲਈ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗਣੇਸ਼ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਗਨੇਸ਼ਵਰਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ, ਜੋ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮੂਰਤੀ (ਗਣੇਸ਼ ਜੀ) ਓਮ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਓਮ ਵਿਚ ਸਮਿਲਿਤ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਸਭ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਜਗਤ ਨਾਲ ਮੇਲ ਮਿਲਾਪ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਸਫ਼ਲਤਾ ਪੂਰਵਕ ਇੱਕੋ ਹੀ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਓਮ ਸਭ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਓਮ ਉਚਾਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕਰਮ ਸ਼ੁੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

17.25 ਸ਼ਲੋਕ :

तत् इति अन्-अभि-सम् धा-य, फलम् यज्ञ-तप: क्रिया:। दान-क्रिया: च वि-विधा:, क्रि-यन्ते मोक्ष-काङ्क्षिभि:॥

ਤਤ੍ ਇਤਿ ਅਨ੍ ਅਭਿਸਮ੍ ਧਾਯ, ਫਲਮ੍ ਯਗ੍ਯ੍ ਤਪਹ ਕ੍ਰਿਆਹ।
ਦਾਨ ਕ੍ਰਿਯਾਹ ਚ ਵਿਵਿਧਾਹ, ਕ੍ਰਿਯੰਤੇ ਮੋਕ੍ਸ਼੍ ਕਾਂਕ੍ਸ਼ਿਭਿਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਤਤ੍ : ਉਹ। ਇਤਿ : ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਅਨ੍ ਅਭਿਸਮ੍ ਧਾਯ : ਬਿਨਾ ਮੰਤਵ ਦੇ। ਫਲਮ੍ : ਫਲ। ਯਗ੍ਯ੍ : ਯਗ। ਤਪਹ : ਤਪ। ਕਿਰਿਆਹ : ਕਿਰਿਆ। ਦਾਨ ਕ੍ਰਿਯਾਹ : ਦਾਨ ਕਰਨਾ। ਚ : ਅਤੇ। ਵਿਵਧਾਹ : ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ। ਕ੍ਰਿਯੰਤੇ : ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੋਕਸ਼ ਕਾਂਕ੍ਸ਼ਿਭਿਹ : ਮੁਕਤੀ ਲੱਭਣ ਵਾਲੇ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- 'ਤਤੁ' ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਚਾਰਣ ਕਰਕੇ ਮੋਕਸ਼ਕਾਮਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਫਲ ਨੂੰ ਨਾ ਚਾਹ ਕੇ, ਅਨੇਕ ਵਿਧ ਯਗ ਤਪ ਰੂਪ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਤੇ ਦਾਨ ਰੂਪ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਤਤ੍ ਇਤਿ ਅਨ੍ਅਭਿ ਸਮ੍ ਧਾਯ...... ਕ੍ਰਿਯੰਤੇ ਮੋਕਸ਼ ਕਾਂਕਸ਼ਿਭਿਹ = ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਲਈ, ਉਦੇਸ਼ ਫਲ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾ ਕਰਦਿਆਂ, ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਯਗ ਦਾਨ ਤਪ ਆਦਿ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਇਹ ਚੰਗੀਆ ਮੰਦੀਆਂ, ਸ਼ੁੱਭ ਅਸ਼ੁੱਭ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਜੋ ਫਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਤਾਂ ਉਸ ਕਿਰਿਆ ਤੇ ਫਲ ਭੋਗਦੇ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਫਲ ਭੋਗਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸੱਤਿਆ ਨਿਤ੍ਯ ਨਿਰੰਤਰ ਹੈ। ਨਿੱਤ ਨਿਰੰਤਰ ਪ੍ਰਭੂ - ਸੱਤਾ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦੇਣ ਵਿਚ ਹੀ 'ਅਨ੍ਅਭਿ - ਸਮ੍ ਧਾਯ' ਫਲਮ੍ ਪਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਨਿਤ੍ ਨਿਰੰਤਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਤਤਵ ਦੀ ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਰਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਫਲ ਦੀ ਇੱਛਾ (ਅਭਿਸਮ੍ਧਾਯ) ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ੦ ਨਿਤ੍ ਨਿਰੰਤਰ ਵਿਯੁਕਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਹਰ ਛਿਣ ਅਭਾਵ ਵਿਚ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁੱਝ ਦੇਖਣ ਸੁਣਨ ਤੇ ਜਾਨਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਬੁੱਧੀਮਾਨੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਸਫ਼ਲ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤ੍ਯ ਪੱਖ ਮੰਨਣ ਕਾਰਣ ਹੀ ਸਦਾ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰਣ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਤ੍ਯ੍ਪੱਖ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਇਕ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਕੇ ਉਸ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਤੇ ਅਹੰਤਾ ਮਮਤਾ (ਮੈਂ ਮੇਰਾਪਨ) ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ, ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਯਗ, ਆਦਿ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੰਨ ਕੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਭਾਵ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ੁੱਭ ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਤਤੁ ਸ਼ਬਦ ਬ੍ਰਹਮ ਲਈ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਜੋ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਈਸ਼ਵਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੋਵੇ ਕਿ ਇਹ ਬ੍ਰਹਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਵਧੀਆ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵੀ, ਜੋ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਲਈ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਵੀ ਬੁਰਿਆਈ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਭੈੜੇ ਭੈੜੇ ਕਾਰਜਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਜਿਵੇਂ ਯੁੱਧ - ਜੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਉੱਤਮ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਲੜਿਆ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਪਾਪ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਯੋਜਨਾ ਵਿਚ ਯੁੱਧ ਦੀ ਵੀ ਆਪਣੀ ਅਟੱਲ ਥਾਂ ਹੈ। ਜੋ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸਮੱਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਉਹ ਮਾਰੂ ਤੇ ਭਿਆਨਕ ਯੁੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਲਈ ਇਹ ਪਾਪ ਨਹੀਂ। ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਹੈ, ਉਹ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ, ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਜੋ ਉਹ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਭੂ ਲਈ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਯਗ ਦਾਨ ਅਤੇ ਤਪ ਵਿਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਸਾਧਕ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਪੱਕ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਕੇਵਲ ਜੋ ਕੰਮ ਉਹ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ ਹੀ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਸਾਧਕ 'ਬ੍ਰਹਮਤਵ' ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਮੋਕਸ਼ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

17.26 ਸ਼ਲੋਕ :

सद्-भावे साधु-भावे च, सद् इति एतत् प्र-युज्-य-ते। प्र-शस्-ते कर्मणि तथा, सद्-शब्द: पार्थ युज्-यते॥

ਸਦ੍ ਭਾਵੇ ਸਾਧ੍ ਭਾਵੇ ਚ, ਸਦ੍ਇਤਿ ਏਤਤ੍ ਪ੍ਰਯੁਜ੍ਯਤੇ।
ਪ੍ਰਸ਼ਸ੍-ਤੇ ਕਰ੍ਮਣਿ ਤਥਾ, ਸਦ੍ ਸ਼ਬਦਹ ਪਾਰ੍ਥ ਯੁਜ੍ਯਤੇ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਸਦ੍ਭਾਵੇ : ਅਸਲੀਅਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ। ਸਾਧੁਭਾਵੇ : ਨੇਕੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ। ਚ : ਅਤੇ। ਸਦ੍ਇਤਿ : ਸਤਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਏਤਤ੍ : ਇਹ। ਪ੍ਰਯੁਜ੍ਯਤੇ : ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸ਼ਸ੍ਤੇ : ਸੁਭਾਗ ਸ਼ਾਲੀ। ਕਰ੍ਮਣਿ : ਕਾਰਜ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਅਨੁਸਾਰ। ਤਥਾ : ਭੀ, ਇੰਜ। ਸਦ੍ : ਸਤਿ। ਸ਼ਬਦਹ : ਸ਼ਬਦ। ਪਾਰ੍ਥ : ਹੇ ਪਾਰਥ। ਯੁਜ੍ਯਤੇ : ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

o ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਸਤਿ ਇਹ ਸਦਭਾਵ (ਅਸਤਿੱਤਵ ਭਾਵ) ਤੇ ਸਾਧੂ ਭਾਵ (ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠਤਵ ਭਾਵ) ਵਿਚ ਪਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੇ ਪਾਰਥ। ਸ਼ੁਭ ਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਸਤਿ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- o ਸਦ੍ ਭਾਵੇ - ਪਰਮਾਤਮ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸੱਤਾ ਦਾ ਨਾਂ "ਸਦ੍ ਭਾਵੇ" ਹੈ। ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਗੁਣ ਨਿਗੁਣ ਸਾਕਾਰ ਨਿਰਾਕਾਰ ਆਦਿ ਜਿੰਨੇ ਰੂਪ ਹਨ ਤੇ ਸੁਗੁਣ ਸਾਕਾਰ ਵਿਚ ਭੀ ਉਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ਣੂ, ਰਾਮ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਸ਼ਿਵ, ਸ਼ਕਤੀ, ਗਣੇਸ਼, ਸੂਰਜ ਆਦਿ ਜਿੰਨੇ ਅਵਤਾਰ ਹਨ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੀ "ਸਦ੍ ਭਾਵੇ" ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਹਨ। ਜਿਸ ਦਾ ਕਿਧਰੇ ਭੀ ਅਭਾਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਜਿਸ ਦੇ ਅਨੇਕ ਰੂਪ ਹਨ, ਅਨੇਕ ਨਾਂ ਹਨ, ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਲੀਲਾਵਾਂ ਹਨ। ਉਹ ਸਾਰੇ 'ਸਦ੍ ਭਾਵੇ' ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਹਨ। o 'ਸਾਧੂ ਭਾਵੇ' - ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਸਾਧਨ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਿਰਦੇ ਦੇ - ਜੋ ਦਿਆ ਮੁਆਫ਼ੀ ਆਦਿ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਹਨ, ਉੱਤਮ ਭਾਵ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ 'ਸਾਧੂ ਭਾਵੇ' ਹਨ। o ਸਦ੍ ਇਤਿ ਏਤਤ੍ ਪ੍ਰਯੁਜ੍ - ਯਤੇ - ਸੱਤਾ ਤੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠਤਾ ਵਿਚ ਸਤ੍ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਸਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਦੇ ਭੋਰਾ ਕੁ ਵੀ ਘਾਟ ਤੇ ਅਭਾਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਅਜਿਹੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਾਸਤੇ ਤੇ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ, ਦੈਵੀ-ਸੰਪਤੀ ਦੇ ਜੋ ਸਤ੍ਯ ਮੁਆਫ਼ੀ ਉਦਾਰਤਾ, ਤਿਆਗ, ਆਦਿ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਗੁਣ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸ੍ਤ੍ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸਤ੍ ਤੱਤਵ, ਸਦ੍ਗੁਣ, ਸਦ-ਭਾਵ ਆਦਿ। o ਪ੍ਰਸ਼ਤੇ ਕਰ੍ਮਣਿ ਤਥਾ, ਸਦ੍ ਸ਼ਬਦਹ ਪਾਰ੍ਥ! ਯੁਜ੍-ਯਤੇ = ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਾਸਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੱਖ ਵੱਖ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਸਾਧਨ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪ ਤੋਂ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਸ਼ੇਸ਼ਠ ਆਚਰਣ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਤੇ ਕਰ੍ਮਣਿ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਹਨ। o ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਧੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਯਗ੍ਯ੍ ਪਵੀਤ ਵਿਆਹ ਆਦਿ ਸੰਸਕਾਰ ਅੰਨਦਾਨ, ਭੂਮੀਦਾਨ, ਗਊਦਾਨ, ਆਦਿ ਦਾਨ ਤੇ ਖੂਹ ਬਾਵਲੀ ਪਟਵਾਉਣਾ, ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਬਣਵਾਉਣੀ ਮੰਦਰ ਬਣਵਾਉਣਾ, ਬਗੀਚਾ ਲਗਵਾਉਣਾ ਤੇ ਹੋਰ ਲੋਕ ਹਿੱਤ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਕਰਵਾਉਣੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਕਰਮ ਵੀ ਪ੍ਰਸ਼ਸ੍ਤੇ ਕਰ੍ਮਣਿ ਅੰਤਰਗਤ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਕਰਮਾਂ ਵਿਚ 'ਸਤ੍' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸਦਾਚਾਰ, ਸਤ੍ ਕਰਮ, ਸਤ੍ ਸੇਵਾ, ਸਦ ਵਿਵਹਾਰ ਆਦਿ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਕੇਵਲ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਸਤਿ ਹੈ, ਜੀਵਾਤਮਾ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਚਿਰਜੀਵੀ ਕਹਿ ਕੇ ਅਸੀਸ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇੰਜ ਅਸੀਂ ਸੰਸਾਰਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿਚ ਅਸਤਿ ਨੂੰ ਸਤਿ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਜੋ ਵਿਵਹਾਰਕ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਕੇਵਲ ਕਿਸੇ ਕਲੰਕ ਜਾਂ ਦੋਸ਼ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਾਪੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਪਾਪੀ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਜੇ ਅਸੀਂ ਇੰਜ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਪਾਪ ਹੋਰ ਵਿਕਸਤ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਨੇਕ ਤੇ ਉੱਤਮ ਪੁਕਾਰਕੇ ਵੀ ਉਸ ਵਿਚ ਚੰਗਿਆਈ ਦਾ ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨੇਕੀ ਚੰਗਿਆਈ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸਾਧਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਇਹੋ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਸਿਖਿਆ ਹੈ। ਸਤਿ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਏਸੇ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਤਿ ਸ਼ਬਦ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ, ਸਮੱਰਥਨ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ, ਆਦੇਸ਼ ਸੱਤਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਲਈ ਵੀ ਹੈ। ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਆਹ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਗਿਰਾਵਟ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਅਪਵਿੱਤਰ ਹੈ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਪਵਿੱਤਰ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਮਈ ਹੈ ਤੇ ਵਿਧੀ ਪੱਖੋਂ ਉੱਤਮ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਤਿ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਏਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੰਸਾਰਕ ਜੀਵਨ ਤਾਂ ਹੀ ਤਬਾਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਉਸ ਵਿਚ ਬੁਰਿਆਈ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬੁਰਿਆਈ ਉੱਪਰ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਾਡਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਹਨੇਰੇ ਪੱਖ ਵਾਲਾ ਢਾਹੂ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਵਰਤਮਾਨ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿਚ ਪਾਪ ਖੋਟ ਬੁਰਿਆਈ ਤੇ ਘਾਟ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਚੰਗਿਆਈ, ਸਵੱਛਤਾ ਅਤੇ ਵਧੀਆਪਣ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਸਤਿ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

17.27 ਸ਼ਲੋਕ :

यज्ञे तपसि दाने च, स्थि (स्था)तिः सत् इति च उच्यते। कर्म च एव तद्-अर्थीयम्, सत् इति एव अभि-(धा) धी-यते॥

ਯਗ੍ਯੇ੍ ਤਪਸਿ ਦਾਨੇ ਚ, ਸ੍ਥਿ (ਸ੍ਥਾ) ਤਿਹ ਸਤ੍ ਇਤਿ ਚ ਉਚ੍ਯਤੇ।
ਕਰ੍ਮ ਚ ਏਵ ਤਦ੍ ਅਰ੍ਥੀਯਮ੍, ਸਤ੍ ਇਤਿ ਏਵ ਅਭਿ (ਧਾ) ਧੀਯਤੇ॥

o ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਯਗ੍ਯੇ੍ : ਕੁਰਬਾਨੀ ਵਿਚ। ਤਪਸਿ : ਤਪੱਸਿਆ ਵਿਚ। ਦਾਨੇ : ਦਾਨ। ਚ : ਅਤੇ। ਸ੍ਥਿ (ਸ੍ਥਾ) ਤਿਹ : ਪਰਪੱਕਤਾ, ਸਥਿਰਤਾ। ਸਤ੍ : ਸਤਿ। ਇਤਿ : ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਚ : ਅਤੇ। ਉਚ੍ਯਤੇ : ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਰ੍ਮ : ਕਰਮ, ਕ੍ਰਿਆ। ਚ : ਅਤੇ। ਏਵ : ਭੀ। ਅਭਿ (ਧਾ) ਧੀਯਤੇ : ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

o ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਤੇ ਯਗ ਤਪ ਅਤੇ ਦਾਨ ਵਿਚ ਜੋ ਨਿੱਸ਼ਠਾ ਹੈ, ਉਹ ਭੀ 'ਸਤੁ' ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਲਈ (ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਯਗ ਤਪ ਦਾਨ ਵਾਸਤੇ) ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਰਮ ਭੀ 'ਸਤੁ' ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- o ਯਗ੍ਯੇ੍ ਤਪਸਿ ਦਾਨੇਚ, ਸ੍ਥਿ (ਸ੍ਥਾ) ਤਿਹ ਸਤ੍ ਇਤਿ ਚ ਉਚ੍ਯਤੇ - ਯਗ ਤਪ ਤੇ ਦਾਨ ਰੂਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ - ਯੋਗ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ ਨਿੱਸ਼ਠਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ (ਸਥਿਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ) ਉਹ ਸਤ੍ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸਾਤਵਿਕ ਯਗ ਵਿਚ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਸਾਤਵਿਕ ਤਪ ਵਿਚ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਸਾਤਵਿਕ ਦਾਨ ਵਿਚ, ਜੋ ਸਥਿਤੀ ਅਥਵਾ ਨਿੱਸ਼ਠਾ ਹੈ, ਹਰੇਕ ਵਸਤੂ ਪ੍ਰਤਿ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਜੋ ਸ਼ਰਧਾ ਹੈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਰਨ ਲਈ ਜੋ ਤਤ੍ਪੁੱਰਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਤ੍ਨਿੱਸ਼ਠਾ (ਸਨਿੱਸ਼ਠਾ) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਚ' ਪਦ ਦੇਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਾਤਵਿਕ ਯਗ ਤਪ ਤੇ ਦਾਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਧਾ ਨਿੱਸ਼ਠਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਜਿਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵਰ੍ਣ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਦੀ ਆਸ਼ਰਮ ਧਰਮ ਵਿੱਚ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਸਤ੍ਵਰਤ ਪਾਲਣ ਵਿਚ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਅਥਿਤਿ ਸਤਿਕਾਰ (ਪ੍ਰਾਹੁਣਚਾਰੀ) ਵਿਚ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਆਗਿਆਪਾਲਣ, ਸੇਵਾ, ਪਤਿਵਰਤਾ ਵਿਚ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਗੰਗਾ ਜਮਨਾ ਪ੍ਰਯਾਗ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਥਾਵਾਂ ਲਈ, ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ 'ਸੁਨਿਸ਼ਠਾ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। o ਕਰ੍ਮ ਚ ਏਵ ਤਦ੍ ਅਰ੍ਥਾਯਮ੍ ਸਤ੍, ਸਤ੍ ਇਤਿ ਏਵ ਅਭਿ (ਧਾ) ਧੀ - ਯਤੇ। o ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਯੋਗ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਇਲਾਵਾ, ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ 1. ਲੌਕਿਕ (ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਸੰਬੰਧੀ) ਅਤੇ 2. ਪਰਮਾਰਥਿਕ (ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਹੀ ਭਗਵਤ ਸੰਬੰਧੀ) 1. ਵਰਣ ਤੇ ਆਸ਼ਰਮ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਕਾ ਦੇ ਲਈ ਯਗ ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਆਪਾਕ ਖੇਤੀ ਆਦਿ ਵਿਵਹਾਰਕ ਕਰਤੱਵ ਕਰਮ ਤੇ ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ, ਉੱਠਣਾ ਬੈਠਣਾ, ਚੱਲਣਾ ਫਿਰਨਾ, ਸੌਣਾ ਜਾਗਣਾ ਆਦਿ ਸਰੀਰਕ ਕਰਮ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਲੌਕਿਕ ਹਨ। 2. ਜਪ ਧਿਆਨ ਚਿੰਤਨ ਮਨਨ, ਕਥਾ ਕੀਰਤਨ, ਸ਼੍ਰਵਣ - ਆਦਿ ਜੋ ਕੁੱਝ ਭਗਵਤ ਪ੍ਰਤਿ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਪਰਮਾਰਿਥਕ

ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਆਪਣੇ ਲਈ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਲੋਕ ਹੇਤੂ ਭਗਵਾਨ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾਣ, ਤਾਂ ਹੀ ਫਲ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸਤ੍ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਅੱਗ ਵਿਚ ਠੀਕਰੀ ਰੱਖ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਠੀਕਰੀ ਅੱਗ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਲਈ ਕੀਤੇ ਸਾਰੇ ਕਰਮ, ਸਤ੍ ਅਥਵਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ੦ ਏਥੇ ਤਦ ਅਰ੍ਥਾਯਮ੍ - ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ, 'ਉੱਚੇ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਭੋਗਾਂ ਨੂੰ ਸਵੱਰਗ ਆਦਿ ਭੋਗ ਭੂਮੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਚਾਹ ਕੇ ਕੇਵਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਹੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਆਪਣਾ ਕਲਿਆਣ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਮੁਕਤੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਏਸੇ ਸਾਧਕ ਦਾ ਜਿੰਨਾ ਪਰਮਾਰਥ ਸਾਧਨ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਰਾ ਸਤ੍ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਕਦੇ ਦੁਰਗਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ (6.40) ੦ ਏਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ, 'ਜਿਹੜੀ ਯੋਗ (ਸਮਤਾ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮ ਤੱਤਵ) ਦਾ ਜਿਗਿਆਸੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਸਵੱਰਗ ਆਦਿ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਦੱਸੇ ਗਏ ਸਕਾਮ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਉੱਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। (6.44) ਕਾਰਣ ਕਿ ਉਹ ਕਰਮ ਤਾਂ ਫਲ ਦੇ ਕੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਾਸਤੇ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸਾਧਨ ਕਰਮ ਨਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਸਤ੍ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਪੱਚੀਵੇਂ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿਚ ਯੱਗ ਦਾਨ ਤੇ ਤਪ, ਤਤੁ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹੈ। ਏਥੇ ਇਹੋ ਯੱਗ ਦਾਨ ਤੇ ਤਪ੍ ਸਤਿ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹਾ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਮੰਤਵ ਮੋਕਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਤੀਬਰਤਾ ਹੈ। ਮੰਤਵ ਤੇ ਸਾਧਨ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਸਮਿਲਿਤ ਹਨ। ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ ਅੱਵਸਥਾ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਵਿੱਚ ਸਤਿ - ਭਵਾ - ਉੱਨਤੀ ਸੁਸਤ ਹੈ, ਪਰ ਪਰਪੱਕ ਹੈ, ਸਥਿਰ ਹੈ। ਯੋਗ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਯਗ ਦਾਨ ਤੇ ਤਪ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਸਤਿ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਵਸੀਲੇ ਤੇ ਸਾਧਨ ਇਕੋ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਮੰਤਵ ਨਾਲੋਂ ਸਾਧਨ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਧਨ ਤੇ ਮੰਤਵ ਦੋਵਾਂ ਵੱਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਸਤਿ ਪ੍ਰਤਿ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਰਵੱਈਆ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ। ਯਗ ਦਾਨ ਤੇ ਤਪ ਸਾਧਨ ਹਨ। ਮੰਤਵ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਦੋਵਾਂ 'ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਦਿਆਂ ਸੰਜੀਵਤਾ ਪਰਪੱਕਤਾ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪਵਿੱਤਰ ਕਾਰਜ ਹਨ। (ਸਾਧਕ) ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੋਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਮੰਤਵ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੂਰ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਰਵੱਈਆ ਸਾਧਨ ਪ੍ਰਤਿ - ਕੁਰਬਾਨੀ ਤਪੱਸਿਆ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਦਾਨ - ਸਤਿ ਹੈ, ਵਾਲਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਠੀਕ ਮੰਤਵ ਲਈ ਅਗਿਆਨਤਾ ਕਾਰਨ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਮਾਰਗ ਜਾਂ ਵਿਧੀ ਹੀ ਗ਼ਲਤ ਅਪਣਾ ਲਈ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਇਹ ਸਤਿ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਸਾਧਾਰਨ ਕਾਰਨ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਮੰਤਵ ਮਹਾਨ ਹੈ। ਸਾਧਕ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂਤੱਵ ਹੀ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਹੈ, ਜੇ ਉਹ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਗ਼ਲਤ ਮਾਰਗ ਚੁਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ 'ਤੇ ਚੱਲਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਨੁਕਤੇ ਨੂੰ ਸਮਝੋ। ਇਕ ਯਾਤਰੀ ਉੱਤਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪਵਿੱਤਰ ਧਾਮ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਦੱਖਣ ਵਾਲੇ ਮਾਰਗ ਉੱਪਰ ਚੱਲਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਨਾ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਇਹ ਰਾਹ ਗ਼ਲਤ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ, ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਠੀਕ ਮਾਰਗ ਉੱਪਰ ਪਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਯਾਤਰੀ ਦੀ ਨੇਕ ਨੀਤੀ ਕਾਰਨ ਜੇ ਉਹ ਗ਼ਲਤ ਮਾਰਗ ਚੁਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਸਤਿ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ, ਜੋ ਵੀ ਕੋਈ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸਤਿ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਕਰਮ, ਜੋ ਸਵੈ-ਹਿੱਤ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾਣ, ਉਹ ਅਸਤਿ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਲਈ ਭੈੜੇ ਕੰਮ ਜੇਕਰ ਨੇਕ ਨੀਤੀ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਹ ਅਸਤਿ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

17.28 ਸ਼ਲੋਕ :

अ-श्रद्धया हु-तम् (दा) दद्-तम्, तपः तप्-तम् कृ-तम् च यत्। अ-सद् इति उच्यते पार्थ, न च तत् प्र-इ-त्-य नो इह॥

ਅਸ਼੍ਰਧਯਾ ਹੁਤਮ੍ (ਦਾ) ਦਦ੍ ਤਮ੍, ਤਪਹ ਤਪ੍ਤਮ੍ ਕ੍ਰਤਮ੍ ਚ ਯਤ੍।
ਅਸਦ੍ ਇਤਿ ਉਚ੍ਯਤੇ ਪਾਰ੍ਥ, ਨ ਚ ਤਤ੍ ਪ੍ਰੇਤ੍ਯ ਨੋ ਇਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਅਸ਼੍ਰਧਯਾ : ਸ਼ਰਧਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾ। ਹੁਤਮ੍ : ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। (ਦਾ) ਦਦ੍ਤਮ੍ : ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਤਪਹ : ਤਪ। ਤਪ੍ਤਮ੍ : ਤਪ ਅਭਿਆਸ। ਕ੍ਰਤਮ੍ : ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਚ : ਅਤੇ। ਯਤ੍ : ਜੋ ਕੁੱਝ ਹੈ। ਅਸਦ੍ : ਅਸਤਿ। ਇਤਿ : ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਉਚ੍ਯਤੇ : ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਾਰ੍ਥ : ਹੇ ਪਾਰਥ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਚ : ਅਤੇ। ਤਤ੍ : ਉਹ। ਪ੍ਰੇਤ੍ਯ : ਏਥੇ ਪਿੱਛੋਂ, ਮੌਤ ਪਿੱਛੋਂ। ਇਹ : ਏਥੇ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜੋ ਅਸ਼ਰਧਾ ਪੂਰਵਕ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹਵਨ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਦਾਨ, ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਤਪੱਸਿਆ ਤੇ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਜੋ ਵੀ ਕੋਈ ਕਰਮ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਰਾ, ਹੇ ਪਾਰਥ! ਅਸਤਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਨਾ ਤਾਂ ਇਸ ਲੋਕ ਵਿਚ, ਨਾ ਮਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਫਲਦਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਅਸ਼ਰ੍ਧਯਾ ਹੁ - ਤਮ੍ (ਦਾ) ਦਦ੍ ਤਮ੍, ਤਪਹ ਤਪ੍ ਭਮ੍ ਕ੍ਰਿਤਮ੍ ਚ ਯਤ੍ = ਅਸ਼ੱਰਧਾ ਪੂਰਵਕ ਯਗ ਦਾਨ ਤੇ ਤਪ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ "ਕ੍ਰਤਮ੍ ਚ ਯਤ੍" ਅਰਥਾਤ ਜਿਸ ਦੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀਯ ਕਰਮ ਕਿਉਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ? ਇਹ ਇੰਜ ਇਸ ਲਈ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਚਲਨ ਹੈ, ਜੋ ਲੋਕ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਦੂਜੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਆਦਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਲਈ, ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਚੰਗਾ ਬਣਨ ਲਈ, ਇਹ ਵੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ੦ ਅਸਦ੍ ਇਤਿ ਓਚ੍ਯਤੇ ਪਾਰ੍ਥ! ਨ ਚ ਤਤ੍ ਪ੍ਰ-ਏ-ਤੁ-ਯ ਨੋ ਇਹ॥ ਅਸ਼ਰਧਾਪੂਰਵਕ ਯਗ ਤਪ ਆਦਿ ਜੋ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀਆ ਕਰਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਸਾਰੇ 'ਅਸਤ੍' ਕਿਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾ ਇਸ ਲੋਕ ਵਿਚ, ਨਾ ਪ੍ਰਲੋਕ ਵਿਚ ਫਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ੦ ਸਕਾਮ ਭਾਵ ਤੋਂ ਸ਼ਰਧਾ ਵਿਧੀ ਪੂਰਵਕ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀਆ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਧਨ ਯਸ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁੱਤਰ, ਆਦਿ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਮਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਸਵੱਰਗ ਲੋਕ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਕਰਮ ਕੀਤੇ ਜਾਣ, ਉਹ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਭਾਵ ਤੋਂ, ਕੇਵਲ ਲੋਕ-ਹਿਤ ਸੇਵਾ ਪਰਉਪਕਾਰ ਲਈ ਸ਼ਰਧਾ ਪੂਰਵਕ ਕੀਤੇ ਜਾਣ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਯਗ ਦਾਨ ਤਪ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਸਾਧਕ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਭੂ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਚੇਤਨਾ ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਹ ਕਾਰਜ ਸਵੈ ਹਿੱਤ ਦੇ ਮੰਤਵ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਆਦਮੀ ਅੰਦਰ ਖੁਦੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸੰਸਾਰਕ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਦੈਵੀ ਆਨੰਦ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਸੰਸਾਰਕ-ਖੁਸ਼ੀ - ਉਸ ਲਈ ਸ਼ਰਧਾ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸ਼ਰਧਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁੱਝ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤਰੱਕੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ। ਜਦ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਥੱਕ ਵੀ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਟੁੱਟ ਵੀ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸ਼ਰਧਾਹੀਣ ਵਿਅਕਤੀ ਵੀ ਇਕ ਮਸ਼ੀਨ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਆਦਮੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਹੀ ਤਰੱਕੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰਕ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਪੜ੍ਹਨਾ ਲਿਖਣਾ ਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਧਨ ਕਮਾਉਣਾ ਹੀ ਸੰਸਾਰੀ ਕਾਰਜ ਹਨ। ਜੇ ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਪਰਲੀਆਂ ਵਰਨਣ ਕੀਤੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵਾਂਝਾ

ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸ਼ਰਧਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਦੌਲਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਸ਼ਰਧਾ ਹੀ ਇਕ ਦੈਵੀ ਵਰਦਾਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਸੰਸਾਰਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਉੱਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨ ਲਈ, ਜੋ ਕਰਤੱਵ ਪਾਲਣ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਏਥੇ ਇਸ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਜਾਂ ਪਿੱਛੋਂ - ਉਹ ਸ਼ਰਧਾ ਰੱਖ ਕੇ ਹੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਫਰਜ਼ ਪੂਰਤੀ ਜੇਕਰ ਦੋਸ਼ਮਈ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਉੱਪਰ ਓਮ ਤਤੁ ਸਤਿ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਨਾਲ ਕਾਬੂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਓਮ ਤਤੁ ਸਤਿ - ਚੰਗਿਆਈ ਨੇਕੀ ਸ਼ਰਧਾ ਬਲਵਾਨਤਾ, ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਅਤੇ ਪਰਪੱਕਤਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਇਕ ਮੰਤਰ ਹੈ। ਹਰ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਦਾ ਪਾਠ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸੁਚੇਤ-ਭਾਵਨਾ, ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂਤਵ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਤ੍ਰੈ ਮੂਰਤੀ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਇਹੋ ਸੱਚਾ ਸੁੱਚਾ ਆਦੇਸ਼ ਹੈ।

✪ ✪ ✪